

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

İNGİLTERE’NİN KASKAFYA POLİTİKASI (1917-1921)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Nesimi GÖKŞEN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. A. Ender GÖKDEMİR**

ANKARA- 2012

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

İNGİLTERE’NİN KASKAFYA POLİTİKASI (1917-1921)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

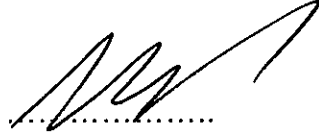
**Hazırlayan
Nesimi GÖKŞEN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. A. Ender GÖKDEMİR**

ANKARA- 2012

ONAY

Nesimi GÖKŞEN tarafından hazırlanan "İNGİLTERE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI (1917-1921)" başlıklı bu çalışma 26/12/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

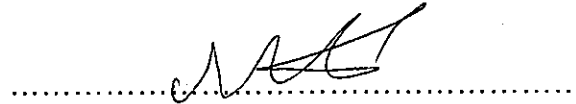

Prof. Dr. Hale Şuğın...

Yrd. Doç. Dr. A. Lender AKDEMİR

Doç. Dr. Neşe Binay

ÖNSÖZ

Kafkasya, tarih boyunca ticaret ve göç yollarının, kültürlerin kesiştiği önemli bir kavşak noktası olmuştur. Doğu–Batı arasında bir köprü durumunda olan Kafkasya, Avrasya coğrafyasının en hassas bölgesindedir ve siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda birçok güç odağının etkinlik mücadelesine de sahne olmaktadır. Bölge devletlerinin toprak bütünlükleri ve bağımsızlıklarının devamının sağlanması için güvenlik sorunun çözümü öncelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Jeostratejik konumu itibariyle bölge üzerinde devletler arasında rekabet yaşanmaktadır.

Çalışmanın temel amacı “İngiltere’nin Kafkasya Politikası (1917-1921)”, stratejik önemi yüksek olan ve büyük devletlerin politikasının yöneldiği Kafkas coğrafyasında İngiltere’yi Kafkasya’da harekete geçirmeye zorlayan çıkarları üzerinde durarak, bunun için hangi politikalar geliştirildiğini, İngiltere’nin bu politikalarında tutarlılık olup olmadığını, bölgedeki milletler üzerinde bu politikaların etkilerini ve İngiliz siyasetinin sonuçlarını analiz ederek bilimsel bir çalışma ortaya koymaktır. İngiltere’nin Kafkasya politikasının ortaya konulması için, öncelikle bölgenin coğrafi, sosyo-kültürel ve etnik yapısının incelenmesi, ikincisi İngiltere’nin dış politika davranışlarını belirleyen Güvenlik Doktrinlerinin irdelenmesi ve son olarak dönemin büyük devletlerinin bölge üzerindeki çıkar çatışmalarının analiz edilmesi gereklidir.

Kafkasya konusunda çalışmaya başlamamda bana ön ayak olan ve değerli fikirlerini hiçbir zaman esirgemeyen Tez Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ender GÖKDEMİR’e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca tezimin hazırlanması sırasında her türlü bilimsel öneri ve değerli yardımlarıyla bana destek olan Yrd. Doç. Dr. Suat VURAL’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı zamanda gerek maddi gerekse manevi destekleriyle her zaman yanımda hissettiğim arkadaşlarım Arş. Gör. Halim KILIÇ’a, Arş. Gör. Barış SADAY’a, Arş. Gör. Cem GÖRÜR’e, Arş. Gör. Fatih ÖZÇELİK’e, Uzman Veysel HASAR’a ve Uzman Gökhan YURTOĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim.

Nesimi GÖKŞEN
ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. KAFKASYA ADININ MENŞEİ	7
1.2. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU	9
1.2.1. Jeopolitik Önemi	12
1.2.2. Jeostratejik Önemi	16
1.2.3. Bölgedeki Güçler İçin Önemi	19
1.3. KAFKASYA'NIN SOSYO-KÜLTÜREL VE ETNİK YAPISI.....	24
1.3.1. Bölgenin Demografik Yapısı	24
1.3.2. Bölgede Kullanılan Diller	27
1.3.3. Bölgenin Dini Yapısı	31
1.3.4. Bölgenin Siyasi Yapı	32
1.3.4.1. Rusya Federasyonu'na Bağlı Özerk Cumhuriyetler	32
1.3.4.2. Güney Kafkasya'da Yer Alan Bağımsız Cumhuriyetler	33
1.3.4.3. Güney Kafkasya'da Yer Alan Özerk Cumhuriyetler	35
1.3.4.4. Güney Kafkasya'da Yer Alan Özerk Bölgeler	36

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA'DA GENEL DURUM

2.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA'DA	
DEMOGRAFİK YAPI	37
2.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA'DA EKONOMİK	
YAPI	39
2.3. BOLŞEVİK İHTİLALİ	42

2.4. BOLŞEVİKLERİN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KARŞI TUTUMU VE BREST LİTOVSK BARIŞ ANLAŞMASI.....	49
2.5. BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASI KAFKASLARIN GENEL DURUMU..	52
2.6. İNGİLİZLERE KARŞI BÖLGEDEKİ POTANSİYEL TEHDİT	
UNSURLARI	56
2.6.1. Alman Tehdidi.....	56
2.6.2. Panturanizm ve Panislamizm Tehdidi	59
2.6.3. Bolşevik Tehdidi.....	65
2.7. KAFKASYA'DA TÜRK-ALMAN REKABETİ.....	68
2.8. TÜRK-ALMAN VE BOLŞEVİK TEHDİDİNE KARŞI İNGİLTERE'NİN	
TEDBİRLERİ	74
2.8.1. Rus Askerlerini Finansal Açıdan Destekleme Projesi	77
2.8.2. Güneydoğu Birliği Projesi.....	77
2.8.3.Kafkas Birliği Projesi	80
2.9. DUNSTERFORCE MİSYONU	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE SONRASI TRANSKAFKASYA'DA İNGİLİZ POLİTİKASI

3.1. HAZAR DENİZİ'NİN KONTROLÜ	92
3.2. KAFKASYA'DA İNGİLİZ İŞGALİ	96
3.2.1. Bakü'nün İşgali	97
3.2.1. Batum ve Tiflis'in İşgali	99
3.3. KAFKASYA'DA İNGİLİZ HEDEFLERİ.....	103
3.4. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA RUS MESELESİ.....	106
3.5. KAFKAS SEDDİ PROJESİ.....	110
3.6. İNGİLİZLERİN KAFKASYA'DAN ÇEKİLME KARARI	116
3.6.1. İtalyan ve Amerikan Mandası Düşüncesi	119
3.6.2. Kafkas Cumhuriyetlerinin Tanınması Meselesi	127
3.6.3. İngiliz Kuvvetlerinin Bölgeyi Tahliyesi	129

SONUÇ	134
KAYNAKÇA	137
ÖZET	149
ABSTRACT	150

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Kafkasya Nüfusunun 1897 ve 1912'de Eyalet ve Bölgelere Dağılımı	38
Tablo 2: 1897 yılı nüfus sayımına göre Kafkasya'da milliyetlerin yüzdeler oranı.....	39
Tablo 3: Bakü Petrol Tesislerinde işlenen Ham petrol Miktarının Yıllara Göre Dağılımı	40
Tablo 4: Birinci Dünya Savaşı'nda Bakü Petrol Tesislerindeki Üretimin Yıllara Göre Dağılımı	40
Tablo 5: Chaturi Manganezlerinin 1913 Yılında İhraç Edildiği Ülkeler ve Yüzdeler Oranları.....	41

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
F.O	: Foreign Office
İ.A	: İslam Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.T.K	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayın

GİRİŞ

Kafkasya, coğrafi konumu itibariyle Türkiye ile aynı coğrafyanın bir uzantısı olması nedeniyle bir bütün olarak kabul edilmektedir. Nitekim Anadolu ve Kafkasya için kullanılan “Küçük Asya” ve “Ön Asya” tanımları da bunun bir göstergesidir. Uluslararası stratejik boyutunun yanı sıra, Kafkasya bölgesindeki istikrar ve refah Türkiye’nin kendi güvenliği ve istikrarı bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Kafkasya, tarihin en eski çağlarından itibaren Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi görmüş ve çeşitli milletlerin mücadele alanı olmuştur. Kafkasya, günümüzde de bu önemini korumakta ve Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında bir köprü görevi yapmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ve hemen sonrasında Rusya, Osmanlı, İran, Almanya ve İngiltere’nin Kafkasya politikası farklı amaç ve çıkarlar etrafında cereyan etmektedir. Bu güçlerin Kafkasya politikasını anlamak için önce Kafkasya’nın tarihini, coğrafyasını, etnik dokusunu, sosyo-kültürel yapısını, demografik unsurunu ve dil özelliklerini değerlendirmek konunun anlaşılması bakımından daha sağlam bir yaklaşım oluşturmaktadır.

Rusya’yı Kafkas işgaline yönelten en etkili faktör Büyük Petro’nun Rus siyaseti için çizdiği hedef ve çerçeve; yani sınırlarını azar azar güneye, Anadolu ve İran’a doğru genişletme, Dicle ve Fırat arasına, Elcezireye, Umman Denizi’ne ve Akdeniz’e ulaşma siyaseti olmuştur. Bunun dışında Kafkasya’ya sahip olan aynı zamanda Hazar havzasına da hâkim olabilirdi. Bu havzanın ise Rusya’nın Asya’daki varlığı ve özellikle Türkistan ve Hindistan siyaset ve ticareti için özel bir önemi bulunmaktadır. Nitekim Kafkasya’nın işgali, Rusya’nın siyasi hedeflerinin gerçekleşmesini büyük ölçüde kolaylaştırırken Türkiye ve İran’ın varlıklarını tehdit etmiş ve mevcut statüko buna canlı bir kanıt oluşturmaktadır.

Aslında İngiltere'nin Kafkasya ile olan ilgisi dolaylı olarak *Avrupa Güç Dengesi*, doğrudan ise *Doğu Meselesi* ile ilgilidir. Dünyada 1648 tarihli Vestphalia Antlaşması'ndan bu yana denge sistemi olarak "Klasik Güç Dengesi Sistemi" geçerlidir. Bu sistemde, bağımsız, etki kapasiteleri birbirlerine yakın, birbirlerinden otonom nitelikte en az beş devlet vardır. Sistem, bu devletlerden herhangi birinin tek başına veya koalisyon halinde sistemin tümüne egemen olmasına, değişik bir söylemle diğer devletlere üstünlük sağlamasına, aynı zamanda sistemin üyesi olan devletlerden herhangi birisinin diğer üye devletler tarafından yok edilmesine de izin vermez. XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kuvvetler dengesini ise İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya ellerinde tutmaktadır. Bu sistem açısından bakıldığında, Fransa'nın ve Rusya'nın Avrupa'da egemen duruma gelmeleri, Osmanlı Devleti'ni de parçalamaları mümkün değildir. O halde yapılacak şey Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyup onu yaşatmaktır. Sistemin en büyük özelliklerinden birisinin sisteme dâhil devletler arasında sık sık değişen ittifakların yapılabilmesi olduğunu da düşünürsek Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarına kadar neden dağılmadığını anlayabiliriz. İngiltere, 1798 de fiilen uygulamaya başladığı koruma politikasını, bazen diplomatik yolla, bazen de doğrudan Osmanlı Devleti'ni de yanında yer alarak 1878 yılına kadar sürdürür.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile gerek ticari, gerekse siyasi sahadaki ilişkileri 16. yüzyılın son çeyreğinde başlamakla beraber, onun "Doğu" siyasetinin esası, bir sömürge imparatorluğu olarak özellikle Hindistan'a sahip olmasıyla şekillenir. Hindistan'ın zaptından sonra İngiliz devlet adamlarının en temel görevi buraya uzanan kara ve deniz yollarını güvencede tutmaktır. Rusya'nın Hindistan'a olan coğrafi yakınlığı ve zayıf Osmanlı Devleti üzerinden Akdeniz'e inme ihtimali İngiliz çıkarları için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Bu nedenle Hindistan bağlantısını keserek İngiltere'nin Doğu Akdeniz, Yakın ve Orta Doğu'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarına zarar verebilecek Rus yayılmasını önlemek noktasında Osmanlı

Devleti'ni bir bariyer olarak "himaye" etmek geleneksel İngiliz dış politikasının temel prensibi haline gelir.

Bu bağlamda İngiltere'nin Kafkasya ile olan ilgisinin başlama nedeni Rusya'nın büyümesini engellemektir. Bununla beraber İngiltere'nin Kafkasya'daki Rus varlığına karşı tedirginlik duymaya başlaması 1829'a kadar uzanır. İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Ponsonby 1834'den itibaren Kafkas halklarıyla Ruslar arasındaki savaşa ilgi duymaya başlar. Ponsonby, Rusların Kafkasya üzerindeki planları ve Hindistan yoluna doğru sarkmasından endişe duymaktadır. Bu nedenle Türk-Rus sınırındaki olayları ve özellikle Kafkaslarda sık sık cereyan eden savaşları hükümet nezdinde dikkat çekmeye çalışır. Bu dönemden itibaren Kafkas Meselesi, Doğu Meselesine ve güç dengelerine bağlı olarak ele alınmaya başlar. Bununla beraber elçilik kâtabi David Urquart'ın Kafkasya'ya geçip gözlemlerini bir rapor halinde elçi Ponsonby'e göndermesi ile *Xiven Olayı* Rusya ile İngiltere arasında diplomatik krize neden olmasına rağmen bu dönemde Avrupa'da Napolyon sonrası değişen güç dengelerini aleyhine bozmak istemeyen İngiliz Hükümeti bu iki olayın üzerini örterek Rusya ile Kafkasya meselesi yüzünden karşı karşıya gelmek istemez.

Kırım Savaşı sonrası düzenlenen Paris Barış Görüşmeleri'nde İngilizler, Rusların Batı Kafkasya'dan çıkartılması için ısrar eder. İngilizlerin Hindistan yolunu güvence altına almak, İngiliz tüccarlarının bölgedeki menfaatlerini ve ticari özgürlüklerini korumak için kendi kontrolünde bir uydu devlet yaratmaya çalıştığını düşünen Fransızlar ise tam tersine Ruslara karşı hoşgörülü bir tavır sergiler. Bu noktada İngilizler isteklerini elde edemez ve Barış Anlaşması Kafkasya ile ilgili tek bir madde dahi içermeyen imzalanır. Savaş sırasında Kafkas halklarından istedikleri desteği alamayan İngilizlerin onların bağımsızlığı konusunda ısrarcı olmamasına neden olur. Bununla beraber Konferans'ta Osmanlı Hükümeti'nin, Kafkasya'nın bağımsızlığı konusunda herhangi bir talepte bulunmaması bölgenin stratejik ve jeopolitik öneminin Osmanlı devlet adamlarınca henüz kavranamamasına bağlıdır.

Kafkasya'ya yönelik İngiltere'nin yakın ilgisi olduğu bu dönemde tüm dünyanın uğraşmak zorunda olduğu daha önemli konular vardı. Bunlar Almanya ile yapılacak barış anlaşmasının koşullarının nasıl olması gerektiği, Bolşevizm ve Rus Meselesi, Anadolu ve Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarının paylaşımı gibi sorunlardı. Bununla beraber İngiliz tarihinin bu yönüne dikkati çeken çok önemli eserler verilmiştir.

Bu eserler içinde hiç kuşkusuz Firuz Kazemzadeh'in "The Struggle For Transcaucasia 1917-1921" (Transkafkasya için Mücadele), Anglo Caspian Press Ltd, 2008, isimli eseri önemli bir yer tutmaktadır. Kazemzadeh bu eserinde İngiliz politikasından ziyade bölgede cereyan eden olaylar hakkında genel bir bilgi verir.

David Marshall Lang "A Modern History of Georgia" (Modern Gürcistan'ın Tarihi), Londra 1962. Bu eser, isminde de anlaşılabacağı gibi daha çok Gürcistan ile alakalıdır.

Akaby Nassibian, Britain and the Armenian Question 1915-1923, (Britanya ve Ermeni Sorunu 1915-1923), St. Martin's Press, New York, 1984. Nassibian'ın doktora tezi olarak yayınladığı bu eserinde çok faydalı bilgiler bulunmaktadır. Bununla beraber, Nassibian, Kafkasya'dan ziyade Ermeni Sorunu üzerine odaklanmıştır.

Richard G. Hovannisian, The Republic of Armenia: The First Year 1918-1919, (Ermenistan Cumhuriyeti: İlk Yılı: 1918-1919), California University Press, 1971. Hovannisian, bu eserinde önemli bilgiler vermesine rağmen çalışmasının içeriği büyük oranda Ermenistan ve Ermeni Sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Richard Ullman, Anglo-Soviet Relations 1917-1921, (Anglo-Sovyet İlişkisi 1917-1921), Princeton University Press, 1961-1972. Bu eser Kafkasya'daki İngiliz ve Bolşevik mücadelesi üzerine yapılan değerli bir eserdir.

H. Arslanian, The British Military Involvement in Transcaucasia 1917-1919, (Transkafkasya'da İngiliz Askeri İşgali 1917-1919), California University Press, 1974. Bu doktora tezinde Arslanian, İngiltere'nin Transkafkasya'ya yönelik askeri ve siyasi politikası hakkında çok değerli bilgiler vermesine rağmen, Eylül 1919 ile İngiliz kuvvetlerinin bölgede tamamen tahliye edildiği 1921 yılları arasındaki İngiliz politikası üzerinde durmaktadır.

Kaya Tuncer Çağlayan, British Policy Towards Transcaucasia 1917-1921, (Transkafkasya'da İngiliz Politikası 1917-1921), Isis Press, İstanbul, 2004. Çağlayan'ın doktora tezi olan bu eser, 1917-1921 yılları arasında bölgeye yönelik İngiliz politikası hakkında detaylı ve çok mühim bilgiler taşıyan değerli bir çalışmadır.

Bu çalışma, Kafkasya'daki 1917-1921 yılları arasındaki İngiliz politikasını savaş dönemi ve savaş sonrası dönem olmak üzere başlıca iki periyotta incelenmiştir. Birinci bölümde Kafkasya terimi, coğrafyası, sosyo-kültürel ve demografik yapısı hakkında genel bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Rus Devrimi'nin Kafkasya üzerindeki etkileri incelenmektedir.. Bununla birlikte, Kafkasya'nın Alman ve Türkler açısından önemini analiz etmek bölgeye yönelik İngiliz politikasının doğasını kavrayabilmek için bir zorunluluktur. Aynı zamanda bölgede Alman ve Türk ilerlemesine karşı İngilizlerin aldığı önlemlerden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde ise savaş sonrası dönem ele alınarak bu bölüm üç kısma ayrılarak değerlendirilmiştir. Birincisi, bölgenin işgali, İkincisi, Bolşevizm ve Anadolu Hareketi'nin ittifakını engellemek için bölge devletlerini askeri ve mali olarak destekleyerek tampon bir bölge oluşturmak ve üçüncüsü ise askeri birliklerin tahliyesi sürecinde olumsuz etkileri en aza indirebilmek ve politik kulvarda cumhuriyetlerin bağımsızlığını tanımak şeklinde değerlendirebilir.

Bu arada, Türkiye'deki Ermeni Sorunu üzerine kayda değer birçok çalışma olduğundan bu konuya sadece Kafkasya penceresinden bakılmıştır. Bununla beraber Rus Devrimi de bu çalışmanın ana konusu olmadığı halde burada yer verilmiştir. Zira, savaşın son yılında bölgeye olan Alman, Türk ve İngiliz politikalarının temel nedeni bu devrimin Kafkasya'ya olan tesiridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA’NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. KAFKASYA ADININ MENŞEİ

Kafkasya’nın anlamı ile ilgili tam bir uzlaşmaya varılamamış olsa bile eserlerinde Kafkasya hakkında çeşitli şekillerde söz eden müellifler tarafından Kafkas kelimesinin kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür.

1856 yılına kadar Türklerin ve bugünkü “Kafkas-Elleri” yerlilerinin bilmediği Kafkasya adı ilk defa eski Yunan düşünürlerinden Aiskhylos’un M.Ö. 490’da yazdığı, “*Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence*” isimli eserinde anılan “Kavkasos Dağı” deyiminde görülür.¹

Eski Yunan Mitolojisine göre Prometheus², Kafkas kayalıklarında Zeus’un emriyle zincire vurulmuştur. Zincire vurulmuş hayalciler olarak

¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkasya Ellerini Fethi (1451-1590)**, TTK, Ankara 1993, s. XV; Mustafa Öztürk, “Kafkasya’nın Tarihî Coğrafyası ve Stratejik Önemi”, **Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2003, s. 1; Savaş Yanar, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Yayınları, İstanbul 2002, s.20; Eski Yunanlılardan Romalılara “Kavkasus” olarak adlandırılan bölgeye, Rönesans’tan sonra, Hümanistlerin eserlerinde, “Caucasus, Caucasia, Caucasic” denmeye başlanmıştır. Böylece bu terim bütün Avrupa dillerine de yayılmış oldu. Çar I. Petro döneminde Ruslar 1772 yılında Kafkasya’yı Dağıstan kıyılarından başlayarak işgal etmişlerdir. I.Petro’nun Petersburg şehrinde 1726’da kurduğu “İmparatorluk İlimler Akademisi”nin bilim adamları Rusların yeni işgal ettiği bu bölgeyi tanımlamak için tarihteki “Kavkasos” coğrafi adını kullanmışlardır. Bunun yanında Kafkas teriminin ilk defa Türk literatürüne girmesi, Encümen-i Danış üyelerinden Ahmet Cevdet Paşa’nın Kırım Savaşı sonrası 22 Şubat 1856’da toplanacak olan Paris Barış Konferansı’na sunulmak üzere hazırladığı “Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay” ülkelerine ait bir layiha ile olmuştur. Cevdet Paşa’nın burada “Kafkasya” ve “Cebel-i Kafkasya” kavramlarını ilk kez kullanmıştır. Sonrasında ise Türkçe’de geniş bir şekilde kullanılmıştır.

² Eski Yunan Mitolojisi’ne göre Prometheus Zeus’un üvey kardeşidir. Prometheus, tanrılardan aydınlık ve özgürlüğü simgeleyen ateşi çalarak insanlara armağan eden ve bu yüzden tanrıların gazabına uğrayan, yakalatılıp Kafkasların zirvesinde zincire vurularak, ciğeri kartallara parçalatılan bir figürdür. Bu durumda tam 3000 yıl burada kalan Prometheus yarı Tanrı Herkül tarafından kurtarılmıştır. Daha sonra Prometheus’un oğlu Dukalyon ve onun çocukları, Trakya yoluyla Teselya’ya gelmiş ve bu sırada Yunanistan’da bilinen “Dukalyon Tufanı” meydana gelmiştir. Eski Doğu efsanelerince hatta kutsal kitaplarda insanlığın ikinci atası Hz. Nuh yine bir tufan sonucu, oğlu Yafes ve diğerleri ile birlikte bir gemiyle Keldani yurdundan Kafkasya’ya doğru göç etmek zorunda kalarak Cudi Dağı’na diğer bir rivayete göre Ararat Dağı’na kadar ilerlemiş, nitekim gemisi bu dağlarda kurtulmuştur. Tufanın boğduğu insan soyu da burada yeniden çoğalmaya başlamıştı. Ararat’a yakın olan Kafdağı eski doğu ve Arabistan’da da kutsanmış, hatta muhtemelen Kur’an-ı Kerim’deki

Kafkas adının karşılığı Yunanca bir söz olan *Kaykazos*'dan geldiği söylenir. Anlamı da *Dev İlahların Ülkesi* demektir.³

Bir başka görüşe göre; “Kafkas” sözü “qas” aşireti ismi ile alakalandırılır. Bir de “Kafkas” dağ adı Sanskrit dilindeki “qaz” (ışıldayan) “qavan” (kaya) ve “Kuh- Kasp” (Kaspi Dağları) kelimelerinden türemiştir.⁴

Bölgeye Kafkasya isminin, Dağıstan yerlileri tarafından M.S. 479'dan itibaren verildiği de bilinmektedir.⁵

Kafkasya'ya eski Arap tarihçi ve coğrafyacıları “Cebel’ül Elsân” (Dillerin Dağı) adını vermişlerdir.⁶ İlk İslam coğrafyacıları bölge ile ilgili olarak medeni güney ve karanlık kuzey arasındaki Kaf Dağı'nın bulunduğu bölge olarak ifade etmişlerdir. Kafkas kelimesi, (Arapçada al-Kabk, Türkçede Kafkas) Farsça *Kâfkah* yani *Kaf Dağı*⁷ sözcüğünden türetilmiştir. İranlı şair Firdevsi'nin Şehnamesinde Kafkasya *Kuhe Kâf* olarak adlandırılmıştır.⁸

Dede Korkut kitabında adı geçen *Kazlık Dağları* Kafkas Dağlarına işaret eder. Bunun içeriğini Azerbaycan Türkçesine çevirip, *Kazlar Dağı*

Kaf Suresi'nin bu kutsal adı Kafkas Dağı'na bir işaret olmuştur. Doğu ve Batı'nın hemen hepsi birbirinin aynı olan bu rivayetlerinde büyük bir gerçeklik vardır ve hepsinin kaynağı da aynıdır. Güneş ve ateş insanların ilk kutsadıkları yaşam güçleridir. Güneş ve ateşe tapınma inancını ilk önce Kafkasyalılar ortaya koymuşlardır. Bunda da Prometheus söylencelerinden başka, Kafkas Dağlarının doruklarındaki volkanlar ile Hazar Denizi'nin özellikle geceleri alev saçan manzaraları ile hayatı etkileyen petrol madenlerinin önemli etkisi bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Met Çünatiko Yusuf İzzet Paşa, **Kafkas Tarihi II**, Çeviren: Doğan Erdiç, Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2009, s.244-245; Benzer bir karakter Kafkas halklarının mitosunda Nart efsaneleri içinde Savsuriko figürü olarak karşımıza çıkar. İlginç olan her iki karakterin de Kafkas coğrafyası ile ilgili olmasıdır. Cem Kumuk, **Neredesin Prometheus**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s.1.

³ Mahmut Bi, **Kafkas Tarihi**, C.I, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.13.

⁴ Nadir Memmedov, **Azerbaycan'da Yer Adları**, Bakü 1993, s. 138; Kafkas kelimesi “dağ” manasına gelen “Kaf” ile bir kavim ismi olan “qaz,” kelimelerinden meydana gelmiştir. Yunan tarihçisi Herodot “Ostoriya” isimli serinde Kafkas adını zikreder. Yine eski Yunan tarihçilerinden Eratosfen, “Kafkasa Azeridi” yerine sadece “Kaspios” adını kullanır.

⁵ Yaşar Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, Birinci Basım, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2000, s.39; Ramazan Özey, **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, İstanbul 1996, s. 42.

⁶ Bedirhan, **a.g.e.**, s.40.

⁷ Kaf Dağı ile ilgili eski Doğu ve Batı toplumlarına ait birçok efsane bulunmaktadır. Kaf Dağı, yeryüzünün tüm dağlarının anasıdır. Diğer bütün dağlar Kaf Dağı'na yer altı dalları ve damarları ile bağlıdır. İranlıların “Albruz” olarak adlandırdığı ve Yüksek Dağı anlamına gelen Kaf Dağı Yunanlıların Olimpos'u gibi, Tanrıların saraylarını da ihtiva eden ve yeryüzünün ucunda bulunan bir dağ idi. Bkz: Bi, **a.g.e.**, s. 24.

⁸ Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Birinci Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 59.

manasını vermek *Kaz* kelimesine “el” veya “mekân” manasına gelen “lık” eki ilave edilmiş ve *Dağ* kelimesi *Kazlık* ifadesi ile birleşmiştir. Dede Korkut’ta ifade edilen “Kafkas” coğrafi adının anlamı *Oğuz Dağı* veya *Od Dağı* olarak zikredilir.⁹

430 yılında Gürcü alfabesine çevrilen destanî Gürcü Tarihi *Kartlisckhovreba*’da geçen Lekan (Dağıstan bölgesindeki Laklar ve Lezgiler) kavminin batı komşusunun ataları, *Kaspi* adıyla anılmaktadır. *Kaspi* sözcüğü içindeki –pi, tarih öncesindeki tüm Kafkasyalıların ortak kullandıkları bir ektir. Türkçedeki –ler, lar ekinin karşılığıdır. O halde *Kaspi*=*Kaslar* demektir. *Kaspi Denizi* (Hazar Denizi) de doğal olarak *Kaslar*’ın denizi olmaktadır.¹⁰

1.2. KAFKASYA’NIN COĞRAFİ KONUMU

Kafkasya bölgesi; Kırım’ın doğusundaki Taman yarımadasından başlayıp Bakü’nün doğusunda yer alan Apşeron Burnu’na kadar uzanan Kafkas Dağları’nın kuzey ve güneyindeki sahadır. Doğusunda Hazar Denizi, batısında Karadeniz, güneyinde Çoruh-Arpaçay-Aras nehirleri yer almaktadır. Bölgenin kuzey sınırları olarak Don ile Volga nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı kısım yahut da çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bölgesi kabul edilmektedir.¹¹

Kafkaslar, Karadeniz’in doğu kıyısından 38°-50° Kuzey enlemleri ile 37°-50° Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Kuzeybatı-Güneydoğu yönünde 1200 km Kuzey-Güney yönünde de 600 km uzunlukta ve 470.000 km² alanı kaplayan dağlık bir alandır.¹²

⁹ Muharrem Yıldız, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006, s.24.

¹⁰ Bi, **a.g.e.**, s. 13.

¹¹ Erol Mütercimler, **Türkiye-Türk Cumhuriyetler İlişkileri Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993, s. 35.

¹² Sefa Sekin, Rahşan Tekin, “*Güney Kafkasya ve Gürcistan*”, **Kafkas Araştırma & Analiz**, S.2., Nisan 2006-Eylül 2006, s. 28

Kafkasya'yı coğrafi bakımdan iki kısımda incelemek mümkündür. Büyük Kafkas Dağları denilen kısım, esas Kafkas Dağlarının bulunduğu bölümdür. Bu dağlar Kafkasya'yı; Kuzey Kafkasya (Kafkas Önü, Mâdûn-ı Kafkas) ve Transkafkasya (Cenub-i Kafkasya, Güney Kafkasya, Maveray-ı Kafkasya, Kafkasya Ötesi) şeklinde ikiye ayırır. Güney Kafkasya'dan sonra Kür ve Rion Nehirleri vadilerinin güneyinde Küçük Kafkas Dağları yer almaktadır. Bu iki bölgeyi Derbend, Daryal ve Mamison geçitleri birbirine bağlamaktadır.

Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Kafkasya Bölgesi'nde üç bağımsız cumhuriyet (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan), yedisi Rusya Federasyonu'na (Adige, Dağıstan, İnguşistan, Karaçay-Malkar, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya ve Çeçenistan) ikisi Gürcistan'a (Abhazya ve Acaristan), biri Azerbaycan'a (Nahçıvan) olmak üzere on özerk cumhuriyet ile Gürcistan'a (Güney Osetya) bağlı bir özerk bölge bulunmaktadır.¹³

Kuzey Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri, Güneydoğuda ise, Samur Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerden, İngur Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen hat ile çevrili coğrafi bölgeye denir.¹⁴

Transkafkasya ya da Güney Kafkasya¹⁵ denildiğinde, bir coğrafi bölge kastedilmekte, bu bölge Büyük Kafkasların doruklarından başlayarak, Küçük

¹³ Ufuk Tavkul, "Tarihi Ve Etnik Yapısıyla Kafkasya", **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, C.II, S.16, 1997, s.1898.

¹⁴ Ali Çurey, "Bilinen Dünyanın Bilinmeyen Ülkesi: Kuzey Kafkasya ve Çerkezler (1)", **Kafkasya Yazıları Dergisi**, Yıl:2, S.5, İstanbul, Sonbahar 1998, s. 57.

¹⁵ Fakat Kuzey-Güney Kafkasya isimlendirilmesi o bölgenin tarihi, etnik ve sosyo-kültürel gerçeklerine uygun değildir. Bilimsel açıdan tek bir Kafkasya vardır, o da Kuzey Kafkasya olarak adlandırılan bölgedir. Fakat bu sınırlandırma da eksik kalmaktadır, çünkü bugün siyasi açıdan Gürcistan'a bağlı olan Abhazya ve Güney Osetya da etnik ve kültürel açıdan Kafkasya'ya dâhildir. Güney Kafkasya tabiri ise tamamen uydurmadır. Bu bölgenin literatüründeki tabiri "Kafkas Ötesi"dir. Bkz: Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2007, s.11 ; Ayrıca Kafkasya'daki etno-kültürel grupları, siyasi yaklaşımla değil, yapısal bir analizle anlayıp değerlendirmek gerekir.Bkz: Ergin Ayan, "Kafkasya:Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi ", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.I,S.2, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., s.39 .

Kafkasların güney eteklerine kadar uzanır. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, bu bölgede yer alan ülkelerdendir.¹⁶

Bölgenin en önemli geçitleri olan Derbend, Daryal ve Avar geçitleri yüksek dağlar arasından yol bulma imkânı sağlamaktadır. Derbend, Hazar Denizi kenarından kuzey-güney bağlantısını sağlar. Daryal Geçidi Kafkas dağ silsilesinin ayrılmasından oluşmuş olup, uzunluğu 230 km.dir. Avar Geçidi ise Gürcistan'dan Kahetya'ya giden yol üzerindedir¹⁷

Kafkas Dağları, yaklaşık 1.200 km. uzunluğunda olup, batı, merkez ve doğu diye üç kısma ayrılır. Batı kısmı, Taman yarımadasından Kuban nehrinin kaynağına kadar olan yerdir. Psekha vadisine kadar yükseklik 1000 metreyi geçmez iken doğuya doğru yükseklik artar ve 3500 metreye kadar ulaşır. Merkezi kısmı Daryal geçidine kadar sürer, geniş ve en yüksek kısmıdır. Burada Elbruz (5642.), Chkhara (Şara dağı) (5193 m.), Diktau (5145m.), Kazbek (5043 m.), Misirghi (5001 m.) tepeleri bulunmaktadır. Daryal geçidi Vladikafkas ile Tiflis'i birbirine bağlar. Doğu kısmı ise Daryal geçidinden Azerbaycan yarımadasına kadar olan kısım. Kuzeyden güneye sadece Apşeron yarımadasından geçilebilir.¹⁸

Aşılması neredeyse imkânsız yüksek bir duvar şeklinde Hazar Denizi'nden Karadeniz'e doğru uzanan Kafkas Dağları, diğer fiziki özellikleri de etkileyerek Kafkas halklarının nüfus yapılarının oluşmasında belirleyici bir

¹⁶ Fahrettin Çiloğlu, Kafkasya Konusunda Yanılgılar ve Yanlışlar, **Kafkasya Yazıları Dergisi**, Yıl:1 S.3, Sonbahar/Kış 1998, s.41; Abhazya, Transkafkasya'da yer almaktadır. Ancak burada yaşayan halklardan biri olan Abhazlar, bir Kuzey Kafkasya halkı olmasının yanında Kuzey Kafkasya dillerinden biri olan Abhazca konuşmaktadırlar. Bununla beraber Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya'nın bağlantısını sağlayan ve Derbent (Daryal) geçidinin yer aldığı Güney Osetya coğrafi olarak Kuzey Kafkasya'nın bir parçasıdır. Güney Osetya, Rus politikaları sonucu, bilinçli şekilde Gürcistan'a karşı kullanılmak üzere Gürcistan'da bırakılmıştır. Bkz: Çiloğlu, **a.g.m.**, s. 41.

¹⁷ Derbend Geçidi'ne Araplar Babü'l Ebvâb (Kapılar Kapısı), İranlılar Derbend-i Hazaran, Türkler de Demirkapı demişlerdir. Avar Geçidi ise Bab-ı Sâhibü's-Serîr (Taht Sahibinin Kapısı) ve Geylanşah adlarıyla da anılır. Bkz. Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul 1979, s.4.

¹⁸ Kadircan Kafli, **Kuzey Kafkasya**, (Haz.) Erol Cihangir, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 2004, s. 28-29.

rol oynamıştır. Kafkasyalılar, bu dağlara sadece herkesten farklı karakteristik özelliklerini değil aynı zamanda bugünkü varlıklarını da borçludurlar.¹⁹

Kafkas Dağları, kömür, demir, kurşun, bakır, manganez, çinko gibi maden kaynakları bakımından oldukça zengindir. Ayrıca Azerbaycan, Krasnodor ve Stavropol bölgelerinde petrol çıkarılır. Doğalgaz yatakları da son zamanlarda son dönemlerde ciddi anlamda önem kazanmıştır.

Kafkasya'nın en önemli nehirleri, Azak Denizine dökülen Kuban ile Hazar Denizi'ne dökülen Terek, Kuma ve Sulak'dır. Güney Kafkasya'da akan Kür Nehri de Hazar Denizine dökülür.²⁰

Bölge, genel olarak etnik bakımdan parçalanmış olduğundan bölgenin içinden çıkan bir yerli göç, diğerlerine hâkim olamamıştır. Kuzey Kafkasya'da etnik farklılıklar daha fazladır. Bu sebeple tarih boyunca kuzey ve güney bölgelerinden ister birine, ister tamamına olsun hâkim olan güçler hep dışardan gelen büyük devletler olmuştur.²¹

1.2.1. Jeopolitik Önemi

Jeopolitik yöntem, niteliği itibarıyla karşıt iki hâkimiyet modelinin -deniz ve kara- temel düalizmine dayanmaktadır. Jeopolitik, insanlığı mekân

¹⁹ John F. Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil (Çev. Sedat Özden), İstanbul 1989, s.19; Neticede Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar Kafkasya'daki farklı ırklar ve etnik gruplar birbirleriyle kaynaşırken, ortak hayat felsefesi ve benzer gelenekler, ortak tarih ve bağımsızlık şuuru, ortak giyim-kuşam ve folklorlardan oluşan "Kafkas Kültürü" etrafında birleşmişlerdir. Bkz: Tavkul, a.g.e., s.167; Fakat Tarih boyunca, coğrafi koşulları yüzünden köklü bir medeniyet geliştiremediği gibi büyük medeniyetlerin etkilerinden de kurtulamayan Kafkas hakları üretici güçler bakımından antik medeniyetlerde görülen bir sosyalizasyona uğrayamadığı gibi kendi aralarında da köklü bir mücadele verecek mayayı oluşturamamışlardır. Modern tarihe miras olarak geçen bu durum, milliyetler meselesinin temelidir. Bu temelde genel olarak; derebey artıklarının ve kültürlerinin kazınması, sanayileşme ve sosyalizasyon, ulusal dil kültürlerinin kendi kişiliğini geliştirerek bir tek ulu sentezinde öğütülmesi bulunmaktadır. Lakin bunu Kafkas halkları hakkıyla başarabilmiş değildir. Kafkaslar milliyetler meselesinin alevlenişinin altında bu kökler yatmaktadır. Milliyetler meselesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Süleyman Şaşmaz, **Uluslar Psikolojisi**, Tarih Bilimi Yayınları, Bursa 1995, s.81.

²⁰ Özdemir Özbay, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, Ankara 1995, s. 45.

²¹ Konuralp Ercilasun, "Selçuklular'ın Kafkasya Politikası", **Türk Kültürü**, C.XXXIII, S.387, Temmuz 1995, s. 421.

faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir. Jeopolitik, mekânsal kıstasa öncelik vermekle tarihselciliğe karşı tek taraflı hayranlığı dengelemeyi hedeflemektedir. Bir tarihçi için önemli olan “ne zaman” sorusuna cevap bulmaksa, bir jeopolitikçi için “nerede” sorusu önem taşımaktadır. Olayların anlamı, zaman ekseninden ziyade mekân üzerindeki konumlarıyla belirlenmektedir. Jeopolitik, her bir medeniyetin değer yapısını anlamaya ve onun mantığını tasvir etmeye çalışır.²²

Tarih, strateji, coğrafya ve dünya gerçeğini iki tip medeniyetin -Kara ve Deniz medeniyetinin- uyumsuzluğu şeklinde değerlendiren disiplini “jeopolitik” olarak adlandırabiliriz. Jeopolitik, medeniyetler arasındaki farkları gösteren bir ilimdir. Bu temel yaklaşım ile Kara ve Deniz arasındaki tarihi rekabet, asrımızda Atlantikçilik ve Avrasyacılık karşıtı şeklinde ortaya çıkmıştır. Atlantikçiler (geçmişte İngiltere, günümüzde ise ABD), “tarihin coğrafi eksenini”, Avrasya’nın kutbunun (asıl Rusya toprakları) bulunduğu anakara içindeki alandan kıyı bölgesini koparmak istemektedirler. Avrasyacılar ise, bu kuşatmayı yararak, “kıyı bölgesi” güçlerini kendi stratejik ortaklarına dönüştürmeye, yani bunları kıtasal blok bünyesine almaya gayret etmektedir. Bu durumda, Avrasya “sıcak denizler” e erişimi elde ederek, Atlantikçiliğe küresel çapta eşit düzeyde karşı koymayı mümkün kılar. Böylesi kıtasal bir birleşme, Avrasya’yı önceden ayrıcalıklı duruma sokmakta ve Atlantikçi medeniyetin çöküşü kaçınılmaz hale gelmektedir.²³

Bu iki jeopolitik hâkimiyet modelinden hareketle Kafkasya bölgesinde hem Avrasyacıların,²⁴ hem de Atlantikçilerin jeopolitik amaçları şu şekilde özetlenebilir: Avrasyacıların hedefi, merkezci eğilimlerin sağlamlaştırılması, tüm bu alanın Moskova’nın stratejik denetimi altında tutulması, esnek kontrol

²² Fikret Ertan, **Rusya’nın Dönüşümü**, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.121.

²³ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev. Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2005. s.341-343.

²⁴ Avrasyacılık anlayışının merkezinde alanın büyüklüğü ve kaynakların sınırsızlığı yatar. Böylece ülke, kendi kendine yeterli olur. Burada söz konusu olan, Alman jeopolitikacılarının savundukları “Autarki” anlayışıdır. Yani kendi kendine yeterli ekonomiye sahip olmaktır. Avrasyacılar, bu alanın Avrupa ve Asya diye ikiye bölünmesini yanlış bulur. Avrupa ve Asya bir bütündür. İbrahim Okçuoğlu, **Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitika**, Ceylan Yay., İstanbul 2009, s.233.

sistemi ve farklı yöntemlerle daima kendi nüfuzunu ve stratejik varlığını koruma ve kuvvetlendirme imkânı bulan Çarlık Rusya'sının ve Sovyet Rusya'nın jeopolitik geleneklerini sürdüren sağlam bir yapının kurulmasıdır. Atlantikçilerin menfaatleri, bunun tam tersi istikamettir. Atlantikçilerin jeopolitik çıkarları, tüm bölgeyi Moskova'nın etkisinden çıkarmak, yerleşik jeopolitik sistemi bozmak, Kafkasya topraklarını Batı'nın azami menfaati yönünde yeniden biçimlendirmekten ibarettir.²⁵

Asya, Avrupa, Afrika kıtalarının arasına girmiş, 5000 km uzunluğunda olan Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi, Boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin oluşturduğu bir su koridorunun ucunda, aynı zamanda Hazar Denizi ile Orta Asya bağlanmış durumdadır. Ayrıca bu önemli coğrafya, kuzey ile güney ve batı ile doğu yollarının düğümlendiği bir geçittir.

Bu durumda Kafkasya, doğu-batı-kuzey-güney yollarının kesiştiği bir bölge özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla bölge, Hazar Denizi ile Orta Asya'ya, Karadeniz ve kuzeyi ile Avrupa'ya, Anadolu ile Akdeniz'e, İran ile de Basra Körfezi'ne bağlanan yol ve geçitlerin merkezinde yer almaktadır. Kafkasya'nın bu coğrafi konumu tarihin akışına çok etkili olmuştur. Bu nedenle tarih boyunca Kafkasya önemini her dönemde korumuştur.²⁶

Kuzey Kafkasya'daki yedi özerk cumhuriyet²⁷ Rusya Federasyonu'na bağlı bulunmaktadır. Türkiye'nin de küçük bir bölümü Kafkasya sınırları içinde kalmaktadır. Bu duruma göre, Rusya ile Türkiye, Kafkasya'ya hem komşu aynı zamanda bir bölümleri ile Kafkas ülkeleridir.

²⁵ Dugin, **a.g.e.**, s.366.

²⁶ İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s.411; Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara 1997, TTK, s.14; Saray, **a.g.m.**, s.7; Suat İlhan, "Jeostratejik Kuzey Ufkumuz (Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz)", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, C.I, Ankara 2003, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., s. 318; Mütercimler, **a.g.e.**, s.35.

²⁷ Bölgede günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Adıgey, Dağıstan, İnguşya, Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya ve Çeçenistan Özerk Cumhuriyetleri ile Gürcistan'a bağlı olmasına rağmen fiziki olarak Kuzey Kafkasya'da yer alan Abhazya ve Güney Osetya Özerk Cumhuriyetleri yer almaktadır. Bkz: Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007, s.26; Bekir Zakir Avşar, "Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye", **Yeni Türkiye** ,(Türk Dünyası Özel Sayısı II), Yıl:3, S.6, Ankara Temmuz-Ağustos 1997, s.1875.

Güney Kafkasya’da Gürcistan, coğrafi konumu, Azerbaycan ekonomik potansiyeli, doğal zenginlikleri ve nüfusunun büyüklüğü sebebiyle, Ermenistan ise Rusya ile kurduğu askeri işbirliği ve bölgede oynadığı “çözülme” rolü temelinde stratejik önem arz etmektedirler. Azerbaycan ve Ermenistan’dan farklı olarak Gürcistan aynı zamanda bir Karadeniz devletidir.²⁸

Kafkasya’nın jeopolitik konumu; Soğuk Savaş Döneminde ve Soğuk Savaş sonrasında büyük ölçüde farklılıklar gösterir. Soğuk Savaş sonrası dağılan SSCB’nin çevresinde üç büyük boşluk oluşmuştur. Bunlar: Doğu Avrupa’da, Orta Asya’da ve sonuncusu Türkiye bağlantılı olarak Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’yu kapsayan bölgedir.²⁹

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Avrasya coğrafyasında gündeme gelen ve Büyük Oyun olarak da adlandırılan Uluslararası mücadelenin arka planında enerji kaynaklarının kullanılması, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmaları vardır. 1992 yılında Güney Kafkasya’da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle Kafkasya’nın jeopolitiğinde de değişimler yaşanmıştır. Bugün sahnede Rusya, ABD, AB, Türkiye ve İran da yer almıştır. Böylece güneyde Rusya’nın egemenliğinin sona ermesiyle yeni bir siyasi dönem başlamıştır.³⁰

Kafkaslar üzerinde üç geçit vardır. Bunlar: Hazar Denizi sahil yolu, Karadeniz sahil yolu ve Nalçik-Tiflis (askeri) yoludur. Hazar yolu üzerinde Çeçenistan, Karadeniz sahil yolu üzerinde Abhazya, Nalçik-Tiflis yolu üzerinde Kuzey ve Güney Osetya sorunlu bölgelerdir. Kafkasların diğer bir jeopolitik özelliği, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Ayrıca Kafkasya; Orta Asya petrol ve doğal gaz yataklarının batıya gidiş yolu

²⁸ Sinan Ogan, Kamil Ağacan, “Güney Kafkasya’da Yeniden Başlayan veya Bilinmeyen Soğuk Savaş”, **Stratejik Analiz**, C.II, S.13, Mayıs 2001, s.27.

²⁹ Suat İlhan, “Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği”, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu**, Harp Akademileri Sempozyumu, İstanbul 28-29 Nisan 1998, s.123-124.

³⁰ Erel Tellal, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara Stradigma Yayını, C.II,S.5, Bahar 2005, s.55.

üzerinde bulunmaktadır. Kafkaslar, Orta Asya'nın sadece petrol değil, Türkistan'ın büyük ihtiyacı olan denizlere açılma gereksinimini karşılayabilecek, Hazar Denizi'nden en kısa istikamet üzerindedir.³¹

Kafkasya Bölgesi, Orta Asya'nın giriş kapısı olması, Batı pazarlarına açılan bir geçit olması ve Orta Asya ile bir bütün olarak ele alındığında zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması bakımından önem arz etmektedir.³²

1.2.2. Jeostratejik Önemi

Kafkasya'nın tarihi coğrafyası ve jeopolitik önemi, bölgenin stratejik önemini de artırmaktadır. Kafkasya'nın bu önemi, tarihte icra ettiği önemle paralellik arz eder. Geçmişte yaşanan olaylar veya Kafkasların çevresindeki güç merkezlerinin, birbirlerine karşı takip ettikleri politikalar bugün için de aynen geçerlidir.³³

Asya ve Avrupa'nın farklı bölgelerine kavim göçlerinin en önemli kavşak noktalarından birini teşkil eden ve bundan dolayı da küçük bir alanda son derece karmaşık bir etnik ve dinsel yapı barındıran Kafkasya, Anadolu-Akdeniz ve Bozkır-Karadeniz nitelikli siyasi güçler arasındaki en önemli rekabet alanlarından birini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz stratejisi ile Karadeniz'i bir iç deniz haline getirerek kuzey steplerine sarktığı dönemlerde iç bölgelerdeki dağınıklığa rağmen istikrarlı bir bütünlük sunan bu bölge, Rusya'nın kuzey-güney istikametinde Karadeniz'e ulaşan su yollarını denetim altına almasından sonra yaklaşık iki asır süren bir egemenlik mücadelesine sahne olmuştur.³⁴

³¹ İlhan, **a.g.m.**, s.127.

³² Hasan Kantarcı, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 59-60.

³³ Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", **Genelkurmay ATASE-Sekizinci Askeri Tarih Semineri I**, Ankara 2003, s.7-8.

³⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s.124; Tarih boyunca Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Asya'ya askeri ve fetih hareketlerinde bulunan milletler daima

Kafkasya, hem kendisi bölgeye özgü zengin bir petrol havzasıdır ve hem de Basra Körfezini kontrol eden stratejik bir mevkiye sahiptir. Kafkasya'nın giriş kapısı durumunda olan Kuzey Kafkasya, bölgenin kontrolünü sağlayabilecek, asıl stratejik önemi olan kritik arazi kesimi özelliğini taşır. Kuzey Kafkasya'yı elinde bulunduran güç, Güney Kafkasya üzerinde kontrol sağlamak için büyük avantaj sağlar. Rusya da bu bağlamda; Kuzey Kafkasya'yı elinde bulundurma gayreti içerisinde. Hazar Denizi'nden, Karadeniz'e kadar uzanan Kuzey Kafkasya, bu mücadelenin jeostratejik hedefi olagelmıştır. Bölge kendi kaynakları ile kendisini besleyecek ve donatacak durumdadır.³⁵

Kafkasya'nın jeostratejik önemini artıran etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

Kafkas halklarının hem etnik hem de coğrafi açıdan kesin ve doğal sınırları yoktur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kafkas cumhuriyetleri içinde hemen her ırk, din ve mezhepten gruplar mevcuttur. Bu durum bölge için temel istikrarsızlık kaynağıdır. Bununla beraber Kafkas Halklarının hemen hepsi çevresindeki güçlerle akrabalık bağları bulunmaktadır. Bölgedeki Türkler Türkiye ile, Ruslar Rusya ile, Acemler İran ile sosyo-kültürel açıdan devamlı ilişki içindedir. Çevre devletleri bu akrabalık gruplarını himaye yolu ile geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kafkasya'da hâkimiyet kurmak istemektedirler. Bu da bölgedeki istikrarsızlığın diğer sebebidir.

Esasen küresel güçlerin bölge ile olan ilgisi eskilere dayanmakla beraber günümüzdeki kadar etkili ve belirleyici olmamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan yeni dengelerle birlikte ABD ve AB'yi

Kafkasya ile alakalı olmak zorunda kalmıştır. Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar ve son iki asırdır Rusların takip ettiği politika aynı tarzda olmuştur. Bununla beraber Ruslar, Kafkasya'yı işgal etmedikleri müddetçe doğuda ve batıda ciddi ilerlemeler kaydedememişlerdir. Detaylı bilgi için bkz: Berkok, **a.g.e.**, s.14.

³⁵ Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma Geçmiş Sorunlar ve Gelecek için Öngörüler", **Avrasya Etüdleri**, C.I, İlkbahar 1994, s.66; Suat İLHAN, **Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 199, s. 53; Sadece günümüzde değil, tarihsel döneme bakıldığında da Rusya için Kuzey Kafkasya, Kafkasya'nın giriş kapısı ve bölgenin kontrolünü sağlayabilecek esas stratejik öneme haiz olan kritik bir alandır. Rusya, Güney Kafkasya üzerindeki kontrolünü ancak Kuzey Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra sağlayabilmiştir. Bkz: Kantarcı, **a.g.e.**, s.29.

yakından ilgilendiren bir bölge olmuştur. Bölgenin hem kendisinin zengin petrol rezervleri ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması hem de Orta Asya enerji kaynaklarının yolu üzerine bulunması sebebiyle küresel güçlerin bölgeye olan ilgisini cezp etmiştir.

Bölgede Türkiye için stratejik önemi olan bir unsur var ki, o da sosyo-kültürel yapıdır. Kafkas halkları ırk, dil, kültür, din ve tarihi birliktelik nedeniyle Rusya ve İran'dan ziyade Türkiye'ye yakındır. Osmanlı-Rus mücadeleleri sebebiyle özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya'dan Anadolu'ya büyük göç hareketleri yaşanmıştır. Bunun sonucunda Anadolu'da azımsanmayacak derecede Kafkas kökenli bir nüfus oluşturmuştur. Kafkasya ile hala akrabalık bağları bulunan bu Kafkas kökenli Türkler, ülkeleri de birbirine yakınlaştırmaya önemli bir vasıta teşkil edecektir.³⁶

Kafkasyalılar, büyük göç dalgalarına ve istilalara karşı kendi varlıklarını koruma kaygısıyla savaşçı, sert mizaçlı, baş edilmesi olanaksız bir toplum haline dönüşmüşlerdir. Dünyanın en büyük doğal engellerine sahip bir coğrafya olarak Kafkasya, aynı zamanda dünyanın en savaşçı ve bağımsızlığına düşkün halkalarına ait bir vatandır. Ayrıca böyle bir iklimin nasıl bir yöntemle ele geçirilip yönetilebileceğine ilişkin olarak yüzyılı aşkın süredir Rusların yaşadığı deneyim birikimlerinin sonuçlarına da sahiptir.³⁷

Kafkasya'nın fiziki koşulları nedeniyle doğal bir kale görünümünde olması bölgenin askeri yönden önemini ortaya koymaktadır. Güneydoğu-Kuzeybatı istikametinde uzanan Kafkas dağları, bölgeyi ve bölgede ikamet eden halkları dış saldırılara karşı koruyacak niteliktedir. Öte yandan yüksek dağların arasında kuzeyden güneye geçişi sağlayan birkaç geçit tarih boyunca daima önemli olmuşlardır. Özellikle askeri harekâtlarda bu durum belirgin olarak kendini göstermiştir. Bunlardan Hazar'ın batı sahilinde bulunan Derbend'in önemi, Volga ve Kür-Aras Nehirlerinin bu bölgeye sağladığı stratejik bütünlükten kaynaklanmaktadır. İkinci yol Daryal Geçidi'dir.

³⁶ Öztürk, **a.g.m.**, s.9-10.

³⁷ Yusuf İzzet, **a.g.e.**, s.5.

Vladikafkas ve Tiflis arasında bulunan ve Gürcü askeri yolu olarak da bilinen bu geçit, Romalılar, İranlılar ve Gürcüler tarafından garnizon olarak kullanılmaktaydı. Bölgenin bu yapısı savunma durumunda bölge insanının lehine olmuştur.³⁸

1.2.3. Bölgedeki Güçler İçin Önemi

Kafkasya daima Avrupa ile Asya arasındaki ilişkileri sağlayıcı ya da tehdit edici bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle de bu bölge, Avrupa ve Asya'nın tüm devletleri için önemli ve dikkat çekicidir. Bununla beraber bölge herkesten önce Rusya, Osmanlı ve İran için ayrı bir değer ve önem arz etmektedir. Kafkasya bir zamanlar Rus istilasına karşı Osmanlı ve İran devletlerinin varlıklarını ve bağımsızlıklarını güçlendirip pekiştirecek bir konumdaydı. Bundan dolayıdır ki bu bölge Osmanlı-İran rekabetine yol açmıştır. Bununla beraber her iki İslam devleti, varlıklarını tehdit etmekte olan ortak tehlikeye, yani Rus işgaline karşı birleşme, güç birliği yapma bilincine kavuşamamış, Kafkasya siyasetine ilişkin bir anlaşma yapamamış, hatta hiç değilse Kafkasya'ya manen, maddeten ve siyaseten bir varlık kazandırma, en azından kurtuluş savaşlarına destek olma siyasetini bile düşünememişlerdir. Kırım savaşı ve Paris Konferansı böyle bir politikanın uygulanmasına çok elverişli iken bundan da yararlanılamamıştır.³⁹

Rusya'nın dünya gücü olmaya başladığı tarihlerden bu yana izlediği sıcak denizlere inme siyasetinin daima üçayağı olmuştur. Bunlardan birincisi, Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege Denizi ve Akdeniz'e hâkim olmak, ikincisi Kafkasları bir harekât üssü olarak kullanmak suretiyle Doğu Anadolu'yu ele geçirerek İskenderun Körfezine ve dolayısıyla

³⁸ Bölgenin bu coğrafi yapısı Rusların bu bölgeyi istila etmesi için çok uzun bir zaman harcamasına neden olmuştur. Bkz: Baddeley, **a.g.e.**, s. 23 ; ancak Kafkasya'nın bu coğrafi yapısı, kendilerini savunan doğal bir duvar görünümünde olduğu için bir avantaj olarak Kafkasların bir silahı iken, burada yaşayan kavimler yine aynı yapıdan dolayı kendi aralarında bir birlik oluşturamadıklarından güçlü bir devlet kuramamışlardır. Bkz: Gökçe, **a.g.e.**, s.10.

³⁹ Met Çünatiko Yusuf İzzet, **Kafkas Tarihi I**, Çev: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, Ankara Kasım 2009, s. 2-.3.

Akdeniz'e inmek ve üçüncüsü yine Kafkasları kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusuna ulaşmaktır.⁴⁰

Rusya'yı Kafkas işgaline yönelten en etkili faktör Büyük Petro'nun Rus siyaseti için çizdiği hedef ve çerçeve; yani sınırlarını aşamalı olarak güneye, Anadolu ve İran'a doğru genişletme, Dicle ve Fırat arasına, El-cezireye, Umman Denizi'ne ve Akdeniz'e ulaşma siyaseti olmuştur. Bunun dışında Kafkasya'ya sahip olan aynı zamanda Hazar havzasına da hâkim olabilirdi. Bu havzanın ise Rusya'nın Asya'daki varlığı ve özellikle Türkistan ve Hindistan siyaset ve ticareti için özel bir önemi bulunmaktaydı. Nitekim Kafkasya'nın işgali, Rusya'nın siyasi hedeflerinin gerçekleşmesini büyük ölçüde kolaylaştırırken Türkiye ve İran'ın varlıklarını tehdit etmiş ve mevcut statüko buna canlı bir kanıt oluşturmuştur. Üstelik Kafkasya'nın her an artan önemi bulunmaktadır.

Rusya'da Sıcak Denizlere inme politikası I. Petro zamanında başlamış, II. Katerina zamanında gelişmiştir. Bu düşünce ile politikalarını oluşturan Rus Devleti 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz sahillerine ulaşmıştır. Yine bu antlaşmada elde ettiği Osmanlı ülkesindeki Hristiyanların koruyuculuğu hakkı sayesinde, sıcak denizlere inme düşüncesini gerçekleştirmede Rusya'nın çok isine yaramıştır. Rusya'nın bu siyasetine karşın, Hindistan'ı elinde bulunduran İngiltere, Hint yolunun güvenliği açısından Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemeye çalışmış ve Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını izlemeye başlamıştır. Bu nedenle Rusya, Asya yolu diye tabir edilen bu bölgede güç dengelerini kendi lehine çevirebilmek için Kafkasya'nın Hristiyan halkı olan Ermenileri nüfuzu altına almak istemiştir.

Rusya açısından, Kafkasya ve Güney Kafkasya'daki Rusya kontrolüne dayalı istikrar ve güvenlik, birbiriyle bağlantılıdır. Bu iki bölge arasında nasıl bir öncelik sonralık ilişkisi olduğunu tespit etmek kolay değildir. Ancak,

⁴⁰ Şule Yanar, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s.55-56.

SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Rusya Çeçenlerin bağımsızlık taleplerini dikkate almayarak, bir süre tüm enerjisini Güney Kafkasya'da kontrolü yeniden sağlama yönünde harcamıştır. Bu süreç yaklaşık 3-4 yıl devam etmiştir. Tarihsel süreçte, Rusya'nın Kafkasya'da XIX. yy.da sağlamaya çalıştığı düzen için de aynı yöntemi kullandığı tespit edilebilir. Rusya, İran'la imzaladığı 1813 ve 1828 barış antlaşmaları ve Osmanlı ile imzaladığı 1829 barış antlaşmasından sonra Güney Kafkasya'da kontrol sağlamayı başarmıştır. Sonrasında ise tüm dikkatini Kuzey Kafkasya'ya çevirerek bölgede yaklaşık 30 yıl sürecek hâkimiyet mücadelesine girişmiştir. Çeçen-Dağıstanlı güçlerin Rusya idaresine karşı başlattıkları isyanlar 1859 yılına kadar bastırılamamış, Çerkez kabileleri ise mücadelelerini 1864 yılına kadar sürdürebilmişlerdir. Yani, Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurabilmesi kolay olmamıştır.⁴¹

Jeostratejik açıdan Rusya için Kafkasya; sıcak denizlere ulaşım için imkân sağlayacak en kısa çıkış noktasını oluşturur. Güneye taarruz için uygun bir çıkış noktası olmasının yanında güneyden gelecek tehlikelere karşı da savunulması kolay bir bölgedir. Balkanlar üzerine yapılacak bir harekâta, ikinci bir harekât noktası olarak kullanılarak avantaj sağlar. Elde bulundurulduğu sürece Doğu Akdeniz ve Basra, Rusya'yı uzaktan kontrol edebilecek bir bölgedir.⁴²

Osmanlı Devleti açısından bölgenin önemi kendine has özellikler taşımaktaydı. Önce İran ve sonra Rus tehlikelerine karşı Kafkasya'yı tampon bölge olarak kullanmak isteyen Osmanlı Devleti aynı zamanda Güney Kafkasya'da yerleşik olan tarihi ve ırki bağlarla bağlı olduğu Türklerle temasa geçme istemekteydi. Böylece iki büyük tehlikeyi arkadan çevirmiş olacaktı.

⁴¹Ömer Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Birinci Baskı, İstanbul 2004, s.72-73.

⁴² Şule Yanar, **a.g.e.**, s. 72.

Hatta Osmanlı bunu sağlamak için Sokullu Mehmet Paşa zamanında düşünülen Don ve Volga Nehirlerinin birleştirilme projesi bulunmaktadır.⁴³

Türkiye'nin Kafkasya ile olan yakın tarihi, dini, milli, kültürel ve etnik bağlarının olması Kafkasya'nın, Türkiye'nin dış politikasına olduğu kadar iç politikası üzerine de etki etmesine neden olmuştur. Kafkasya, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin temasının sağlanmasında adeta bir köprü vazifesi görmekte, ayrıca coğrafi yakınlık, ekonomik işbirliği imkânları ve doğal kaynakları nedeni ile Türkiye için önemi bir kat daha artmaktadır.

Türkiye açısından çok yönlü bir ilgilenme zorunluluğu bulunan Kafkasya bölgesi her şeyden önce Türkiye'nin güvenliği ve geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu itibarla Kafkasya, Türkiye için doğu Anadolu bölgesinin savunması ve güvenliğinin sağlanması, Orta Asya ve İdil-Ural bölgesindeki Türk ve Müslüman ülke ve topluluklar ile ilişkilerin güçlendirilmesi, çoğu Türk ve Müslüman olan ve genel olarak Türkiye'ye yakınlık duyan bölge halkı ile sosyo-ekonomik ve politik ilişkiler kurulmasının temin edilmesi, stratejik yeraltı zenginlik ve petrol yatakları nedeniyle uygun hammadde ve Pazar olanağı oluşturulması, Rusya Federasyonu'nun güney inmesinin engellenmesi ve Türkiye için tehdit olmaktan çıkartılması gibi temel konularda avantajlar sağlayabilecek bir bölgedir.⁴⁴

Kafkasya Türkiye için stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin Kafkaslardaki menfaatleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kafkasya'nın, Rusya ile Türkiye arasında tampon bölge oluşturması
- Kafkas ülkeleri ile ekonomik ve stratejik işbirliğinin geliştirilmesi
- Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir bölümünün karşılanmasının yanında Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal

⁴³ Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşesi ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569", **Belleten**, C. XII, S.46, Nisan 1948, s. 349-402.

⁴⁴ B.Zakir Avşar, "Kafkasya, Rusya Federasyonu Ve Türkiye", **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, C.II, S.16, 1997, s.1887.

gazının kesintisiz olarak Türkiye üzerinden Batı'ya akışının sağlanması

Bölgedeki istikrarın tesis edilmesi ve korunması Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasındadır. Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun artırımının engellenmesi bakımından, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı güvenlik sistemine içinde yer almasına katkı sağlayarak güvenlik endişelerinin azaltılması ve ekonomik politikalarla desteklenmesi Türkiye'nin milli hedeflerinin elde edilmesinde büyük katkı sağlayacaktır.⁴⁵

Kafkasya'daki bir diğer önemli aktör ise İran'dır. SSCB'nin dağılması İran için çok farklı alanlarda bir memnuniyet ifade etmiştir. Öncelikle SSCB'nin çökmesi ile birlikte İran'ın son 3 asırda en büyük tehditlerinin başında gelen Rusya ile sınırı kalmamıştır. Bölgedeki Güney Kafkasya ülkeleri İran ile Rusya arasında bir tampon bölge kurmuştur. Nitekim İran'ın tehdit algılamasındaki bir kalem ajandasından silinmiştir. Bunlara ek olarak bölgede yeni ortaya çıkan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerle iyi ilişkilerle etki alanını genişleterek nüfuzunu yaymak için İran, SSCB'nin dağılmasını ve yeni kurulan cumhuriyetleri bir fırsat olarak görmüştür. Bundan dolayı da İran bölge ile kendi kuruluş felsefesine ters olmasına rağmen dini ve ideolojik politikaları bir kenara atarak tamamen materyalist bir yaklaşım sergilemektedir. Buna en güzel örnek İran-Azerbaycan ilişkilerinde yaşananlardır. Azerbaycan'ın Ermenistan'la olan anlaşmazlığında Azerbaycan'a destek olmamıştır. Çünkü İran için güçlü bir Azerbaycan sorun demektir. İran nüfusunun %50'si Fars olmayan etnik gruplardan oluşmaktadır ve toplam İran nüfusunun üçte birini Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. İran'daki Azeri Türkleri de İran'ın kuzey batısında yaşamaktadırlar. İran için en büyük tehlike, İran'daki Azeri Türkleri cezbedecek güçlü bir Azerbaycan'ın varlığıdır. Azerbaycan'ın yönünün Batıya dönük olması, Ermenistan'ın Azerbaycan'la sorunlarının olması ve ABD ile

⁴⁵ Atilla Sandıklı, "Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası", **Uluslararası Kafkasya Kongresi: Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Temmuz 2012, s.230.

güvenlik bağlamında sıcak ilişkilerinin olmaması İran'ı Ermenistan⁴⁶ ile işbirliğine itmiştir. İran'ın Azerbaycan'la olan ilişkilerindeki soğukluğun asıl sebebinin Azerbaycan'ın Türkiye ve ABD'ye yaklaşmasıdır.⁴⁷

Büyük Orta Doğu ve Avrasya jeopolitik kavramlarında Kafkasya her zaman jeopolitik anlamda bölgesel güçler için önemli olmuştur. Bugün Orta Doğu merkezli İran üzerine kurulan siyasi baskı, Kafkas ülkelerini de etkilemektedir. Azerbaycan ve Ermenistan İran'ın kuzey komşuları olmasının yanında derin tarihi bağlara da sahiptir. XIX. asırdan önce İran bölgede söz sahibi olmuştur.⁴⁸

Sonuç olarak; İran Kafkasya ile ilgilenmektedir. İran'ın Kafkasya politikasının ana omurgasını Azerbaycan'ı zayıf düşürmek, ABD ve AB'yi bölgeye sokmamak için Rusya'ya destek vermek ve Türkiye'nin bölgede etkin olmasına engel olmak oluşturmaktadır. İran'ın Rusya ve bölge ülkeleri olan ilişkileri tamamen ABD ile olan ilişkilerine endekslidir.⁴⁹

1.3. KAFKASYA'NIN SOSYO-KÜLTÜREL VE ETNİK YAPISI

1.3.1. Bölgenin Demografik Yapısı

İlk uygarlıklar için Kafkasya'nın Ural Dağları ile birlikte bir giriş, bir kapı görevi gördüğü; üstelik demir uygarlığının ilk ortaya çıktığı beşik konumunda olduğu açıktır. Yine aynı şekilde tarih öncesi dönemlerde Asya'dan Avrupa'ya yapılan genel nüfus hareketleri esas olarak Kafkasya'nın kuzeyinde, kısmen

⁴⁶ İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad Aralık 2011'de Erivan ziyareti esnasında verdiği demeçler bu konudaki tutumu önemlidir. Ahmedinejad, “dünyadaki hiç kimsenin İran ile Ermenistan arasındaki sınırı değiştiremeyeceğini” belirtmiş ve devamında ise “Farslar Türkleri din, Ermenileri ise kan kardeşi olarak görmektedir” demiştir. Bkz: Zafer Yıldırım, “İran- Ermenistan İlişkileri”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi: Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Temmuz 2012, s.562.

⁴⁷ Fatih Sezgin, Erdal Gişi, Muharrem Polat, “Türkiye'nin AB Üyeliğinin, Kafkasya'nın Avrupa'ya Eklemlenmesine Olası Etkileri”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi: Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Temmuz 2012, s. 383.

⁴⁸ Orhan Gafarlı, Yusuf Çınar, Çağatay Balcı, “Kafkasya'da İran-İsrail Çekişmesi ve Güvenlik Sorunları”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi: Bildiriler Kitabı**, Kocaeli Temmuz 2012, S. 291.

⁴⁹ Fatih Sezgin, Erdal Gişi, Muharrem Polat, **a.g.m.**, s. 383.

⁵¹ Yusuf İzzet, **a.g.e.**, s. 1.

de güneyinden geçmiş olmakla Kafkasyalılar ırk olarak da Asya ve Avrupalılarla ilişkilidir.

Bir toplum içinde ırk farklılıklarının ya da aynı ırka mensup grupların kendi aralarındaki farklılıkları ırka dayalı terimlerle ifade etmeleri görülebilmektedir. Lakin bugün Kafkasya'daki çeşitli toplum ve etnik gruplarına göre ayırmak sosyolojik bakımdan doğru değildir. Çünkü bugün Kafkasya'da binlerce yıllık tarihi süreç, savaşlar, istilalar, fetihler, göçler ve etnik ilişkiler sonucunda ırk saflığını koruyabilmiş tek bir etnik grup bulunmamaktadır. Bu açıdan günümüzde Kafkasya'da farklı ırklardan değil, tarihi sürecin oluşturduğu tek bir "Kafkas Kültür Alanı"ndan söz etmek mümkündür. Fakat Kafkas halkları ırk ve etnik özellikler bakımından açısından birbirleriyle tamamen karışımlarına rağmen "etnosantrizm" ve etnik grup bilinci aralarındaki birleşme ve bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır. Dışarıdan bakıldığında Kafkas halklarının birbirlerinden tümüyle farklı etnik gruplardan oluştukları izlenimini vermektedir.⁵⁰

Coğrafi faktörler Kafkasya'daki toplumsal oluşumları bir dereceye kadar etkilemiş ve sarp dağlar, derin vadiler ve geniş düzlüklerle bölünmüş geniş bir sahada birbirinden farklı birçok etnik grup ortaya çıkmıştır. Farklı diller konuşan bu etnik gruplar arasındaki ayrılık, coğrafi şartların da etkisiyle gittikçe daha belirgin bir hal almış ve Kafkasya'da çeşitli dil ve lehçe grupları etrafında birleşmiş pek çok etnik grup meydana gelmiştir. Fakat değişik etnik kökenlerden gelen bu gruplar arasında zamanla göç, kan davası, ekonomik sıkıntı, sosyal baskılar gibi nedenlerle bir hareketlilik yaşanmış ve birçok fert ya da aile, hatta soylar bir etnik gruptan diğerine göç ederek onlara karışmış ve o gruplar arasında asimile olmuşlardır. Bu hareketlilik Kafkasya halkları arasında etnik yönden bir karışıma yol açarken kültürlerin de birbirine karışmasına ve zamanla Kafkasya'daki etnik gruplar arasında birbirine benzeyen sosyo-kültürel yapıların oluşmasını sağlamıştır. Sonuç itibarıyla

⁵⁰ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s.206-207.

farklı ırklar ve etnik gruplar birbirleriyle karışıp kaynaşırken ortak bir “Kafkas Kimliği” etrafında da birleşmişlerdir.⁵¹

Bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip olan Kafkasya, her yönden gelen kavimlerin bir uğrak yeri olmuştur. Bölgede kalan ve Kafkasya’nın coğrafi yapısına paralel, orijinal bir yerleşim tarzı gösteren kavimler birbirlerine karışmaksızın ayrı bölgeleri yurt edinmişlerdir. Dolayısıyla, bölgedeki kavimler önce doğal, daha sonra da siyasi olarak birbirlerinden izole edilmiş bir hale gelmişlerdir. Bu durum ise, bölge halklarının sorunlarının kendi aralarında çözülmesini engellemiş ve bölge dışı güçlerin politikaları için bölgeyi istismara açık bir zemin haline getirmiştir.⁵²

Bu coğrafyaya hâkim olan dağlık yapı, tarih boyunca bölgenin siyasi ve etnik yapısının oluşmasında çok önemli rol oynamıştır. Etnik yapı itibariyle dünyanın en karışık bölgesi⁵³ olan Kafkasya, bu durumunu coğrafyasının geçit vermez dağlarına ve onların arasında yer alan derin vadilere borçludur. Arazinin dağlık olması sebebiyle tam egemenlik kurulamayan bu bölge, tarih boyunca sürekli olarak doğudan batıya göç eden birçok etnik grubun sığınma alanı olmuştur. Dağların ulaşımı engellemesi bu farklı grupların kaynaşmasına ve birbirleri üzerinde hâkimiyet kurarak zayıf unsurların asimile edilmesine de engel olmuştur.⁵⁴

Demografik açıdan Kafkasya’nın yaklaşık %64,8’ini yerli olmayanlar, %35,2’ini ise yerli olanlar teşkil etmektedir. Yaklaşık otuzdan fazla millet ve milli grubu kapsayan yerli nüfus içinde Gürcüler %46,5 ve Çeçenler %11,9 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunların dışında kalan ve bölgenin yerlisi olan

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz: Ufuk Tavkul, “*Kafkasyalı Kimliğinin Tarihi ve Sosyo-Kültürel Temelleri*”, **Kafkasya & Araştırma Analiz Dergisi**, Yıl.1,S.1, İstanbul, Ekim 2005-Mart 2006, s.53-57.

⁵² T. Tamer Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1995, s.91.

⁵³ Mosche Gramer’e göre, Papua Yeni Gine dünyanın etnik bakımdan en karışık bölgesidir. Kafkaslar, Papua Yeni Gine’den sonra gelir. Bununla beraber Papua Yeni Gine’nin Kafkaslar kadar stratejik ve ekonomik değeri olmadığından adı pek duyulmamaktadır. Alâeddin Yalçınkaya, **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler (Etnik Düşümden Küresel Kördüğümüne)**,Lalezar Kitapevi, Ankara 2006, s.1.

⁵⁴ Mehmet Yanar, **a.g.e.**, s.28.

unsurlar ise %41,6'lık bir paya sahiptir. Yerli olmayanların %56,6 ise Türklerden oluşmaktadır. Türk nüfusunun %82,7'sini Azerbaycan Türkleri meydana getirmektedir. Bunların dışında kalan yerli olmayan nüfusun %22,7'sini Ermeniler, %16,2'sini Ruslar teşkil etmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla Kafkasların demografik yapısında Türkler, Gürcüler ve Ermeniler belirleyici unsurlar olmuşlardır.⁵⁶

1.3.2.Bölgede Kullanılan Diller

Onlarca dilin asırlardan beri yok olmadan hayat sahası olan Kafkaslar gerçek bir “Diller Bölgesi” özelliği taşır. Dünyanın başka bölgelerinde belirli sosyal-siyasal gelişmeler, göçler, karışımlar, doğal afetler gibi sebeplerle birçok dil yok olmuştur. Ancak bu bölgede çok sayıda insanların kullandığı diller bile varlığını sürdürmektedir. Bu gerçeği “Diller Dağı”⁵⁷’nın diğer yönüne bakarak “Dağ Dilleri” kavramı ile açıklamak mümkündür. Kafkasların geçit vermeyen sarp dağlıkları arasındaki yüzlerce vadi, akarsu, karla kaplı alanlar arasına sıkışmış, her türlü tehlikeye karşı köşelere çekilmiş kavimler, düşmanlara karşı varlıklarını sürdürdüğü gibi dış dünya ile asgari ilişkilerinden dolayı dillerini ve kültürlerini korumayı bilmişlerdir. Bu başarıyı da önemli ölçüde bu dağlara borçludurlar. Kafkasların farklı dil ve ırklara yüzyıllar boyu koruyucu sığınak görevi yapması, bir yönüyle Balkanlar, Himalayalar ve Endonezya bölgesindeki sayısız adalar, bataklıklar, dağlar ve ormanlarla çevrilmiş bölgelerde yaşayan kavimlere benzemektedir. Ancak Kafkaslar, Avrasya’nın merkezinde yer alması nedeniyle, sınırlı alanda daha çok sayıda ve daha aktif, medenileşmiş toplulukların varlığını sürdürmesini sağlamıştır.⁵⁸

⁵⁵ Avşar, **a.g.m.**, s.1878.

⁵⁶ Kantarcı, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁷ Bölgeye Arapça “Cebel’ül Elsine” veya “Cebel’ül Elsan” ismi verilmiş olup Romalılar bölgedeki ticaretlerini sürdürebilmek için 130 tane çevirmen kullanırlardı. Baddeley, **a.g.e.**, s. 22-23 ; Abdullah Saydam,”Rus Sömürge Siyaseti Ve Kafkasya”, **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, C.II,S.16, 1997, s.1936.

⁵⁸ Alâeddin Yalçınkaya, **a.g.e.**, s.11-12.

Tarih, dil ve kültür araştırmaları bakımından Kafkasya siyasi ve fiziki bir coğrafi bölgenin adı değil, bölgenin binlerce yıllık tarihi içerisinde etnik ve sosyolojik süreçler sonucunda oluşmuş ve şekillenmiş etnik ve sosyo-kültürel bir coğrafyanın adıdır. Kafkasya, Karadeniz kıyılarındaki, Abhazlar, Adigeler, Orta Kafkaslardaki Karaçay-Malkarlar, Osetler, Doğu Kafkaslardaki een-İnguşlar Ve Hazar Denizi kıyılarına doğru uzanan Daęistan'daki Avarlar, Lezgiler, Kumuklar, Dargılar, Laklar, Tabarasaranlar gibi yüzlerce yıldan beri ortak “Kafkas Kültürü” etrafında birleşmiş ve kader birliği etmiş Kafkasya halklarının yaşadıkları bölgenin tarihi adıdır.⁵⁹

Toplam nüfusu yaklaşık 6 milyon olan Kuzey Kafkasya haklarının %60'ı Kafkas dillerini, %20'si Slav dillerini, %10'u ise İran dil grubuna mensup dilleri konuşmaktadır.⁶⁰

Kafkasya'da temel olarak, “Ural-Altay”, “İber-Kafkas” ve “İndo-Germen” dil gruplarına giren üç dil⁶¹ ve bunların değişik lehçeleri konuşulmaktadır. Ural-Altay %35, İber-Kafkas (Gürcü, Lezgi, een) dil grubu %35, İndo-Germen (Ermenice, Rusça, Farsça) dil grubu ise %28.2 şeklinde sıralanmaktadır.

Bölgede Ural-Altay dil grubunu konuşanların yaklaşık %99'unu Türkler oluşturmaktadır. İber-Kafkas dil grubu 30'u aşkın dil ve lehçe kapsamakta olup, bu grubun yaklaşık %47'sini gürcüce(Kartvelce) konuşanlar, %12'sini ise een-Lezgi kolunun eence konuşanları teşkil etmektedir. Bu grubun geriye kalan kısmının yaklaşık %41'lik bölümü ise bu iki ana kol içinde kalan halklar tarafından konuşulmaktadır. Genel olarak bölgenin yerlisi olmayanlar tarafından konuşulmakta olan İndo-Germen dil grubunun konuşulma oranı

⁵⁹ Ufuk Tavkul, “Kafkasya'da Konuşulan Türk Lehçeleri”, **Kırım Dergisi**, c.15,S.57, 2006, s.38-49.

⁶⁰ Ramazan Özey, “Kafkasya Ve Kafkas Ülkeleri”, **Harp Akademileri Bülteni**, Harp Akademileri Yay., Yıl:37, S.199,İstanbul 2001, s.81.

⁶¹ Kuzey Kafkasya dillerini Kafkas dilleri, Türk Dilleri ve İran dilleri olmak üzere üç ana grupta tasnif etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s.191-192.

yaklaşık %28 olup, bu oranın da % 52'sini Ermenice, %37'sini Rusça ve %9'unu da farsça oluşturmaktadır.⁶²

Kafkas halklarının toplumsal yapılarının çeşitli kurumlarına ait kelimeler Türkçenin izlerini taşımaktadır. Örneğin “anne” ve “baba” kelimelerinin Karaçay-Malkar Türkçesindeki Karşılığı “ana” ve “ata” sözcükleri, Adige-Kabardey dillerinde “ane” ve “ade” biçimlerinde yer almaktadır. Aile yapısı ile ilgili en önemli kavramlardan biri Kafkasya halklarının toplumsal yapılarında son derece mühim bir yere sahip “ata” (baba) kelimesinden türetilen “atalık” kavramı Kafkasya halkları arasında sosyal ve siyasi ilişkiler açısından tarihte önemli bir rol oynamıştır. Karaçay-Malkar Türkçesinde yaşayan bu kelime Adige-Kabardey ve Abaza dillerine “atalık”, “atelik” şeklinde geçerken bir geleneği ve sosyal statüyü de beraberinde getirmiştir.

Bununla beraber Kafkas halklarının sosyo-ekonomik yapılarına, giyim-kuşam kültürüne, coğrafi terimlerine, yemek kültürüne ait birçok kelimedede Türkçenin izlerini görmek mümkündür.

Etnik yapının dünyada çok zengin çeşitlilik sunduğu bölgelerden biri olan Kafkasya'da yaşayan grupları genel anlamda üç grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlar:

- Türk Kökenliler
- Hristiyan Unsurlar
- Müslüman olan Kafkas Unsurlardır.

Türk Kökenliler: Azerbaycan Türkleri, Kumuk, Karaçay, Balkar, Nogay, Kundur, Ahıska Türkleridir.

Müslüman Unsurlar: Çeçenler, Kabardaylar, Acaralar, Abazalar, Çerkezler, Adigeler, Tatlar, Talışlar, Lezgiler, Darginlar, Laklar, Rutullar, Agular, Sokurlar, Tabarasanlar'dır.

⁶² Avşar, **a.g.m.**, s.1878.

Hristiyan Unsurlar ise: Gürcüler, Ermeniler, Abhazlar, Assuriler, Udiler'dir.⁶³

Kafkasya'da yerleşmiş olan milletleri üç grupta toplamak mümkündür:⁶⁴

- Kafkas Kavimleri: Dağıstanlılar (Lak, Lezgiler), Adigeler, Çerkezler, Abhazlar, Çeçenler ve Gürcüler
- İndo-Avrupa Kavimleri: Ermeniler, Osetler, Svanlar, Ruslar, Ukraynalılar ve İranlılar ile bazı Avrupa milletleri
- Türk Kavimleri: Azerbaycan Türkleri, Avar, Kumuk, Karaçay-Balkar, Nogay, Tatar, Kafkasya Türkmenleri, Ahıska Türkleri ve Kundurlardır.

Kuzey Kafkasya'daki etnik gruplar şunlardır: ⁶⁵

Türk, İran Dili ve İbero-Kafkas (Yafesi) gruplarıdır.

- Türkler: Kumuk, Karaçay, Balkar ve Nogaylar'dan meydana gelmektedir.
- İran Dili Halkları: Ossetin ve Tatarlar'dan oluşmaktadır.
- İbero-Kafkas Grupları (Yafesi): Bunlar Gürcülerin dâhil olduğu Güney (Hartvel-Kartvel), Kuzey-Batı (Abhaz-Adige) ve Kuzey-Doğu (Çeçen-Dağıstan) gruplarıdır.⁶⁶Kuzey Kafkasya'nın en kalabalık grupları; Çeçenler, Türkler ve Çerkezler'dir.

Güney Kafkasya'nın en kalabalık grupları Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler'dir. Bu bölgenin Etnik Yapısı ise şu şekildedir.⁶⁷

- Azerbaycan Cumhuriyeti: Azerbaycan Türkleri, Ermeniler, Avarlar, Tatlar (Müslüman), Tatlar (Yahudi), Talişler, Kürtler

⁶³ Torumtay, **a.g.e.**, s.188-189.

⁶⁴ Torumtay, **a.g.e.**,s.188.

⁶⁵ Kantarcı, **a.g.e.**, s.39.

⁶⁶ Devlet, **a.g.m.**, s. 1926.

⁶⁷ A. Faik Demir, **a.g.e.**,s.70.

a.Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

b.Dağlık (Yukarı) Karabağ Özerk Bölgesi: Ermeniler, Azerbaycan Türkleri.

- Gürcistan Cumhuriyeti: Gürcüler (Megreller, Lazlar, Svanlar, Batlar), Ermeniler, Yahudiler, Asurîler.

a.Abhazya Özerk Cumhuriyeti: Abhazlar

b.Güney Osetya Özerk Bölgesi: Osetler, İnguşlar

c.Acaristan Özerk Cumhuriyeti: Acarlar, Ruslar, Ermeniler

- Ermenistan Cumhuriyeti: Ermeniler, Azerbaycan Türkleri.

1.3.3. Bölgenin Dini Yapısı

Kafkasya bölgesi ırklar, diller mozaïği olduğu gibi aynı zamanda dinler mozaïğidir. Müslüman, Hristiyan, Yahudi, brahman, Budist gibi farklı dinlerden insan bulmak mümkündür.⁶⁸

Başta Çeçen ve Lezgiler olmak üzere Türklerin dışında bölgede pek çok Müslüman etnik grup olmasına rağmen Müslümanların yarıdan çoğunu Türkler oluşturmaktadır. Bununla beraber Türk olmayan diğer Müslümanların da Türkçe konuşmadıkları halde büyük oranda Türkleştiği, görülmektedir. Ancak bu olay bir baskı veya asimilasyon sonucu değil işgal döneminin ortak düşmanı Ruslara karşı dayanışma, yardımlaşma ve destek arayışının sosyo-kültürel boyutlarıyla bütünleşmesiyle gerçekleşmiştir.⁶⁹

⁶⁸ Yıldız, **a.g.e.**, s. 135.

⁶⁹ Yalçınkaya, **a.g.e.**, s.13-14 ; Kafkasya bölgesinden Türkiye'ye göç etmiş tüm Kafkas kökenli halklara fark gözetmeksizin Çerkez denilmesi çok yaygındır. Kafkas halklarının hepsinin Osmanlı kaynaklarında "Akvam-ı Çerkez" olarak geçmesinden dolayı, Türk aydınları hem bu kaynaklardan hem de bazı siyasi düşüncelerden etkilenerek kendi eserlerinde o şekilde belirtmişlerdir. Lakin Sovyet Rusya dağılınca, Kafkas halklarının köken, dil, coğrafi konum olarak birbirlerinden farklı oldukları

1.3.4. Bölgenin Siyasi Yapı

Rusya Anayasa'sına göre Rusya Federasyonu 89 eşit federal yönetim birimine bölünmüştür.⁷⁰ Bunlar merkezi devlete bağlı, ama kendi yasalarıyla yürütme, yasama ve yargı organlarına sahip özerk súbjelerdir. Bunların 21'i cumhuriyet, 6'sı mega bölge (Kray), 49'u vilayet (Oblast), 2'si federal statüde kent, 1'i özerk bölge ve 10'u özerk yöre (Okrug), Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağlı yedi özerk cumhuriyet bulunmaktadır. Genel toplamda Kafkas Bölgesinde üç bağımsız cumhuriyet, dokuz özerk cumhuriyet ve üç özerk bölge bulunmaktadır.⁷¹

1.3.4.1. Rusya Federasyonu'na Bağlı Özerk Cumhuriyetler

Kafkasya bölgesinde Rusya Federasyonu'na bağlı Özerk Cumhuriyetleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:⁷²

- Çeçen Özerk Cumhuriyeti: İçkerya adını alan cumhuriyetin başkenti Grozni şehridir. Yüzölçümü 14.000 km²'dir.
- Adige Özerk Cumhuriyeti: 7.600 km²'lik bir alanı işgal eden Adige Özerk Cumhuriyeti'nin Başkenti Maykop şehridir. Cumhuriyet nüfusunun %70'ini Ruslar, %23'ünü Adigeliler oluşturmaktadır.
- Dağıstan Özerk Cumhuriyeti: Başkenti Mohaçkale olan bölgede pek çok etnik grup yer almaktadır. 1989 yılı nüfus sayımına göre

kurdukları milli devletlerden de anlaşılmıştır. Bir diğer hata da Kafkasya bölgesinde yaşayan hemen her Müslüman toplumun Türk zannedilmesidir. Örneğin Çerkez ve Çeçenler Türkiye'de birçok kişi tarafından Türk olarak bilinmektedir. Bu durumun sebepleri olarak bir Avar türkü olan Şeyh Şamil'in Kafkaslarda vermiş olduğu mücadelenin Anadolu'da takdirler karşılanıp benimsenmesi ile Sovyetler tarafından Kafkaslarda girişilen asimilasyon ile bölge üzerinde yapılan siyasi taksimat bölgenin demografik yapısını bozmasıdır. Buna göre iki farklı yapıya ve ırka mensup toplumların bir özerk bölge altında toplaması, azınlık olan unsura da idari imtiyaz verilerek diğerlerini ikinci plana itmiştir. Zamanla Sovyet tesiri zayıflayıp, Türkiye'de bulunan Kafkas kökenli Müslüman halklar, akrabalarıyla münasebete geçtikçe bazı gerçekler eskiye oranla daha net ortaya çıkmıştır. Bkz: Yıldız, **a.g.e.**, s.37-38.

⁷⁰ E. Atasoy, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2003, s.385.

⁷¹ Avşar, **a.g.m.**, s.1877-1878.

⁷² Elif Hatun Kılıçbeyli, "Sovyet Sonrası Kafkasya'da "Yeni Egemen" Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci", **Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara 2006, s.81.

Dağıstan halklarını Avarlar 604 bin, Lezgiler 466 bin, Dargılar 365 bin Kalmuklar 282 bin, Laklar 118 bin, Tabasaranlar 98 bin, Rutullar 20 bin, Thasurlar 20 bin, Agullar 19 bin kişidir. Bugün Rusya Federasyonu'nda yer alan Kafkasyalı milletlerin toplam nüfusu 5 milyonu, sahip oldukları toprakların yüzölçümü ise 300 bin km²'yi bulmaktadır.

- İnguş Özerk Cumhuriyeti: Başkenti Nasran olan cumhuriyet 6.000 km²'lik bir bölgeyi kaplamaktadır.
- Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti: 12.470 km² lik bir yüzölçüme sahiptir. Cumhuriyetin başkenti Nalçik şehridir. Nüfusun %45'ini Kabardeyler, %37'sini Ruslar, %10'unu Malkarlılar teşkil etmektedir.
- Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti: Yüzölçümü 14.100 km² olan ülkenin başkenti Çerkes şehridir. Bölge nüfusunun %40'ını Ruslar ve Kozaklar %35'ini Karaçaylılar, %10'unu Kabardey ve Besleneyleyler, %6'sını Abazalar, %3'ünü Nogaylar meydana getirmektedir.
- Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti: Alanya adını alan cumhuriyetin yüzölçümü 8.000 km²'dir. Başkenti Vladikafkas olan cumhuriyetin nüfusunun %48'ini Oset, %39'u Rus, %13'ü Kumuk, İnguş ve Gürcülerden oluşmaktadır.

1.3.4.2.Güney Kafkasya'da Yer Alan Bağımsız Cumhuriyetler

- Azerbaycan Cumhuriyeti: Yüzölçümü 86.600 km²'dir. Azerbaycan,

1 Ocak 2001'e göre 8 milyon civarında nüfusa sahiptir. Nüfusun % 93.4'ünü Müslümanlar, %2.5'ini Ortodoks Ruslar, %2.3'ünü Ortodoks Ermeniler, % 1.8'ini ise diğer din mensupları teşkil etmektedir. Etnik dağılım bakımından nüfusun % 91'ini Azerbaycan Türkleri teşkil etmektedir. Türk nüfusunun yanı sıra Lezgiler: 185.000, Ruslar: 151.000, Avar Türkleri ve diğer topluluklar:

50.000 civarındadır. Azerbaycan'da yaşayan vatandaşların % 91'i Azerbaycan Türklerinden ibarettir. Azerbaycan Türkleri bu coğrafyada M.Ö III. yüzyıldan itibaren yaşamaktadırlar. Başkent Bakü'nün nüfusu 3 milyon civarındadır. Resmi dil olan Azerbaycan Türkçesinin yanında Rusça, Ermenice, Lezgice ve Gürcüce de konuşulmaktadır.⁷³

- Gürcistan Cumhuriyeti: Kafkas Dağlarının güney doğusunda

69.700 km² 'lik bir alana sahip olan Gürcistan'ın yaklaşık 5.5 milyonluk nüfusunun %68'ini Gürcüler,%8'ünü Ermeniler, %7'sini Ruslar, %5'ini Azerbaycan Türkleri, %3'ünü Osetler, %2'sini Abazalar, % 2'sini Yunanlılar, %1'ini Acarlar ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Bu yönüyle Gürcistan Güney Kafkasya'da ana etnik grubun ülke geneline oranının en düşük olduğu ülkedir. Siyasi açıdan bu durum %30'luk dilimi oluşturan diğer etnik grupların ülke idaresindeki etkisini artırmaktadır.

Gürcü nüfus üç ana bölüm halinde incelenebilir: Kartkel, Megrel ve Svan. Megrelce ve Svanca, önceleri Gürcülerin bir lehçesi durumundayken, günümüzde diğer gürcülerin anlamadığı diller haline dönüşmüştür. Megrel ve Svanlar, yaşam tarzı, gelenek-görenek ile diğer birtakım kültür öğelerinde de farklılıklar sunar. Megreller ülkenin batısında, Svanlar ise kuzeybatıdaki dağlık arazide yaşarlar. Günümüzde Megrellerin nüfusu 1 milyon, Svanların ise 50 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁴

Gürcüler bir efsaneye göre; Yafes'in oğlu Targoman'ın ikinci oğlu Kartlos'un soyundan geldiklerine inanırlar ve bu nedenle de kendilerine "Kartveli" demektedirler.⁷⁵

- Ermenistan Cumhuriyeti: 29.800 km² yüzölçüme sahip olan ülke, Güney Kafkasya'nın diğer iki ülkesine nazaran daha homojen bir etnik görünüm sergiler. Ülkenin ana etnik unsuru olan Ermeniler

⁷³ Yıldız, a.g.e., s.27.

⁷⁴ M. Şahin, "Transkafkasya Siyasi Coğrafyasından Etnik Dağılımın Etkileri", **Avrasya Etüdleri Dergisi**, S. 19, 2001, s.40-41.

⁷⁵ Ramazan Özey, **Dünya ve Ülkeler Coğrafyası**, Özeğitim Yayınları, İstanbul 1999, s.229.

%93.3'lük bir orana sahiptirler. Genel nüfus içinde %2.6'lık paya sahip olan Azerbaycan Türkleri 1989'daki Karabağ olayları nedeniyle göç etmek zorunda kalınca kayda değer bir topluluk olarak sadece Ruslar kalmıştır. Ancak Ruslar ise son yıllarda hızla Rusya'ya göç etmektedirler. Ermenilerin nüfus artış hızı çok düşük olsa da ülke genelindeki oranları, Azeri Türkleri ve Rusların göç etmesiyle %95'in üzerine çıkmıştır.⁷⁶

1.3.4.3.Güney Kafkasya'da Yer Alan Özerk Cumhuriyetler

- Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti: Azerbaycan'a bağlı olduğu halde bu ülkeyle kara bağlantısı olmayıp Türkiye'nin Iğdır sınırı ile Ermenistan ve İran arasında bulunan özerk cumhuriyettir. Yüzölçümü 5.500 km² olup, nüfusu 320.000'dir. Nüfusun %95'i Azeri Türkleri, %5 oranında da Rus ve Ermeni bulunmaktadır. Başkenti Nahçıvan'dır.⁷⁷
- Abaza Özerk Cumhuriyeti: Gürcistan'a bağlıdır. Yüzölçümü 8.700 km² olup nüfusu 537.000'dir. Nüfusun %44'ünü Gürcüler, %16'sını Ruslar, %15'ini Abhazlar ve %15'ini Ermeniler teşkil etmektedir ki bu durumda Abhazlar nüfusun ancak altıda birini oluşturmakta olup diğer halklara göre azınlık durumundadır. Başkent Suhumi, Karadeniz kıyısında bir liman şehridir.
- Acara Özerk Cumhuriyeti: Acaristan, Gürcistan ile Türkiye arasında Karadeniz sahili boyunca yer alan bir özerk cumhuriyettir. Yüzölçümü 2911 km²'dir. Nüfusu 400.000 civarındadır. Nüfusun %87'sini acarlar oluşturur. Ayrıca ülkede 20.000 kadar Rus, 15 bin kadar Ermeni vardır. Ülke toplam nüfusunun %70'i Müslüman, %30'u ise Ortodoks Hristiyan'dır. Müslümanların tamamı Hanefi mezhebine mensuptur. Başkenti Batum'dur.

⁷⁶ Şahin, a.g.m., s. 45-46.

⁷⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s.126.

Acarlar, Türklerin atası olan Yafes'in oğlu Targam'ın sekiz oğlundan altıncısı olan Eger (Acar)'den gelmektedirler.⁷⁸

1.3.4.4. Güney Kafkasya'da Yer Alan Özerk Bölgeler

- Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi: Azerbaycan'a bağlıdır. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin 4.400 km² alana sahiptir. Yaklaşık nüfusu 190.000 civarındadır. Nüfusun etnik yapısı ermeni ağırlıktadır. Bu nedenle, bu bölgenin Ermenistan'a bağlanma talepleri vardır.

Öte yandan yaklaşık 300.000 kişinin yaşadığı ve 5.500 km² alana sahip Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde ise tamamiyle Azerbaycan Türkleri yaşar. Ancak bu cumhuriyetin Azerbaycan ile kara bağlantısı yoktur. İşte bu karmaşık yapı Ermenistan- Azerbaycan çatışmasını doğurmuştur.⁷⁹

- Güney Osetya Özerk Bölgesi: Gürcistan'a bağlı özerk bir bölge olan Güney Osetya 3.900 km²'lik bir alana sahip olup nüfusu 99.000'dir. Başkent Şikinali'dir. İdari birime adını veren ve nüfusun yarısından çoğunu oluşturan Osetlerin büyük kısmı Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet olan Kuzey Osetya'da yaşamaktadır. Bölge, kuzey ve güney Kafkasların başlıca geçiş noktalarından birini oluşturduğu halde ekonomik bir öneme sahip değildir.

⁷⁸ Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, s.228-229.

⁷⁹ Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, s.231.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA'DA GENEL DURUM

2.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA'DA DEMOGRAFİK YAPI

I. Dünya Savaşı'nda Kafkaslar idari açıdan 6 eyalet (*guberniya*) ve 5 bölgeden oluşuyordu. Bölgede bulunan 11 eyalet ve bölgeden sekizi⁸⁰ Güney Kafkasya'da (Bakü, Gence, Tiflis, Karadeniz, Erivan, Dağıstan ve Kars) bulunurken üçü ise Kuzey Kafkasya'da (Stavropol, Kuban ve Terek) yer almaktaydı.⁸¹

Bu dönemde bölgenin demografik yapısı 28 Ocak 1897'de Rus İmparatorluğu'nun yapmış olduğu ilk genel nüfus sayımı ve ayrıca 1912'de, 1897 nüfus sayımına endeksenerek güncelleştirilmiş olan rakamlara göre Kafkasya'daki nüfusun bu eyalet ve bölgelere dağılımı bin hesabına göre şöyledir:

⁸⁰ Transkafkasya sınırları içinde yer alan Batum, bu idari taksimat içinde yer almaktadır. Dolayısıyla Transkafkasya toplam 9 eyalet ve bölgeden oluşmaktadır. Gökhan Bolat, “ İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu (Curzon of Kedleston Raporu)”, **History Studies: International Journal of History**, History Studies Yayınları, 2010, s.49.

⁸¹ Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK, 2006, s.10.

Tablo 1: Kafkasya Nüfusunun 1897 ve 1912’de Eyalet ve Bölgelere Dağılımı⁸²

S. NO	Bölge ve Eyalet	1897 Toplam	1912 Toplam
1	Kuban Bölgesi	1915	2830
2	TerekBölgesi	934	1231
3	Dağıstan Bölgesi	570	702
4	Kars Bölgesi	130	383
5	Stavropol Eyaleti	872	1294
6	Karadeniz Eyaleti	56	136
7	Kutais Eyaleti	1.057	1.334
8	Tiflis Eyaleti	1.050	1.299
9	Erivan Eyaleti	828	996
10	Gence Eyaleti	878	1.035
11	Bakü Eyaleti	826	1.054
	Genel Toplam	9.276	12.294

Buna göre Kafkasya’nın toplam nüfusu 12.294.000’di. 1897 ile 1912 yılları arasında bölgenin nüfusu yaklaşık 3 milyon artmıştır. Nüfus artış hızı ise %32’dir.

⁸² Tablodaki rakamlar “Bin Hesabı”na göre oluşturulmuştur. Bu nüfus sayımları Birinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce yapılmıştır. Bunun yanı sıra Rus memurlarının Rus nüfusunu diğer milletlerin nüfusundan daha fazla gösterme çabaları da bu verinin güvenilirliğine gölge düşürmüş olabilir. Lakin Savaşın sonuna kadar da Rusya’da başka genel nüfus sayımı yapılmadığı için bu sayımın verileri esas alınmıştır. Çolak, **a.g.e.**,s.11.

Kafkasya’da yaşayan toplulukların milliyetlere göre oranı ise şöyledir:

Tablo 2: 1897 yılı nüfus sayımına göre Kafkasya’da milliyetlerin yüzdelik oranı⁸³

S. No	Milliyetler	%
1	Slavlar	33.94
2	Türkler	19.36
3	Gürcüler	14.53
4	Ermeniler	12.4
5	Lezgiler	6.4
6	İranlılar	4.1
7	Çeçenler	3.7
8	Çerkezler	1.3

2.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KAFKASYA’DA EKONOMİK YAPI

Kafkasya I.Dünya Savaşı sonlarında iktisadi ve stratejik açıdan büyük öneme sahipti. İktisadi özellikleri incelendiğinde görülecektir ki bu bölge madenleri ve tarımsal ürünleri açısından savaşıyan taraflar için büyük imkânlar sunmaktaydı. Petrol, Manganez, bakır, kömür, tahıl, tütün, pamuk, çay ve hayvani ürünler bölgede bol miktarda mevcuttu.⁸⁴

Bölgenin en önemli ekonomik kaynağı petrol yataklarıydı. 1901’de Bakü ve çevresinde çıkarılan petrol, dünya petrol üretiminin yarısını sağlamaktaydı. Lakin 1918-1920 yılları arasında petrol hâsılatı önceki yıllardaki yıllık üretim hacminin %30’una inmiştir.⁸⁵ Bunda Dünya Savaşı’nın

⁸³ Çolak, a.g.e.,s.13.

⁸⁴ Kaya Tuncer Çağlayan, “Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya’da İngiliz Faaliyetleri”, **Belleten**, C.LXIV, S.240, TTK, Ankara Ağustos 2000, s.491.

⁸⁵ Bölgenin en büyük ekonomik değeri petrol yataklarıydı. 1915’te dört farklı bölgedeki yıllık petrol üretimi şöyleydi: Bakü: 7.136.000 ton, Grozni: 1.408.000 ton, Çeleken Adası: 176.000 ton, Maykop: 128.000 ton. Tuncer Kaya Çağlayan, **British Policy Towards Caucasia 1917-1921**, The Isis Press,

olumsuz etkisi ile bölgenin istikrarsız siyasi yapısı etkin olmuştur. ⁸⁶Bazı yıllara göre petrol üretiminin dağılımı şöyle olmuştur. ⁸⁷

Tablo 3: Bakü Petrol Tesislerinde işlenen Ham petrol Miktarının Yıllara Göre Dağılımı

	1907	1909	1911	1912	1913
Miktar (Bin Ton)	6.149	8.300	7.468	7.450	7.650

Tablo 4: Birinci Dünya Savaşı'nda Bakü Petrol Tesislerindeki Üretimin Yıllara Göre Dağılımı

	1914	1915	1916	1918
Miktar(Bin Ton)	6.820	7.264	7.712	3.700

Görüldüğü gibi özellikle savaşın son yılında petrol üretiminde yarı yarıya bir düşüş göze çarpmaktadır.

Bölgedeki petrol sevkiyatı iki yoldan gerçekleştiriliyordu. İlki, Kasım ve Nisan ayları arasında donmasına rağmen Volga Nehri yoluydu. Üretimin %80 'i bu yol açılana kadar depolanıyordu. Kalan %20'i ise ikinci kanal yolunu oluşturan boru hatları ve demiryolu ile dağıtılıyordu. Bakü'den Batum'a ve Grozni'den Petrovsk'a uzanan 8 inçlik petrol hattı mevcuttu.⁸⁸

Kafkasya'da mevcut olan İkinci önemli maden kaynağı ise manganezdi. Gürcistan'ın Kutais Eyaleti içinde yer alan Chaturi (Tschiatyury) çevresinde dünyanın en zengin manganez yataklarından bulunmaktaydı. Bu maden yatakları 1893 yılından itibaren 40 km'lik bir demiryolu ile Tiflis-Poti-Batum ana demiryoluna bağlanmış ve böylece ihracatı da kolaylaştırmıştı.

İstanbul 2004,s.29;Birinci Dünya Savaşı'na doğru petrol endüstrisi üç büyük uluslararası tekelin kontrolü altındaydı. Bunlar; “Royal Dutch Shell”, “Nobel Kardeşler” ve “Standart Oil” idi. Erol Kürkçüoğlu, **Kafkasya'da Petrol Mücadelesi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2005, s.45.

⁸⁶ Rafiq Qurbanov, **Qafqas Tarixi**, Zerdabi Yay, Bakü 2008, s.395-396.

⁸⁷ Çolak, **a.g.e.**,s.22.

⁸⁸ Harold Buxton, **Transcaucasia**, Faith Yayıncılık, London, s.73.

1913 yılında Chaturi maden yataklarından 1 milyon ton civarında manganez üretilmiştir. I.Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce üretimi yıldan yıla sürekli artan bu maden yatakları, sanayileşmiş olan Batılı devletlerin hammadde ihtiyacına hizmet ediyordu.⁸⁹

Tablo 5: Chaturi Manganezlerinin 1913 Yılında İhraç Edildiği Ülkeler ve Yüzdelik Oranları

S.No	Ülkeler	%
1	Almanya	40
2	İngiltere	22
3	Belçika	15
4	A.B.D.	14
5	Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya	7
6	Diğer Ülkeler	2

Tarımsal üretim ve hammadde zenginliğinin yanında, bölgedeki iletişim sistemi de iyi bir şekilde kurulmuştu. Özellikle demiryolları neredeyse tüm büyük şehirleri birbirine bağlıyordu. Tiflis ile Bakü demiryolu bağlantısı 1883'te işletmeye açıldı. 1900 yılında Petrovsk-Port-Derbent-Bileceri demiryolu hattının yapımı tamamlandıktan sonra bu yol Petrovsk-Port-Grozni-Beslan hattı ile birleştirildi. Hattın uzunluğu 1902'de 1400 km.den 1912 yılında 1824 km.ye ulaştı. XX. yüzyıl başlarında demiryolu hattı

⁸⁹ Chaturi manganezlerinin %40'ını alan Almanya açısından Kafkasya'nın bir başka önemi de Almanya'nın coğrafi ve siyasi konumundan dolayı dünyadaki diğer manganez yataklarını kullanamamasından kaynaklanıyordu. Dünyanın önde gelen manganez yataklarından olan Brezilya manganezleri A.B.D.'ye, Hindistan Manganezleri İngiltere'ye gidiyordu. Dolayısıyla o dönem koşullarında manganez ihtiyacını karşılamak üzere Almanya'ya sadece Kafkasya kalmıştır. Kafkasya ayrıca zengin bakır yataklarına sahipti. 1913'te çıkartılan bakır miktarı 1913 yılında 10.003 tondur. Kafkasya'nın tahıl üretimi 1915'te yaklaşık olarak 7.25 milyon ton miktarındaydı. Savaşın tarım üzerindeki kötü etkisine rağmen 300.000 ton miktarında tarımsal üretim yapılmıştır. Çolak, a.g.e., s.19-20.

şebekesi, Güney Kafkasya şehirlerinin Kara ve Hazar Denizlerinin Sahilleri ve Rusya'nın tüm merkezleri ile birbirine bağlandı.⁹⁰

Kafkasya, Rusya'ya bir demiryolu hattıyla bağlanacaktı. Bu hat, kuzeybatıdan gelerek önce Petrovsk'a kadar Kafkas Dağlarının kuzey eteklerinden geçiyor, sonra Derbent'te Demirkapı'yı aşarak Bakü'ye ulaşıyor, buradan da Kür Vadisi'ni izleyerek bağlanıyordu. Tiflis'te ikiye ayrılan hatlardan birisi Poti'de Karadeniz'e kavuşurken, ikincisi Küçük Kafkas Dağlarını aşarak önce Aleksandropol'a, oradan Erivan'a geliyordu. Daha sonra Nahçıvan-Culfa üzerinden Aras Vadisi'ni izleyerek İran sınırına ulaşıyor oradan da Tebriz'e bağlanıyordu. Demiryolunun Karadeniz'deki varış yeri, sonradan, Rioni Nehrinin alüvyonlarıyla dolan Poti Limanı yerine Batum'a kaydırılacaktı. Batum'un demiryolu ağına katılmasından sonra İran ticareti, Trabzon ve Erzurum'dan, yani Türkiye'den geçen eski kervan yolu terk edilerek Kafkasya üzerinden yapılmaya başladı. Bakü petrolünün işletilmeye başlanmasından sonra Batum-Bakü hattına paralel olarak bir petrol boru hattının döşenmesi, bu eksenin Kafkasya'nın omurgası durumuna getirdi.⁹¹ Bu ulaşım hatlarının mevcudu bölgenin jeopolitik ve stratejik önemini daha da artırmıştır.

Ticari gemilere hizmet verebilmek için Hazar'daki Bakü ve Petrovsk ile Karadeniz'deki Tuapse, Novorossiisk ve Batum Limanları gibi kullanışlı limanlar vardı.⁹²

2.3. BOLŞEVİK İHTİLALİ

Dünyada son iki yüz yıla damgasını vuran birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip ve evrensellik iddiasında bulunan iki büyük ihtilal olmuştur. Birincisi; özgürlük, bireysellik, piyasa ekonomisi ve özel mülkiyete dayalı liberal sistemi öngören 1789 Fransız İhtilali'dir. İkincisi ise; ekonomik eşitliği

⁹⁰ Kürkcüoğlu, a.g.e., s.49.

⁹¹ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, Çev: Şirin Tekeli, İletişim Yay, İstanbul 2010, s.274.

⁹² Qurbanov, a.g.e., s.399.

ve kolektif mülkiyeti öne çıkaran Marksist dünya görüşünü dile getiren 1917 Bolşevik İhtilali'dir.

1789 Fransız İhtilali'nin getirdiği liberal sistem XIX. asır boyunca milli duyguları tahrik eden kapitalist, sömürgeci ve emperyalist bir sisteme dönüşerek Avrupa'yı üçlü itilaf - üçlü ittifak şeklinde rakip ve düşman iki bloğa ayırmış ve neticesinde I. Dünya Savaşı'na sürüklemiştir. İngiltere ve Fransa, Almanya'yı mağlup etmek amacıyla, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak ve Rusya'ya yardım yolunu açık tutmak için Çanakkale'ye saldırdılar. Fakat 1915 yılında Çanakkale'de yenilgiye uğradılar. Dolayısıyla, Rusya'ya yardım gitmemesi, Rus ordularının Batı cephesinde Almanlara yenilmesi ve derinleşen iç siyasi kriz Bolşeviklere ihtilal için uygun zemini hazırlamıştır. Nitekim 1917 İhtilali gerçekleşmiş, Çarlık Rusyası yıkılmış ve Rusya'daki yeni yönetim savaştan çekilmiştir. Görüldüğü gibi Bolşevik İhtilali'ni hazırlayan önemli faktörlerden birisi de dolaylı da olsa Çanakkale zaferidir. Diğer bir ifadeyle Bolşevikler Ekim İhtilali'ni Türklere borçludurlar.⁹³

Rusya'da patlak veren İhtilalin derin sebeplerini Fransız İhtilali'nden beri Rusya'nın içinde meydana gelen uzun gelişmelerde aramak gerekir.⁹⁴ Nitekim Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı liberal akımın etkisiyle Çar I. Nikola döneminde rejime yönelik başarısızlıkla sonuçlanan ilk halk hareketi vuku bulmuştur. 26 Aralık 1825'te *Anayasa*⁹⁵ talebiyle ortaya çıkan bu dar çerçeveli ayaklanmaya katılanlara *Dekabristler*⁹⁶ adı verilmiştir. Lakin Bu

⁹³ Bayram Kodaman, "Bolşevik İhtilali ve Türkiye", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25, Mayıs 2012, s.65-66.

⁹⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s.128.

⁹⁵ I.Aleksander'in ani ölümüyle Varşova'da bulunan kardeşi Konstantin özel hayatı sebep göstererek tahta çıkmayı kabul etmedi. Öte yandan Petersburg'da bulunan diğer kardeşi Nikola'ya da askerler arasında sempati ile bakılmaması taht meselesini gündeme getirmiş ve konuyla ilgili uzun süren müzakereler yapılmıştır. Lakin işin iç yüzünü bilmeyen askerin meşru varis olan Konstantin'in zor şartlar altında tahttan feragat ettiğini zannetmeleri bu hareketi hızlandırmıştır. Konstantin'in haklarını gözetmeleri gerektiği düşüncesiyle bir kısım halkı da arkasına alan asker "Yaşasın Konstantin" ve "Yaşasın Konstitüsyon" (Anayasa) şeklinde nümayişlerle rejime yönelik bir hareket içine girmiştir. Ancak cahil halk ve askerlerden bazıları "Anayasa" (Konstitüsyon) sözcüğünü Konstantin'in karısının ismi zannettikleri söylenir. Bkz: George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, çev: Doğukan Mızrak, Egemen Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s.260-262; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (başlangıçtan 1917'ye Kadar)**, TTK, Ankara 1993, S.317.

⁹⁶ Bu ayaklanma Rusça "Dekabr" (İngilizce December), yani "Aralık" ayında cereyan ettiği için ihtilale iştirak edenlere "Dekabristler" denilmiştir. Kurat, **a.g.e.**, s.317-318.

hareketin hızlıca bastırılmış olması, Rusya’da fikir akımlarının gelişmesini önleyememiştir. Yalnız bu fikir akımlarının bir özelliği olmuştur. Rus aydınları, Rusya’nın siyasal rejimini değiştirmede meseleye sadece siyasal düzen açısından değil, aynı zamanda siyasal düzenin ıslahında sosyal düzene yeni bir biçim verilmesine de bakmışlardır. Çünkü köylü ve işçinin durumu aydınları böyle bir düşünce şekline götürmüştür.⁹⁷

Çarlık yönetimi, kısmen feodal ve kısmen kapitalist bir düzene sahipti. Bununla beraber koyu bir Ortodoks inancı da mevcuttu. Çarlığın dış politikası da bu sistemin bir uzantısı mahiyetindeydi. Dünya siyasetinde kapitalist sistemin temel aktörleri olan İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerle sömürge rekabeti içerisindeydi. Bir yandan da feodal geleneklere uygun şekilde askeri işgallerle ele geçirdiği toprakları Rusya’nın bir parçası haline sokup bu ülkelerdeki halkın arazisini ilhak ederek Rus feodallere vermektedir. Öte yandan ise egemenliği altındaki milletleri Ortodoks-Rus propagandası ile asimile etmeye çalışmaktaydı. Bu politikalar sonucunda Rusya, ülkenin iktisadi imkânlarını özellikle toprağı elinde tutan Rus aristokrat sınıfının tahakkümü altında bir uluslar hapishanesi haline gelmiştir.⁹⁸ Bu yüzden Rus aydını, Marksist fikirlerin de etkisiyle, monarşinin yerine kuracakları yeni siyasal düzenin temelini köylü ve işçide görmüştür. Topraksızlık ve açlık köylünün temel sorunuydu. Bu problemi düzeltmek için Kırım Savaşı sonrası, 5 Mart⁹⁹ 1861’de “Kurtuluş Kanunu” yayınlanmıştır. Bu kanunla köylü *serflik* durumdan kurtarılacak azat edilmiştir. Lakin alınan bu tedbirler yürümedi. Çünkü köylüye toprağın mülkiyeti değil, kullanma hakkı verilmişti. Bu durumdan dolayı köylünün büyük bir çoğunluğu toprağı kullanmaktan vazgeçerek şehirlere akın etti. 4 milyon civarında olan bu insan

⁹⁷ XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’da Marksizm ortaya çıkmış ve Rus aydınları arasında da hızlı bir şekilde yayılmıştır. Lakin ilginçtir ki Karl Marx kendi fikir sistemini kurarken hiç önem vermediği ülke Rusya idi. Marx, bir proleter ihtilalin gerçekleşmesi için en elverişli ortamı, en ileri sanayiye ulaşmış olan İngiltere’de görmüştü. Rusya’nın tarımsal iktisadi yapısı, Marx’ın düşünce sisteminde yer almamıştır. ARMAOĞLU, **a.g.e.**, s.129.

⁹⁸ Ahmet Gündüz, “1917 Bolşevik İhtilali’nin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.VI, S.1, 2005, s.3.

⁹⁹ Fermanın yayınlama tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Nimet Kurat, “19 Şubat Fermanı” olarak belirtmiştir. Bkz : Kurat, **a.g.e.**, s. 339; ayrıca George Vernadsky “3 Mart Manifestosu” olarak ifade etmiştir. Vernadsky, **a.g.e.**, s.273.

kitlesi “Rus Proletaryası”nın temelini teşkil edecektir. Bununla beraber şehirdeki işçilerin sosyo-ekonomik koşullarının elverişsiz oluşu sık sık grevlerin yaşanmasına sebep oldu ve bunun sonucu olarak da sendikacılık faaliyetleri ortaya çıktı. Bu temel faktörlerin etkisiyle Marksizm gittikçe kuvvetlendi.¹⁰⁰

Rus Marksizm’in ilk hareketini 1860 ve 1870’lerde *Narodnik Hareketi*¹⁰¹ teşkil eder. 1890’larda ise uzun zamandan beri var olan bu ideolojik aşırılık, Marksizm’de uygun bir anlatım ve boşalım buldu.¹⁰² 1898’de Marksist nitelikte Sosyal Demokrat İşçi Partisi kuruldu.¹⁰³ 1903’te gerçekleşen Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi II. Kongresi’nde Lenin taraftarları ve Martov yanlıları arasında partinin örgütlenme biçiminde yaşanan anlaşmazlık sonucu parti, Bolşevik ve Menşevik olmak üzere ikiye ayrıldı.¹⁰⁴ Bu ayrılığa rağmen her iki grup da Marksist akımın güçlenmesi için yoğun faaliyette bulunmaya devam ettiler. Bu faaliyetlerin sonucu olarak, Menşevik Trotsky’nin önderliğinde 1905’de Petersburg’da bir ayaklanma oldu. Petersburg ve Moskova’da *İşçi Sovyetleri* kuruldu. Hükümet bu ayaklanmayı bastırdıysa da, Çar II. Nikola bazı özgürlükler vermeyi ve Duma’yı açmayı zorunlu gördü.¹⁰⁵

I.Dünya Savaşı öncesinde Rusya’da maliye, tıpkı Fransız İhtilali öncesinde olduğu gibi iflas etmiş durumdaydı. Vergi sistemi karışık ve adaletsizdi. Bunun yanında Çarlık rejimi toprak sorununa da bir çözüm bulamamıştı. 1917 yılına gelindiğinde ise Rus halkı sesini hiçbir şekilde

¹⁰⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**,s.129-130.

¹⁰¹ İhtilal hareketinin ilk dönemlerinde lider sosyalist grup, Narodnik adı verilen Halkçılar hareketidir. Bu gurubun doktrini, Fransız ütöpik sosyalizmi ile edebiyat eleştirmeni Nikolay Mihailovsky ve gazeteci Peter Lavrov gibi radikal Rus düşünürlerinin bir harmanıydı. Narodnik Hareketi, idealize edilmiş köylü komünlerine dayandırılan bir çeşit tarımsal sosyalizm modeli sunuyor, aynı zamanda Çar yönetimini devirmek için terör faaliyetleri yapılması gerektiğini savunuyordu. Bunun sonucudur ki II. Aleksandr 13 Mart 1881 tarihinde Petersburg’da Narodnik hareketinin terörizm yanlısı Narodnaya Volya (Halkın İradesi) adlı bir örgüt tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür. Bu hareketin radikal grubu 1895’te Marksizm’in Rusya’da yükselişe geçmesiyle beraber etkinliğini kaybetti. Vernandsky, **a.g.e.**,s.286-325.

¹⁰² Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)**, İmge Yayınları, Ankara 2009,s.388.

¹⁰³ Vernandsky, **a.g.e.**, s.325.

¹⁰⁴ Rusçada, Bolşevik sözcüğü Çoğunluk, Menşevik ise azınlık anlamına gelmektedir.Kurat, **a.g.e.**, s.368.

¹⁰⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**,s.131.

duyuramadığı için, rejime karşı şiddetli bir ayaklanmadan başka bir seçenek de kalmadı.

Şubat İhtilali ile birlikte Çarlık rejimi yıkıldı ve 300 yıllık Romanov hanedanı ve onunla birlikte Rus Aristokrasisinin de sonu gelmiş oldu. Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda ilk *Geçici Hükümet* kuruldu. Demokratik seçimle oluşacak Kurucu Meclis'in toplanmasına kadar tüm yetkiler Geçici Hükümette toplanacaktı. Yeni rejimin ilk işi tüm Rus vatandaşları üzerinden dini ve milli temellere dayalı kısıtlamaları kaldırmak oldu. Diğer yandan nüfusun Rus olmayan etnik grupların oluşturduğu bölgelerde yerel halkın temsilcilerine yerel yönetimde daha çok söz hakkı tanıyan yeni idari anlayış gündeme getirildi.¹⁰⁶

Hem milli hareketi körükleyen hem de Rusya'nın iç denetimini felce uğratan Şubat İhtilali, uzun süren bir karışıklıklar ve kaos dönemine yol açtı. Üstelik Prens Lvov başkanlığındaki Geçici Hükümetin savaşa devam kararı ve ardından Harbiye Bakanı Kerensky'nin Doğu Cephesi harekâtının başarısızlığı üzerine Bolşevik, Menşevik ve Eserler¹⁰⁷ önderliğinde başkent Petrograd'da yeni isyanlar yaşandı. Ayaklanma ve grevler ülke geneline sıçrayınca Lvov Hükümeti, görevi bırakmak durumunda kaldı ve yeni hükümeti Kerensky kurdu. Yeni hükümetin aldığı sert tedbirler sonucunda Lenin yurtdışına kaçmış, dava arkadaşları ise tutuklanmıştır.¹⁰⁸

İtilaf Devletleri Rusya'da sosyalist devrimin gerçekleşmesi ve Avrupa'ya sıçraması karşısında Başkomutanlık görevine getirilen Çarlık

¹⁰⁶Selami Kılıç, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi Ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan Ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.4, 2010, s. 20.

¹⁰⁷Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin Rusya'daki Çarlık rejimine karşı ilk şiddetli mücadeleye başlamış "popülist" hareket mensupları tarafından, esas prensiplerine sadık kalarak, 1902'de "Sosyal-Revolüsyoner" kısaca S.R.=Es-Er Partisi kuruldu. Bkz: Mehmet Yetişgin, "Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı", **Bilig Dergisi**, S.52, Kış 2010, s.208.

¹⁰⁸Ramin Sadıkov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.29, S.48, Ankara 2010, s.102-103.

yanlısı General Kornilov'a açıktan açığa destek vermekteydiler.¹⁰⁹ Bolşevik örgütünü ve diğer devrimci partileri ortadan kaldırmak isteyen Kornilov bir bildiri yayınlayarak yeni hükümet kurma çalışmalarıyla ilgili tüm yetkilerin kendisine verilmesi gerektiğini sert bir bildiriyle ifade etti.¹¹⁰

Bu sert bildiri üzerine saf değiştiren ve iktidarı Kornilov'a vermek istemeyen Kerensky bu isyancı gruba karşı ülke genelinde gerekli tedbirlerin derhal alınması gerektiğini emrederek Kornilov'u Başkomutanlık görevinden aldığını bildirdi. Darbe kısa sürede bastırıldı. Kornilov Tutuklandı. Kornilov'un askeri darbe girişimi Bolşevikleri tek başına iktidara sürükleyecek önemli bir olaydır. İsyan sırasında Kadet, Eser ve Menşeviklerin davranışları halk tarafından nefretle karşılanmakla beraber Bolşevikler ülkenin tek kurtarıcısı olarak görülmeye başlanmıştır.¹¹¹

31 Ağustos'ta Petrograd Sovyeti'nin Eser ve Menşeviklerden oluşan yönetim kurulu istifa ederek çoğunluğu Bolşeviklere verdi. İsyan sırasında tutuklanan Lev Trotski genel başkanlığa getirildi. Saratov, Kiev ve İvanovo gibi sanayi şehirlerinde Bolşevikler çoğunluğu ele geçirdi. Bununla beraber cephedeki bazı askerler arasında geniş bir Bolşevik propagandası başladı. Ülkedeki şartların Bolşevikler lehine döndüğünü gören Lenin Finlandiya'dan Bolşevik Partinin Merkez Komitesi'ne mektuplar göndererek bu durumdan istifade edilmesini, yani silahlı bir isyan için tüm koşulların oluştuğunu ve bunun derhal icra edilmesi gerektiğini vurguladı. Bunun yanında daha önce Eser ve Menşeviklerle yapmayı düşündüğü koalisyondan tamamen vazgeçerek tek başına iktidar oldu.

¹⁰⁹ Bu durum karşısında Rus ordusunun komutanlarından General Aleksiev ve General Kornilov Aralık 1917'de bölgede bir "Gönüllü Ordu" oluşturma çağrısı yapıldı. Bu orduya da İtilaf Devletleri askeri ve mali desteklerde bulunmuşlardır. Bkz: Oya Dağlar Macar, Elçin Macar, **Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de**, Libra Yay., İstanbul, 2010, s.20.

¹¹⁰ Sadıkov, **a.g.m.**, s.106-107.

¹¹¹ Kendi kendilerini terhis eden askerlerin cepheden dönüşü ülkede toprak ihtiyacını artırıyor ve arazileri yağmalama olayları gitgide sıklaşıyordu. Diğer Sovyet grupları hiçbir şey yapmadıkları için itibarları her geçen gün biraz daha azalmakta iken her şeyi vadeden Bolşeviklere karşı sempati ise bakılmaktaydı. Bu nedenle Sovyetlerde ibre Bolşeviklere döndü. Edward Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, (Çev. Orhan Suda), C.I, Metis Yayınları, İstanbul 1989, s.95.

Aslında Rusya'nın o dönemde içinde bulunduğu duruma bakıldığında, tüm şartların adeta Bolşeviklerin lehine olduğu, bu nedenle de Ekim Devrimi'nin Lenin'in bile tahmin etmediği bir hızla gelişip gerçekleşmiştir. Şubat İhtilali ile ülke ekonomisinin, sosyal hayatın ve askeri sistemin çökmesine rağmen, Çar ve taraftarlarının ısrarla I. Dünya Savaşı'nı sürdürmesi sonucu patlak verdi. Çarlığın sona ermesi ile Geçici Hükümet adıyla kurulan sosyalist ağırlıklı hükümetin de bu savaşı sürdürmesi, kısa zaman içinde halk arasında yeni arayışların doğmasına neden olmuştur.¹¹²

Sonuç olarak Bolşevik İhtilali, Rusya içindeki sosyal, kültürel ve iktisadi huzursuzlukların sonucunda Marksist ve Leninist bir ideolojinin iktidara gelmesini sağlayan sosyalist nitelikli bir ihtilal olarak karşımıza çıkar.¹¹³ Modern endüstrileşmenin başlaması ve 1861 yılında serflik kurumunun ortadan kaldırılması ortaya bir içi sınıfı çıkardığı gibi, köylülerin siyasal uyuşukluğunu da azaltmıştı. Fransız ihtilali ilkeleriyle bir türlü barışmamış olan despot çarlık rejimi hem liberal hem de sosyalist nitelikte tehdit altında kaldı. Önce Japonya'ya karşı alınan ağır yenilgi ve bunun yol açtığı huzursuzluklar 1905 Ayaklanması'na, sonra I.Dünya Savaşı yıllarındaki ağır iktisadi bunalımlar Rus toplumundaki çatışmayı su yüzüne çıkardı ve 1917 İhtilallerine yol açmıştır.¹¹⁴

¹¹² Bolşevik Merkezi Komitesinin kararıyla önce Petrograd'da, ardından da diğer bölge ve cephelerde Askeri Devrim Komitesi kurulmasına karar verildi. Bu komite öncelikle başkentin savunmasını üstlenecek, sonra da silahlı isyan sırasında ayaklanmanın kurmay merkezi olacaktı. Sonuçta 24 Ekim gecesi başlayıp 25 Ekim sabahıyla birlikte sona eren askeri darbe ile Bolşevikler iktidarı ele geçirerek "Halk Komiserleri Konseyi" kuruldu. Lenin yeni Sovyet hükümetinde "bakan" kelimesine şiddetle karşı çıkarak "komiser" kelimesinin kullanılmasını önermiştir. Ardından Bolşevik delegelerinin ısrarıyla Lenin Komiserleri Konseyi'nin başkanı seçildi. Trotski Dışişleri Komiser, Stalin ise Milletler Komiseri görevini üstlendi.Bkz: Sadıkov, **a.g.m.**, s. 114-117.

¹¹³ Gündüz, **a.g.m.**, s.3.

¹¹⁴ Sander, **a.g.e.**,s.389.

2.4. BOLŞEVİKLERİN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KARŞI TUTUMU VE BREST LİTOVSK BARIŞ ANLAŞMASI

Bolşevik İhtilali sonrası Rus cephelerinde durum kabaca şu görünümdeydi: Güney cephesinde; Çarlık ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiş, Trabzon'un batısından, Erzincan-Kemah yolundan, Murat suyunun güneyinden Van Gölü'ne kadar uzanan bir hattı tutmaktaydı. Bu çizginin doğu ve kuzeyinde kalan topraklar 1916 yazından beri ele geçirilmiş, ancak 1917 Şubat İhtilali yeni bir ileri harekâtı engellediğinden cephelerin yeri değişmemiş ve durum bu şekilde Ekim İhtilali'ne kadar sürmüştür. Batı cephesinde ise Alman ve Avusturya-Macaristan orduları Rus Polonya'sını işgal edip Ukrayna önlerine gelmişlerdi.¹¹⁵ Aslında Rusları barışa zorlayan Batı Cephesi'nde Alman orduları karşısında uğradıkları yenilgilerdi. Buna karşılık Güney cephesinde oldukça güçlü durumdaydılar.¹¹⁶

Rusya'daki Ekim İhtilali ile birlikte, "özgürlük, ekmek ve barış" sloganıyla Bolşevikler iktidara geldi. Zaten Bolşevikler tarafından ihtilal propagandası yapılırken de "ilhaksız ve tazminatsız" bir barış taraftarı olduklarını ilan etmişlerdi.¹¹⁷

İhtilalin yapıldığı gün Petrograd 'da Sovyetlerin II. Kongresi yapıldı ve ihtilalin ikinci günü bu kongrede Lenin tarafından hazırlanmış olan Barış Kararnamesi oybirliği ile kabul edildi. Savaşan devletlerin hükümetlerine ve halklarına bir mesaj niteliğinde olan bu kararname, Sosyalist Sovyet iktidarının dış politikasındaki ilk adımıydı ve gizli diplomasinin feshedildiği hakkındaki açıklamasıyla da şimdiye kadarki uluslararası politika tarihine tamamiyle bir yenilik getirdi.¹¹⁸ Böylece Rusya'da Sovyet rejimini sağlamlaştırmak için İttifak Devletleri ile barış görüşmelerine başladılar. Bu

¹¹⁵ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Rus İlişkileri 1917-1923**, Boyut Yayınları, İstanbul 2000, s.11-12.

¹¹⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı 1918-1922)**, C.V, TTK, Ankara, s. 526.

¹¹⁷ Çolak, **a.g.e.**, s.196.

¹¹⁸ Kılıç, **a.g.m.**, s.21.

durum Batılı Devletler ile Sovyet Rusya'nın arasının açılmasına ve uzun yıllar aralarında sürececek olan anlaşmazlıkların başlamasına neden olacaktır.¹¹⁹

İç sorunları ve savaş gücü kötü durumda olan Viyana ve İstanbul Hükümeti, Bolşeviklerin bu barış çağrısını derhal dikkate alıp bir an önce Rus Cephesi'nden kurtulmak amacındaydı. Lakin Alman Hükümeti böyle düşünmemektedir. Rusya'daki iç karışıklıklardan azami derecede yararlanmak ve çıkmasını beklediği bir iç savaş umuduyla Ukrayna içlerine ve Don Havzası'na kadar yürümek niyetindeydi. Bu nedenle Viyana ve İstanbul'un acelesinden tedirgin olmakta, beklemeyi önermekteydi. Ancak Sovyet iktidarının Rusya'da hızla yayılması ve hükümetleri aşarak savaşan ülkelerin halklarına çağrıda bulunması, Berlin'in fikir değiştirmesine neden olacaktır.¹²⁰

26 Kasım'da Alman Başkumandanlığı'na resmen başvurarak mütareke isteyen Ruslar, taleplerinin olumlu karşılanması üzerine Almanya ve müttefikleriyle 15 Aralık 1917'de Brest Litovsk Mütarekesi'ni imzaladılar. Mütareke'nin imzası sırasında barış müzakerelerinin de başlaması kararlaştırıldı. Bu arada Rusya ile Türkiye arasında 18 Aralık'ta da Erzincan Mütarekesi imzalandı. Böylece Rusya barış yolunda ilk adımı atmış oldu. Kısa bir hazırlıktan sonra Brest Litovsk'taki barış müzakereleri 22 Aralık'ta resmen başladı.¹²¹ Görüşmeler uzun sürdü. Bunda, Sovyet Rusya'nın Almanya'nın taleplerini aşırı bulması kadar Almanya'da yakında bir sosyalist ihtilalin çıkmasını ümit eden Trotsky'nin görüşmeleri kasten uzatması da rol oynadı.¹²²

¹¹⁹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara 2001, s.429.

¹²⁰ Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Rus İlişkileri 1917-1923**, s.11-13.

¹²¹ Serpil Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1921**, Divan Yayıncılık, Ankara 2001, s.30-31.

¹²² 22 Aralık 1917'de başlayan görüşmeler üç dönem halinde devam etti. Birinci döneminde; barış koşulları açıklandı. Sovyet Heyeti görüşmelere "İlhaksız-Tazminatsız Barış Tezi"nin esas alınması önerisinde bulundu. 9 Ocak 1918'de başlayan barış görüşmelerinin ikinci döneminde; anlaşmazlık konuları çoğaldı ve barış çıkmaza girdi. Bu dönemde Ruslar ile yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamış ve müzakereler birtakım teorik tartışmalarla uzayıp gitmiştir. Rus Heyeti barıştan çok "Proleter Dünya İhtilali"ni düşünüyor ve Alman askerleri arasında ihtilalci propagandalarla bildiriler dağıtıyordu. Rus Heyeti Başkanı Trotsky de barış görüşmelerini mümkün olduğu kadar uzatmak ve barış görüşmelerini mümkün olduğu kadar uzatmak ve barışı sürüncemede bırakmak için

Barış Anlaşması 3 Mart 1918'de Brest Litovsk'da imzalandı. Anlaşmaya göre Ukrayna, Litvanya, Estonya ve Letonya Almanlara verildi. Bu ülkeler İttifak Güçlerinin savaşı kaybetmesinin ardından bağımsızlıklarını ilan etti. Aralık 1917'de Sovyet Hükümeti, Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı.¹²³ Anlaşmanın 4. maddesi gereğince Kars, Ardahan ve Batum ise Osmanlı Devleti'ne verildi.¹²⁴

Barış görüşmelerinden yararlanan Ukrayna, Almanya ve müttefikleri ile ayrı bir barış yapmak ve Sovyet Rusya'nın baskısından kurtulmak için 22 Ocak 1918'de bağımsızlığını ilan etti. Bu husus Karadeniz ve Doğu Avrupa'daki güçler dengesini etkileyecek bir gelişme olduğundan Rusya tarafından tepkiyle karşılanmasına rağmen Almanya ve Avurturya'nın askeri yardımı sonucu Ukrayna'nın önemli yerleri Bolşevik askerlerinden temizlendi.¹²⁵

"İlhaksız-Tazminatsız Barış ve Self Determinasyon Hakkı" parolası ile yola çıkan Ruslar, sonuçta "Dikte Barışı" olarak adlandırılan Brest-Litovsk Barışı'nı imzalamak zorunda kaldı. Aslında bu barış, kısa vadede Almanya için bir başarı gibi görülmesine rağmen, daha sonra Rus diplomasisinin parlak bir başarısı olarak kabul edildi. Zira Sovyet Rusya, Brest-Litovsk ile büyük kayıplara uğramakla beraber yok olmaktan da kurtulmuştur. Barış ile

Brest-Litovsk'a gönderilmiş olduğunu sonradan itiraf etmiştir. 29 Ocak'ta başlayan barış görüşmelerinin üçüncü döneminde de Ruslar uzlaşmaz tutumlarını sürdürdü. Ukrayna'nın İttifak Devletleri ile ayrı barış yapmasına engel olmaya çalıştıysa da başaramadı. Bunun üzerine Ukrayna ile İttifak Devletleri arasında yapılan bu barışı şiddetle protesto eden Trotsky tarafından görüşmeler 10 Şubat'ta aniden kesilmesi Almanları, Rus topraklarına karşı bir askeri harekâta zorunlu kıldı. Heyecan ve korkuya kapılan Sovyet Hükümeti, daha önce kararlaştırılan barış koşullarını daha da ağırlaştırılmış şekilde kabul etmek zorunda kaldı. Detaylı bilgi için Bkz: Selami KILIÇ, "Unutulmuş Barış: Brest Litovsk", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.25-26.

¹²³ Vernandsky, **a.g.e.**,s.367.

¹²⁴ 1878 yılında Ayastefanos Anlaşması da 3 Mart'ta imzalanmış daha sonra geçersiz sayılarak yerine Berlin Anlaşması imzalanmıştı. Karal, **a.g.e.**,s.526.

¹²⁵ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-1994**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s.476-477; Enver Paşa özellikle Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarmak istiyordu. Bununla devletin o bölgelerdeki prestiji artacak ve daha ilerisi için de yol açılacaktı. Brest-Litovsk görüşmeleri öncesi 12 Aralık 1917'de Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Alman İmparatoru nezdindeki askeri temsilcisi Zeki Paşa'ya çektiği telgrafta: "...Şimdi hiç olmazsa, padişahın gücünü artırmak, hükümetin devamını sağlamak ve Türkiye'nin savaşa katılmasında birinci derecede sorumlu olan benim (Enver Paşa) yerimi koruyabilmem için Rus-Kafkas sınırında Türkiye lehine düzenlemeler yapılmalıydı...." Detaylı bilgi için bkz: Çolak, **a.g.e.**,s. 203-204.

Sovyetler “soluklanma” imkânına kavuştu. Alman tehdidi giderilince Sovyet rejimi ve Komünist Partisi de yok olmaktan kurtuldu. Böylece bu barış, her şeyden önce Sovyet rejiminin yerleşmesine olanak sağlaması açısından önemliydi. O günlerde barış yapılmadığı takdirde, Alman kuvvetleri, Petersburg ve Moskova’yı işgal ederek Rusya’da o sıralarda kuvvetli olan anti-Bolşevik unsurların üstün duruma gelmesini sağlayacaktı. Bu nedenlerden dolayı barış, Sovyet Rusya için bir dönüm noktası olmuştur.¹²⁶

2.5. BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASI KAFKASLARIN GENEL DURUMU

1878 Berlin Kongresi’nin Evliye-i Selase olarak bilinen Ardahan, Batum ve Kars sancaklarını Osmanlı’dan koparması, Çarlığın bu coğrafyada Osmanlı’dan aldığı toprakları doruk noktasına getirmiştir. Bir çok milletten müteşekkil Güney Kafkasya’da Rusya askeri bir yönetim kurmuş ve Osmanlı sınırına bir savunma duvarı olarak bakmaya başlamıştı.¹²⁷

1917 yılında Rusya’da meydana gelen ve tüm dünyayı sarsan sosyal karışıklıklar ve çalkantılar bir milletler mozaigi görünümündeki Kafkasya’da da önemli siyasi gelişmelerin başlangıç noktası oldu. Barışın imzalanmasından sonra Kafkasya’da yaşanan olaylar ve bu olayların neden olduğu büyük siyasi değişimler hep onun eseri idi. Bu barışın etkisiyle 1918 baharında oldukça önemli siyasi ve askeri gelişmelere sahne olan Kafkasya, tüm Avrupa ülkelerinin ilgisini çekmiş ve bu ilgi gün geçtikçe çıkar çatışmasına dönüşmüştür.¹²⁸

Rusya’da, 1917 yılında Çarlık Rejimi’nin yıkılması üzerine olaylar patlak vermiş yeni hükümeti kuran Kerensky de olayları durdurmada başarılı olamayınca 1917 Ekim Devrimi ile Lenin, Rusya’nın yeni lideri olmuş ve 8 Kasım’da da kısaca adı *Sovnarkom* olan *Halk Komiserleri Konseyi* yönetime

¹²⁶ Kılıç, **a.g.m.**, s.45-49.

¹²⁷ Yuluğ Tekin Kurat, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara, 1999, s. 143.

¹²⁸ Kılıç, **a.g.m.**, s.55.

el koymuştur. Sovnarkom'un ilk icraatlarından biri milletlerin haklarına dair bir deklarasyon yayınlamak oldu.¹²⁹ Deklarasyonda Rus işgali altında yaşayan yabancı milletlere ve başta Türkler olmak üzere diğer Müslüman uluslara “*her milletin kendi kaderine hâkim olması*” ilkesi vaat edildi.¹³⁰ Buna göre Rusya’da halkın yarısından fazlasını oluşturan gayr-i Rus milletlere hürriyet ve istiklal hakkı tanınarak Çarlık Rusyasının bir türlü çözemediği *Uluslar Sorunu* halledilmiş oldu.¹³¹

Şubat İhtilali’nden sonra Güney Kafkasya’da başlıca üç milletin temsilcisi olarak üç önemli siyasi parti bulunmaktaydı. Bunlar, Gürcü Sosyal Demokrat Menşevik Partisi, Azeri Musavat Partisi ve Ermeni Taşnaksütyun Partisi idi.¹³² İhtilalden sonra Gürcüler Güney Kafkasya’da bölgenin liderliğine soyundu. 11 Kasım 1917’de bölgedeki tüm parti, örgüt ve komitelerin katıldığı bir toplantı yapılarak Rus Hükümeti’nden bağımsız olarak Güney Kafkasya’da karar alabilecek geçici bir hükümetin kurulmasına karar verildi. Petrograd’daki milletvekillerden “Mavera-yı Kafkas Komitesi”¹³³ meydana getirilerek Tiflis’e gönderildi. Başkanlığında bir Gürcü’nün bulunduğu bu hükümet üç Gürcü, üç Azeri Türk, üç Ermeni ve iki Rus üyeden meydana gelmekteydi. 28 Kasım 1917’de oluşturulan bu komiserlik Petrograd’daki Sovyet Hükümeti’ni tanımadığını bildirmesine rağmen ilişkilerini de tamamen koparmamıştır.¹³⁴

¹²⁹ Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri; Ekim Devrimden Milli Mücadeleye**, İstanbul 1979, s.12.

¹³⁰ Mehmet Erşan, “Kafkasya’da Son Türk Zaferleri”, **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.435.

¹³¹ Lakin bu beyannamenin içeriği tamamen politik mahiyette olup sırf propaganda maksadıyla kaleme alınmış olduğu sonraki dönemlerde açıkça görülmüştür. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.329-330.

¹³² Enis Şahin, **Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)**, TTK, Ankara 2002, s.34.

¹³³ Önce “Mavera-i Kafkas Komiserliği” adı altında kurulan “Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti” veya “Mavera-i Kafkas Federasyonu” Gürcü, Ermeni ve Azeri temsilcilerinden oluşan bir çeşit federasyondur. Merkezi Tiflis olan bu federasyona Menşevik Gürcüler önder durumdaydılar. Federasyon, Petrograd’daki Sovyet Hükümeti’ni tanımamakla beraber, kendisini “Büyük Rus Cumhuriyeti”nin bir parçası olarak görmekteydi. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-1994**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s.480; Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.84.

¹³⁴ İsmail Mehmetov, **Türk Kafkasyası’nda Siyasi ve Etnik Yapı**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s.575-576; 26 Kasım 1917 tarihinde Kafkasya’da, dolayısıyla Azerbaycan’da da, Kurucu Meclis’e

1918 yılı başlarında ise Güney Kafkasya'daki durum oldukça karmaşık bir görünüm arz etmekteydi. Maveray-ı Kafkas Komiserliği'nin bölgede gerçek anlamda bir yetkisi olmadığı gibi ona karşı hiçbir güven de yoktu. Bundan dolayı komiserlik kendi kendini ilga etmek zorunda kaldı. 22 Ocak 1918'de Güney Kafkasya Seymi'nin oluşturulması ve tüm yerel yönetimlerin ona tabi olması kararlaştırıldı. Böylece 1917 yılı sonu ve 1918 yılının başlarında Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmeler bölgenin siyasal yapısına özellikle de siyasi parti ve oluşumların faaliyetlerine büyük etki etmekteydi. Aslında Güney Kafkasya, yönetim olarak iki kısma ayrılmıştı: Bolşevik yönetimine bağlı "Bakü Sovyeti" ve merkezi Tiflis olan Güney Kafkasya temsilcilerinden oluşan "Güney Kafkasya Seyimi" idi. Seyimin yönetimi zayıftı ve özellikle dış politika konularında büyük tartışmalar yaşanmaktaydı. Bakü Sovyeti'nin başında ise Bolşevik yanlısı Şaumyan¹³⁵ bulunmaktaydı.

Güney Kafkasya'da yönetim boşluğunu doldurmak amacıyla kurulmuş olan Güney Kafkasya Seyimi ilan edildiği ilk günden itibaren seyim içinde Müslüman-Türk, Gürcü ve Ermeni ulusları arasında ciddi fikir ihtilafları baş gösterdi. Özellikle de Osmanlı Devleti ile yapılan Trabzon Görüşmeleri sırasında bu ihtilaflar daha da derinleşmiştir. Seyim bu kargaşa içinde kendini feshetti. 22 Nisan 1918'de Güney Kafkasya Bağımsız Federal Cumhuriyeti

seçimler yapıldı. Seçim kurallarına göre 60 bin oya sahip bir belde bir temsilci çıkarma hakkına sahipti. Böyle bir kurala dayalı seçim sonunda Gürcü Menşevikleri 11, Müsavat 10, Taşnaksütyun 9, Müslüman Sosyalist Grup 2, Bolşevikler, Eserler ve Himmet ve İttihat partileri birer temsilci çıkarabilmişlerdi. Kafkasya bölgesi üzere seçimlere katılan 15 parti arasında Menşevik, Müsavat ve Taşnaksütyun oyların yaklaşık % 73'nü kazanmışlardı. Bolşevikler Bakü'deki oyların % 20'si ile askerî garnizonlardaki oyların % 70'ni kazanmalarına rağmen, Kafkasya'daki genel oyların sadece % 4,4'ünü kazanabilmişlerdi. Lakin bu beyannamenin içeriği tamamen politik mahiyette olup sırf propaganda maksadıyla kaleme alınmış olduğu sonraki dönemlerde açıkça görülmüştür. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.329-330.

¹³⁵ Lenin tarafından Güney Kafkasya'yı Bolşevik idaresine bağlamak için gönderilen Ermeni asıllı Stephan Şaumyan Bakü'de Bolşevik teşkilatını güçlendirip cepheden dönen askerlerden Kızıl muhafızlar adıyla büyük bir ordu kurarken hiçbir tedbir alamamıştı. Bakü'ye tamamen hâkim olmak isteyen Şaumyan ise, Ermeni partisi Taşnaksütyun'un çeteleriyle birleşerek 31 Mart-1 Nisan 1918'de üç gün süren bir katliam yapmış ve 12.000'den fazla Azerbaycan Türkü'nü katletmişti. Bununla da yetinmeyen Şaumyan, diğer Azerbaycan şehirlerini de ele geçirmek için harekete geçmişti. Bir asırdan fazla süren Çarlık yönetimi sırasında askerlikten uzak tutulan ve kendi ordularını kuramayan Azerbaycan Türkleri, çaresiz Tiflis'teki Komiserlik hükümetinden ümitlerini kesmişler ve ancak Osmanlı Türklerinin kendilerini yok olmaktan kurtarabileceğini düşünmeye başlamışlardır. Bkz: Halil Bal, "Ermenistan Hükümeti'nin Güney Kafkasya'daki Türklere karşı saldırgan politikası ve mezalimi (1918-1920)", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C.I, İstanbul, s.1.

¹³⁵ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s.576.

ilan edilmesi ise eski fikir ayrılıklarına son vermedi. Bununla beraber, Batum Görüşmelerine¹³⁶ gözlemci olarak katılan Alman temsilcisi Von Lossov birtakım vaatlerde bulunarak Gürcülerin görüşmelerden çekilmesine çalışmış ve Gürcüler de Güney Kafkasya Federal Cumhuriyeti'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişti.¹³⁷ Bunun üzerine 26 Mayıs 1918'de federasyon dağıldı ve aynı gün içinde Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti ilan edildi. Bunu 28 Mayıs günü ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti¹³⁸ ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulması takip etti. Gürcistan'ın başkenti Tiflis, Ermenistan'ın da Erivan oldu. Azeri Türkleri ise hükümetlerini geçici başkent olmak üzere Gence'de kurdular. Böylece haziran başlarında Güney Kafkasya'da Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan Cumhuriyetleri ve Bakü Sovyeti olmak üzere dört ayrı hükümet teşkil etti.¹³⁹

Kafkasya'da yeni kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin kurulduğu coğrafyayı kendi sınırlarının bir parçası olarak gören Bolşevik Rusya, adı geçen devletlerin bağımsızlığını resmen kabullenmemişti. Bununla beraber, ilerleyen süreçte Rusya'daki iç savaştan dolayı oluşan yeni cumhuriyetlere müdahale etme imkânına da sahip değildi. Bundan dolayı Kafkasya'da cereyan eden olaylarda geçici olarak sessiz kalıyor ve daha ziyade diplomatik ve askerî çabaları kendisi için özel öneme sahip Bakü'yü elde tutmak için sarf ediyordu. Ancak ilerleyen süreçte meydana gelen olaylar yüzünden Bolşevikler, Rusya'nın en önemli şehirlerinden biri olarak kabul ettikleri Bakü'yü terk etmek zorunda kaldı.

¹³⁶ Görüşmelerde yapılan antlaşmalara göre, Azerbaycan ve Dağıstan'a yardım vaadinde bulunan Osmanlı devleti, daha sonra bu devletlerin isteği üzerine Bakü'ye harekât düzenlemiştir. Zaten Osmanlı Hükümeti de Kafkasya'da bir İslam devleti kurup Rusya ile Osmanlı arasında bir tampon bölge kurmak istemekteydi. Bkz: Erşan, **a.g.m.**, s. 435.

¹³⁷ Hükümetin dağılmasına yol açan en önemli sebeplerden biri de Osmanlı Devleti ile ilişkiler ve Kafkas Cephesi meselesinin halli idi. Gürcüler ve Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin Sovyet Rusya ile 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımamakta ısrar etmişlerdi. Gürcüler Batum, Ermeniler ise Kars ve Ardahan vilayetlerine hâkim olmak istediklerinden Osmanlı Devleti'ne karşı kurdukları ordularıyla savaşa girişmişler fakat mağlup olmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti ancak silahının gücüyle Brest-Litovsk Antlaşmasını kabul ettirmiş ve Evliye-i Selase(Üç Vilayet)olarak bilinen eski şehirlerini geri almıştı. Bkz: Bal, **a.g.m.**, s.1.

¹³⁸ Kurat, **a.g.e.**, s.477.

¹³⁹ Qafarov, **a.g.m.**, s. 149-150.

2.6. İNGİLİZLERE KARŞI BÖLGEDEKİ POTANSİYEL TEHDİT UNSURLARI

Almanya'nın XIX. yüzyıl sonlarından itibaren bir dünya politikası izlemeye başlaması ve İngilizlerin Hint Yolu'nu tehdit eder hale gelmesi İngiltere'yi Rusya ile 1907 anlaşmasını yapmaya zorladı. 1907 İngiliz Rus Anlaşması'na göre; Kuzey İran, Rus nüfuz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan Güney İran, İngiliz nüfuz bölgesi, orta bölge ise tampon bölge niteliği taşımaktaydı. Böylece İran, İngiltere ve Rusya tarafından paylaşılmıştı. Bu anlaşma, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan kontrolüne ve İran'a nüfuz etmesine karşı savunma amaçlı bir tepkiydi. Çünkü Almanlar, 1900'da elde ettikleri Bağdat Demiryolu imtiyazını Basra'ya, oradan da Hanikin-Kirmanşah yoluyla İran'ın içlerine uzatmayı planlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Güney İran'da duruma hakim olan İngilizler, Aralık 1916'dan itibaren Irak Cephesi'nde taarruza başlamışlar ve 25 Şubat 1917'de Kut'u işgal etmişlerdi. Böylece İngiliz birlikleri Hazar'ın güneyini tamamen kontrol altına almışlardı.¹⁴⁰

2.6.1. Alman Tehdidi

1917'de Kafkasya, Almanya için ekonomik ve stratejik anlamda önemli görünüyordu. Zira bölge, Almanya'nın en çok ihtiyaç duyduğu tarım ürünleri ve maden kaynakları açısından oldukça zengindi.¹⁴¹ Bakü civarındaki petrol alanları, Gürcistan'daki Manganez yatakları ve Batum'daki geniş bakır yatakları yanında bölgede uçsuz bucaksız zengin kereste alanlarıyla birlikte kurşun, demir, kömür ve diğer mineraller bulunmaktaydı.¹⁴² Bununla beraber

¹⁴⁰ Mustafa Budak, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı 9. Ordusunun Kuzeybatı İran (Güney Azerbaycan)ı Tahliyesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.51, Kasım 2001, s.604-605.

¹⁴¹ Çolak, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁴² Bolat, *a.g.m.*, s.49. Bölgenin en büyük ekonomik değeri petrol yataklarıydı. 1915'te dört farklı bölgedeki yıllık petrol üretimi şöyleydi: Bakü: 7.136.000 ton, Grozni: 1.408.000 ton, Çeleken Adası:

Almanlar, özellikle İngiltere'nin Asya'daki sömürgelerini ele geçirmek istemekteydi. Hindistan'a ve İran Körfezi'ne giden en kısa yol ise Kafkaslardan geçiyordu. Nitekim Batum-Tiflis-Bakü ile Tiflis-Culfa-Tebriz ve diğer ehemmiyetli stratejik demiryolu bölgenin stratejik önemini artırmaktaydı.¹⁴³ Görüldüğü gibi Kafkaslar, Almanlar için hem ekonomik hem de stratejik anlamda büyük öneme sahipti.

1917 yılı Almanya'nın savaşın başından beri yürüttüğü Kafkasya politikasının faydalarını görmeye başladığı bir yıl olmuştur. Şöyle ki Bolşevik İhtilali ile Almanya, Kafkasya'da en fazla nüfuz alanına sahip ve en güçlü devlet konuma gelmişti. Zira Gürcü, Azeri Türkleri ve Kuzey Kafkasyalıların bağımsızlık yolunda en çok güvendikleri devlet Almanya idi. Ermeniler ise daha çok İngiltere ve Amerika'dan destek beklemekteydiler. Her ne kadar İngiltere Gürcistan milli ordusunun kurulmasına mali ve insani yardımda bulunmayı talep etmişse de bu, Gürcüler tarafından kabul edilmemiştir. Kafkasya'da Menşevikler çoğunlukta ve önemli yerlerde oldukları için de Bolşevik Rusya'nın Kafkasya üzerindeki etkisi iyice azalmıştı. Osmanlı Devleti ise Kafkasya'daki Müslümanların bir kesiminden taraftar bulabilmişti. Ermeni ve Gürcüler ise Kafkasya'da bir Osmanlı nüfuz sahasına tamamen karşıydı.¹⁴⁴

1918 yılında Almanya'nın Güney Kafkasya'da bulunma nedenlerini Albay Goltz şu sözlerle özetler: Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun bölgedeki varlığı Tiflis'teki Gürcü Hükümeti'ni tedirgin etmesi üzerine, Gürcü yetkililer Alman Hükümeti'ne başvurarak yardım talebinde bulunmuşlardır Almanya ise çıkarlarını korumak için bu talebe olumlu yanıt vermiştir. Zira Almanya, özellikle 1916 yılından beri hammadde sıkıntısı çekmekteydi. Cephane yapımında kullanılan manganez, uçak, otomobil ve fabrikalar için petrol bu hammadde kaynakları içinde en kritik olanlarıydı.

176.000 ton, Maykop: 128.000 ton. Tuncer Kaya ÇAĞLAYAN, **British Policy Towards Caucasia 1917-1921**, s.29.

¹⁴³ Qurbanov, **A.g.e.**, s.399.

¹⁴⁴ Gürcüler, İngilizlerden ziyade Almanlara güveniyordu. Mustafa Çolak, **a.g.e.**, s.195.

Güney Kafkasya'da bol miktarda bulunan bu define buradan kaldırılarak Almanya'ya nakledilmeliydi.¹⁴⁵

Kafkasya, Almanya'nın hammadde ve gıda gereksinimi için esas tedarikçisi olabilirdi. Ayrıca bu tür bir bölgeye sahip olmak Almanya'nın savaş sonrası uğrayacağı ticari kısıtlamaları ve koloni kaybını telafi de edebilecekti.¹⁴⁶

Kafkasya'nın politik ve stratejik önemi en az ekonomik değeri kadar öneme sahipti. Bolşevik Devrimi'nden önce İngiltere, Osmanlı topraklarını işgal etmek ve bu devleti savaş dışı bırakmak için Mezopotamya'da İngiliz güçleri ile Kafkasya ve İran'daki Rus ordusuna güveniyordu. Örneğin Mezopotamya'yı birlikte işgal etmek için bir plan geliştirilmişti. Plana göre İngiliz kuvvetleri Bağdat'ı ele geçirecek ve Ruslar da kuzeyden Musul'a girecekti. Fakat Rusya'da yaşanan devrim bu planı devre dışı bıraktı.¹⁴⁷ Üstelik Kafkas Cephesi'nin çöküşü İngilizler için, Türklerin Dicle Nehri üzerinden Bağdat'a doğru ilerlemesi anlamına da geliyordu. Ama Enver Paşa'nın Irak'a yönelik bir harekâttan ziyade Kafkaslara doğru ilerlemek gibi planları vardı. Dolayısıyla Türklerin Bağdat üzerine büyük bir askeri harekât düzenlemeyecek olması İngilizler için büyük bir avantaj¹⁴⁸ olmasına rağmen Kasım 1917'de Arnold Toynbee raporunda, Rus Cephesi'nin çöküşü Almanya'ya yeni bir askeri manevra şansı doğurduğunu belirtiyordu.¹⁴⁹

“Berlin-Bağdat Demiryolu Hattı ölebilir, fakat Anadolu ve Kuzey İran bağlantılı Berlin-Buhara Hattı yaşayacaktır. Bu yeni bir Alman planı...Tüm bu hat ve yollar Basra Körfezi'ndeki İngiliz menfaatlerini tehdit edeceği gibi daha

¹⁴⁵ Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-I Mahsusa'nın Hindistan Misyonu 1914-1918**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.34-35.

¹⁴⁶ Çağlayan, **a.g.e.**,s.32.

¹⁴⁷ Benjamin Shwarz, “Divided Attention: Britain's Perception of a German Threat to Her Eastern Position in 1918”, **Journal of Contemporary History**, C.XXVIII, S.1, Ocak 1993, s. 104.

¹⁴⁸ Çağlayan, **a.g.e.**,s. 32.

¹⁴⁹ Shwarz, **a.g.m.**, s. 105; Sean Kelly, **Britain Has Ruled Here: Transcaucasia and Considerations Of Imperial Defence in Lord Curzon's Search For a Near Eastern Settlement (1918-1923)**, Simon Fraser University Yayınları, 2003, s. 19.

önemlisi Hindistan, hem Batı hem de Kuzey Batı'dan ciddi şekilde Alman Tehdidine maruz kalacağı aşîkardır."

Washington'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Reading'a Dışışleri Bakanı Balfour tarafından gönderilen bir telgrafta durumun vahametini şu sözlerle dile getirilmiştir:¹⁵⁰

"Almanya, Ortadoğu ve Hindistan'da Türk-Alman askeri destekli Panislamizm ve Panturanizm propagandasıyla bizleri zayıflatmaya çalışmaktadır. Ajanları, Afganistan, Türkistan ve İran'da isyan çıkartmaya uğraşıyorlar. Türkler şuan Batum'da, Eğer Kars'ı da alırlarsa, Kafkasya'nın yeni lideri olup Orta Asya ve Hindistan kapıları onlara açılacaktır. Sonuç olarak bu hareket kontrol altında tutulmalıdır."

1918'de London Times gazetesine yazdığı bir yazı dizisinde Toynbee'nin ifade ettiğine göre, Almanya, Hindistan'ı Yakın Doğu'dan değil, Orta Asya'dan vurma hedefindeydi. Bunun için Rusya'nın kuzeyi işgal edilecek, oradan Rostof-Bakü-Taşkent ve Kazan-Taşkent demiryollarına hakim olunacaktı. Böylece Orta Asya, Orta Avrupa'ya bağlanacaktı. Burası Alman endüstri ve sermayesinin ikinci önemli Hinterlandı olacaktı.

Alman devlet adamlarının amacı Rusya üzerinde baskı yapmaya, Bakü petroleri ele geçirmeye ve Kafkasya'daki bütün hammaddeleri elde etmeye yönelikti. Bununla beraber demiryolu hattı sayesinde Kafkaslardan İran'a, Orta Asya'ya, Afganistan'a ve nihayetinde Hindistan'a giden yolu açmak istiyordu.¹⁵¹

2.6.2. Panturanizm ve Panislamizm Tehdidi

"Turan" kelimesi Farsça kökenli olup, İranlıların, İran'ın kuzeydoğusundaki ülkelere verdikleri isimdir. Turancılık kavramı ise ilk defa

¹⁵⁰ Keleşyılmaz, a.g.e.,s.35.

¹⁵¹ Erol Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 141.

Macaristan'da¹⁵² 1830'lu yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmış ve “uzak anayurt ideali” anlamında kullanılmıştır. “Turan” kelimesi önceleri daha çok bir “bölge mefhumu” yani coğrafi bir terim olarak kullanılmış ve Hazar Denizi, İran Yaylası, Orta Asya olarak tasavvur edilmiştir.¹⁵³ “Turancılık” kavramı ise en dar anlamıyla, bu belirtilen bölgeler arasında yaşayan Türk halklarını bir araya getirmek olarak anlaşılmıştır.

Başlangıçta çıkış noktası Budapeşte merkezli bir tarih ve mekân felsefesi olarak kavramlaştırılan bu tez, belki savaş yıllarının getirdiği acil problemler, belki de Rusya Türk aydınlarının bağımsızlık kaygılarıyla ideolojik yanından ziyade siyasi yanı ön plana çıkarak “Türk Birliği”ne dönüşmüştür. Bu yolda Enver Paşa'nın Bakü'de kurduğu “İslam İhtilal Cemiyeti” ile Sultan Galiyev'in Kazan'da kurmaya çalıştığı “Doğu Enternasyonalizm”in Bolşevik Ruslar tarafından dağıtılmasının ardından bu tez uluslararası güçler tarafından sistematik saldırılar sonucu bir dünya sistemi olmaktan çıkarılacaktır.¹⁵⁴

¹⁵² Macaristan sadece Turancılık kavramının kullanıldığı ilk yer olarak kalmamış aynı zamanda XIX. asrın sonlarına doğru başlamış olan Türkçülük akımının ortaya çıktığı ilk yer de olmuştur. Bir Macar oryantalisti olan Hermann Vambery Türkçülüğün kurucusu olarak kabul edilmektedir. 1873'de Leipzig'de basılan “Orta Asya'ya Yolculuk” isimli kitabında: “Bir Türk hanedanı olarak Osmanlı Devleti, dinleri dilleri ve tarihleriyle birbirlerine bağlı olan Türk halklarını bir araya getirerek Adriyatik kıyılarından Çin içlerine kadar güçlü bir imparatorluk kurabilirdi... Anadolu'dan, Azerbaycanlardan, Türkmenlerden, Özbeklerden, Kırgızlardan ve tatarlardan oluşacak bir Türk bloğu, Kuzey komşusu olan Rusya'ya karşı bugünkü Türkiye'den daha dengeli durumda olurdu” diyerek hem siyasi Türkçülük programını ilk kez ortaya koymakta hem de “*Adriyatik kıyılarından Çin İçlerine kadar*” deyimini ilk defa kullanan kişi olmuştur. Bkz: Çolak, **a.g.e.**, s.126-127.

¹⁵³ Budapeşte'de Macarca olarak yayınlanan “Turan” dergisinin 1918 Ocak-Şubat sayılarında ele alınan Turanın sınırları şöyle belirtilmektedir: Hazar Denizi, İran Platosu, İrtiş ve Sirderya'nın kaynağı, Akmolinsk Platosu ki, bu plato büyük dağlar, ırmaklar, sayısız göller ve geniş steplerle kaplıdır. Bkz: Zare Vand Nalbantyan, **Ermeni Cephelerinden Pan-Turanizm**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011, s.5.

¹⁵⁴ Pan-Turanizm jeopolitik tez olarak ortaya çıkış merkezi İstanbul değil, Avrupalı Turanî kavimlerden Macar, Bulgar, Fin araştırmacıların çabalarına dayanmakla beraber Türkiye'de gelişen milliyetçilik akımı sonucu oluşan Pan-Türkizm kavramıyla “Büyük Turan” eşdeğer olarak kullanıldığı yönündeki iddialar için bkz: Zare Vand Nalbantyan, **Ermeni Cephelerinden Pan-Turanizm**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011, s.7-8; Osmanlı Devleti'nde Türkoloji üzerine ilk eğilen aslen Polonyalı ve asıl adı Konstantin Borzecki olan Mustafa Celaleddin Paşa olmuştur. 1869'da Fransızca olarak yazdığı “*Les Turcs Anciens et Moderns*” (Eski ve Yeni Türkler) adlı eserinde Osmanlı öncesi Türklerin de tarihte oynadıkları rolden bahsetmektedir. Bkz: Necati Aydın, “Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Kafkas Politikası Açılımı”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi: Bildiriler Kitabı**, Bilgesam Yay., Kocaeli Temmuz 2012, s.144.

Enver Paşa tüm Asya'nın Türkçe konuşan halklarını bir gün Osmanlı liderliği altında birleştirmeyi hayal etmişse de bunu uygulanabilir bir politik program olarak görmesi Çarlık rejiminin çözülmesiyle olmuştur. Savaşın sonra pek çok devlet adamı gibi Winston Churchill de Jön Türklerin baştan beri Pantürkist ideoloji tarafından yönlendirildiğini ve Osmanlı Devleti'ni Orta Asya'da yayılcı bir politika sürdürebilmek için savaşa soktuklarını düşünmesine rağmen elde bulunan kanıtlar bunun aksini göstermektedir. Zira ittihatçıların 1914'ten 1917'ye kadar Almanya'ya yaptığı talepler Osmanlı liderlerinin o dönemde daha çok savunmayı düşündüklerine ve tam bir bağımsızlık elde edebilmek için var olan sınırlarını sağlamlaştırmayı umduklarına işaret etmektedir. Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ni doğuya doğru genişletmeyi ciddi olarak ancak 1917'de planlamıştır.

Türkçe konuşan tüm halkların birleştirilmesini hedefleyen Turancı hareket hakkında İstihbarat Dairesi tarafından 1917 yılı sonlarında hazırlanan bir raporda Osmanlı Devleti dışında Asya'da Türk dilleri konuşan 17 milyon insan bulunduğu tahmin edilmekteydi. Bu rapora göre, Türkçe konuşulan Orta Asya dünyanın en büyük dil alanlarından biriydi. Rusya alanından daha geniş ve hemen hemen Amerika kıtasındaki İngilizce veya İspanyolca alanla aynı büyüklükteydi. Raporda Turancılık bir ideoloji olarak küçümsenmekteyse de Jön Türk liderlerinin elinde tehlikeli bir araç olacağına işaret edilmekteydi. Zira İran ve Afganistan ile müttefik olarak bir Türk-İslam devleti kurulacak olursa Hindistan doğrudan tehdit altına girecekti. Bu durum ise kuzeybatı sınırındaki İngiliz karşıtı aşiretlerin arkasında geniş bir İngiliz aleyhtarı iç bölge teşkil edebilecekti.¹⁵⁵

Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran İttihatçılar, devlet yönetiminde etkin olmaya başladıkları andan itibaren, Kafkasya ve Orta

¹⁵⁵ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, Ankara 1993, s.350-351;

Asya'daki Türkleri Rusya'nın hâkimiyetinden kurtararak bağımsızlığına kavuşturma idealindeydi.¹⁵⁶

Temmuz 1914'te Saraybosna krizi baş gösterdiğinde, kendi askeri gücüne güvenen ve Rusya ile Fransa'yı henüz genel bir savaşa hazır görmeyen Almanya, yaklaşmakta olan genel bir savaşın başlaması durumunda, önce Batı Cephesi'ndeki Belçika ve Fransız ordularını 6 hafta içinde mağlup edip, daha sonra tüm gücüyle Doğu Cephesi'ne yönelmeyi planlanıyordu. Alman Genelkurmayı'na göre daha önce hazırlıklarına başlanılmış olan Rus ve İngiliz İmparatorlukları himayesindeki Müslüman halkların ayaklandırılması düşüncesi gerçekleştirilerek Doğu'daki İngiliz ve Rus kuvvetleri yenilgiye uğratılacaktı. 5 Ağustos 1914'te Dışişlerine gönderdiği bir yazısında dönemin Genelkurmay Başkanı Moltke:¹⁵⁷ *"...En önemlisi... Hindistan, Mısır ve Kafkasya'daki ayaklanmalardır. Türkiye ile imzalamış olduğumuz anlaşma sayesinde Dışişleri bu düşünceleri gerçekleştirebilecek durumda olmalı ve İslam fanatikliğini teşvik etmelidir..."* ifade etmiştir.

Henüz savaş başlamadan önce Alman ileri gelenleri ve özellikle Kayser II. Wilhelm halifenin İslam dünyasında etkileyici bir nüfuza sahip olduğuna inanıyordu. Nitekim Almanların isteği doğrultusunda 11 Kasım 1914'te Osmanlı ordusu Başkumandanı ve 300 milyon Müslüman'ın halifesi sıfatıyla Sultan V. Mehmet orduya ve donanmaya gönderdiği iradesinde yıllardır İngiliz, Fransız ve Rus zulmü altında ezilen Müslümanların hak etmedikleri bu durumlarına son vermek adına, tüm Müslümanları "Cihat"a

¹⁵⁶ Reha Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası", **Orta Asya Ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.6, Ankara 2008, s.122.

¹⁵⁷ Helmuth Graf Von Moltke, 1835-1891 yılları arasında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş olan Mareşal Von Moltke'nin yeğeni olup, I.Dünya Savaşı başladığında Alman Genelkurmay Başkanı idi. Kayser II. Wilhelm'in yakın çevresinde yer alan Moltke, Alman ordularının "Schlieffenplan" ı uygulayarak bu genel savaşı kısa sürede galibiyetle bitireceğine inanıyordu. Bu plana göre, Alman orduları Belçika üzerinden Fransız ordularına geniş bir alanda saldırarak, büyük ve tek bir muharebede bu orduyu yok edecekti. Teorik projesi Schlieffen tarafından ortaya konan ve Von Moltke'nin de uygulamaya koyduğu bu plan istenilen sonucu vermedi. M5-12 Eylül tarihleri arasında, Paris'e 50 km uzaklıktaki Marne'de yapılan savaşlarda Fransızlar alman ordularını durdurmayı başardı. Bu da I. Dünya Savaşı'nın uzamasına neden oldu. Marne yenilgisinde kendisini sorumlu gören Moltke'nin psikolojisi bozuldu. 14 Eylül tarihinden itibaren Alman ordularını yönetme görevini General Erich von Falkenhayn'a devretti. Bkz: Çolak, **a.g.e.**, s.28.

çağırıyordu.¹⁵⁸ Hemen ardından tüm Müslümanları esaretten kurtarabilecek beş bölümden oluşan bir fetva yayınlanmıştır.¹⁵⁹

Kafkasya'nın ekonomik ve stratejik konumu İngiltere ve Almanya için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de önemliydi. Böyle olmakla beraber Kafkasya'nın Osmanlı Devleti açısından kıymetini artıran bir özelliği daha vardı: ¹⁶⁰ 1917 Rus ihtilâli ile çöken Güney Cephesi'nin Enver Paşa'ya Kafkas ve Orta Asya Türk-Müslüman topluluklarının Rus hegemonyasından kurtarma imkânı tanınmasıydı. Bununla beraber Kafkasya her ne kadar savaş öncesinde Osmanlı dış politikasında öncelikli yer tutmasa da, kısa sürede önemli hale gelmiştir. Çünkü Osmanlı'nın savaştan galip çıkabilmesi için Kafkasya Cephesi'nde başarılı olması gerekmektedir.¹⁶¹ Bu husus İngiliz hükümetini çok rahatsız etti. İngiltere, Enver Paşa'nın bu ilgisini Panturanizm olarak algılamıştır.¹⁶² İngiliz mantığına göre İngiliz menfaatleri aleyhine çalışan Turancı veya İslamcı politikaların savaştan sonra Enver Paşa elinde

¹⁵⁸ Önem derecesine göre bakılacak olursa, Almanya, Mısır ve Hindistan'daki ayaklanmaları birinci; Osmanlı'nın Ruslara karşı Kafkasya'daki savaşlarını ikinci; Tunus, Cezayir ve Fas'ta Fransızlara karşı gerçekleştirilecek olan ayaklanmaları da üçüncü derecede dikkate değer bulmaktaydı. Birinci derecede önemli olan Mısır'da Arap Bedevileri ile Senusi Tarikatı mensuplarının ayaklanmalarını Osmanlı subayları organize edecekti. Rusya'ya karşı yapılması gerekenler ise: Osmanlı ve Almanya, Rus imparatorluğu himayesi altında yaşayan Müslümanların bulundukları bölgelerde (Kırım, Kazan, Ufa, Orenburg, Kafkasya ve Orta Asya) ayaklanmaları ateşleyecek iyi bir propaganda çalışmasını beraber yürüteceklerdi. Bununla beraber daha önce Osmanlı'ya göç etmiş olan Çerkez, Çeçen ve Müslüman Gürcülerden 20-30 bin kişilik bir grup organize edilerek Ruslara karşı ayaklandırılacaktı. Hacı Zeynel Abidin Tagiyev'in desteğiyle Bakü'deki petrol tesislerinin bir kısmı bombalanarak kullanılmaz hale getirilecekti. Osmanlı Devleti, İran ve Afganistan ile birlikte, Rusya ve İngiltere'ye karşı bir ittifak cephesi teşkil edilecekti. Hindistan 66.6. milyon Müslüman nüfusuyla savaşın sonucunu direkt etkileyecek ülkelerden biridir. Afganistan, Mekke, Medine ve Türkiye Müslümanları istedikleri takdirde Hindistan Müslümanları üzerinde etkili olabileceklerdi. Çolak, **a.g.e.**, s.34-36; Harbin ilanı ve Cihad-ı Ekber fetvalarının resmi çıkış ve gazetelerde yayınlanış tarihleri şöyledir: Harbin ilanı hakkında beyanname: 29 Teşrin-i Evvel 330-30 Teşrin-i Evvel 330 ; Hatt-ı Hümayun: 29 Teşrin-i Evvel 330- 31 Teşrin-i Evvel 330. Cihad-ı Ekber Fetvaları: Teşrin-i Sani 330-2 Teşrin-i Sani 330. Meclis-i Ali-i İlmi Beyannamesi: Teşrin-i Sani 330- 12 Teşrin-i Sani 330. Metin Hulagü, "Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)", **Osmanlı-Yeni Türkiye Yayınları**, C.II, s.560.

¹⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz: Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s.36.

¹⁶⁰ Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti" **XIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 4-8 Ekim 1999, s.415.

¹⁶¹ Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.6, Ankara 2008, s.122.

¹⁶² Micheal Sargent, **British Military Involvement in Transcaspia 1918-1919**, Camberley, Surrey: Defence Academy Of The United Kingdom, 2004, s.4.

Kafkasya'da hayatiyet kazanması ihtimali, İngiliz uzmanlarını bu hususta tedbir almak için değişik projeler üretmeye zorlamıştır.¹⁶³

Bolşevik İhtilali sonrası Osmanlı ordusunun ileri harekâta geçip herhangi bir Rus direnişiyle karşılaşmadan ilerlemesi Enver Paşa'nın ümitlerini güçlendirmekteydi.¹⁶⁴ Türkler için önemli olan husus Kafkasya'dan geçip bir an önce Orta Asya'ya ulaşmaktı.¹⁶⁵ Nitekim Pantürkizm'in yolu Kafkasya'dan geçiyordu ve Rus İhtilali, Kafkasya'yı elde etmek için büyük bir fırsat ortaya koymuştu.¹⁶⁶ Lakin 1918 yılı sonbaharından itibaren Müttefiklerin savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Osmanlı Devleti, Ekim başlarında ateşkes istemek üzereydi. Bununla beraber bir İngiliz askerî istihbaratının raporunda, Enver Paşa'nın Azerbaycan'daki Türk ordularının kumandanı olan kardeşi Nuri Paşa'ya 12 Ekim 1918'de bir telgraf çekerek Azerbaycan'a bir Türk ilerleyişini engelleyebilecek tüm unsurların temizlenmesini istemiştir. Bu arada Enver Paşa Batum'da bulunan babası Ahmed Paşa'nın Gence'ye gidebilmesi için özel bir trenin hazırlanmasını da bildirmiştir.¹⁶⁷

Uluslararası baskı kurmak için dünya Müslümanlarını İngiltere'ye karşı kışkırtma potansiyeline sahip Türkiye, Orta Asya bozkırlarından kesinlikle uzak tutulmalıydı.¹⁶⁸ İngiliz Dışişleri Bakanlığı istihbarat Dairesi Orta Doğu Masası'nda danışman olarak çalışan Arnold Toynbee, Enver Paşa'nın İstanbul'da son dakikaya kadar durup, Boğazlar açıldıktan sonra ilk gemiyle Batum'a geçmek gibi bir planı olabileceğini düşünmektedir. Toynbee raporunu ilginç bir cümle ile tamamlar: *"Bu Dünya'da halen Enver için bir*

¹⁶³ Tuncer Kaya Çağlayan, "Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları Ve İngiltere", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIV, S.41, Ankara, Temmuz 1998, s.513-514; Bu dönemde ortaya konmaya çalışılan İttihat ve Terakki politikasının kökeni daha öncelere uzanır. Zira Cemiyetin 1910'da Selanik'te gerçekleştirilen yıllık genel toplantısında Pan-İslam propagandasının dini ve milli yani Pan-İslamist ve Pan-Türkist şeklinde iki kademede yürütülmesine karar verilmiştir. Ayrıca Cemiyet 1911 yılı başlarında Kafkasya, Türkistan ve Tatarlar arasında şubeler oluşturduğu ve arkasından şube sayılarını artırarak Türkistan, Kafkasya, Hindistan, İran ve Mısır halkları arasında Pan-İslam ve Pan-Türk, ayrıca gerektiği zaman her iki **"izm"** in de yapılmakta olan propaganda faaliyetleri için daha fazla ajan gönderme karar alınmıştır. Hulagü, **a.g.m.**, s. 561.

¹⁶⁴ Çolak, **a.g.e.**, s.224.

¹⁶⁵ Nalbantyan, **a.g.e.**, s.99.

¹⁶⁶ Çolak, **a.g.e.**, s.207.

¹⁶⁷ Çağlayan, "Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları Ve İngiltere", s.514.

¹⁶⁸ Nalbantyan, **a.g.e.**, s.109.

hareket sahası olabilir.” Toynbee’ye göre İngiliz Hükümeti Türklerin bu tuzağına düşmemeliydi.¹⁶⁹ Görüldüğü gibi böylesine bir olay karşısında dahi İngiliz yetkili mercileri, İngiliz çıkarlarını korumak için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Enver Paşa ve arkadaşları her ne kadar Batum’a değil Berlin’e gitmiş olsa bile bu düşüncesinden vazgeçmeyecektir. Müslüman halkları İngilizlere karşı kışkırtmak amacıyla Almanya’da Pan-İslamist bir örgüt kurulmuş ve bu yolda mücadele için de Bolşeviklerle işbirliği bile yapılmıştır.¹⁷⁰

Savaş sona erdiğinde İngiltere’nin şüphelerini doğrular mahiyette Azerbaycan Türk ordusunun kontrolüne girdi. Türk kuvvetleri Mondros Mütarekesi’ne rağmen Kuzey Kafkasya’da ilerlemeye devam ederek Derbent ve Mohaçkale’yi ele geçirdi. Böylece Hazar Denizi’nin batı kıyıları büyük oranda Osmanlı hâkimiyetine geçti.¹⁷¹ Enver Paşa’nın vizyonunun esas amaçları, Osmanlı Devleti’nin mevcut sınırlarını korumanın yanı sıra eski bazı kayıplarını telafi etmek ve mümkün olduğunca devletin Türklük zemininin olduğu bölgelere uzanmasını sağlamak ve ayrıca İslam Birliği etrafında kucaklaşacak Müslüman unsurların İngiliz ve Fransız hâkimiyetinden kurtulmalarını temin etmek şeklinde özetlenebilir.¹⁷²

2.6.3. Bolşevik Tehdidi

Bolşevik İhtilali sonrası Rusya, Güney Kafkasya’dan sadece askerini geri çekmekle kalmadı aynı zamanda ideolojik anlamda İngilizlerin potansiyel

¹⁶⁹ Çağlayan, **A.g.m.**, s.515.

¹⁷⁰ Enver Paşa ve arkadaşları Berlin’de Panislamlar bir örgüt kurmuşlar ve bu yolda mücadeleye devam için Bolşeviklerle anlaştılar. İttihatçılar daha sonra Moskova’ya gittiler. İngiliz egemenliği altında yaşayan Müslüman halkların bağımsızlığı için Bolşevikler ile Pan-Türkistler birlikte çalışarak çağdaş dünya tarihinin ilginç olaylarından birine imza atacaklar. Nalbantyan, **a.g.e.**, s.113; Enver Paşa, Münih’te bulunan Cemal Paşa’ya yazdığı bir mektupta Bolşevik-İttihatçı işbirliğine yer verir. Detaylı bilgi için Bkz: Saime Yüceer, “Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu (1919-1938)”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s.63.

¹⁷¹ Çağatay Benhür, “Türk Birliklerinin Azerbaycan’ı Tahlile Etmesi 1918”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, 2009, s.26-27.

¹⁷² Keleşılmaz, **a.g.e.**, s.36.

düşmanı haline de dönüşüverdi. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın endişesi bu gelişmenin Türk ve Almanlara Kafkasya, Kuzey İran ve Orta Asya'ya doğru ilerlemek için büyük bir fırsat vermesiydi. Zaten Kafkasya'da görevli Alman ajanlarının yanında Gilan'da Jangali Hareketiyle işbirliğinde bulunmak için Türk Subaylarının bölgeye gönderildiği bilinmekteydi.¹⁷³

Bolşevikler iktidara geçtikten bir süre sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan delegeleri, Maveray-yı Kafkas Komiserliği adıyla geçici bir hükümet kurmalarına rağmen bu üç başlı hükümet ancak altı ay ayakta kaldıktan sonra dağılmıştır. I.Dünya Savaşı yıllarında ekonomik kriz içinde bulunan Çarlık Rusyasından idareyi devralan Bolşevik yönetimi Bakü petrolüne¹⁷⁴ duyduğu ihtiyaç sebebiyledir ki Lenin tarafından geniş yetkilerle donatılan Şaumyan "Kafkasya Fevkalade Komiserliği"ne tayin olunarak bölgeye gönderildi ve Bakü Sovyeti'ne 500 bin ruble tahsis edildi. Bunun ardından 11 Ocak 1918'de Lenin ve Stalin'in direktifleriyle Ermenileri Türkiye'nin doğu vilayetlerine göç ettirerek, gelecekte bu bölgede bir Ermeni devleti kurmak ve bu devleti Rusya'ya ilhak etmek amacı taşımaktaydı. Daha sonra bu devletin sınırları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprakları hesabına genişletilecek ve sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti ile Rusya'da bulunan Türk-Müslüman nüfus arasında Rus yanlısı tampon bir devlet teşkil edilecekti. Bu adımla Bolşevikler kontrolden çıkmış Güney Kafkasya'da kendi politikasına uygun bir müttefik olarak Ermenilerin Hamiliğine soyunacaktı.¹⁷⁵

Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerinde etkili olamayan Şaumyan faaliyetlerini Bakü üzerinde yoğunlaştırdı. Bakü'deki Rus işçi ve Taşnak

¹⁷³ Artin Arslanian, "British Wartime Pledges 1917-1918: The Armenian Case" , **Journal Of Contemporary History**, C. XIII, S. III, Temmuz 1978, s.519.

¹⁷⁴ Kafkasya'daki Sovyet devriminin kalesi konumunda bulunan Bakü'ye büyük önem veren Sovyet Hükümeti şehirdeki petrol sektörüne özel önem sarf etmekteydi. Bundan dolayı Rusya Halk Komiserleri Sovyeti, Bakü Sovyeti'nin taleplerini dikkate alarak, 1918 yılının Şubat ayında Bakü'ye 30.8 milyon ruble para göndermişti. Bu parayı, V. İ. Lenin'in özel direktifi doğrultusunda Orta Asya Fevkalade Komiseri P. A. Kobozov 9 Şubat'ta Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye getirmişti. Buna ek olarak, 1918 yılının Mart ayında Rusya Halk Komiserleri Sovyeti Moskova Askerî Daire Komutanı'na Bakü'ye bir tugay, iki uçak, üç zırhlı araba ve 5 bin tüfek göndermek konusunda emir vermişti. Moskova'dan gönderilen silah ve mühimmat Nisan ayında Astrahan üzerinden Bakü'ye ulaştırılmıştı. Bkz: Vasif Qafarov," Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti Ve Bakü Sorunu", **Gazi Akademik Bakış**, C.II, S3, Ankara, Kış 2008, s.146.

¹⁷⁵ Qafarov, a.g.m.,s. 144.

örgütüne bağlı Ermenilere ve Bolşevik eğilimli Rus askerlerine dayanarak 18 Mart 1918'de bir hükümet darbesiyle yönetimi ele geçirdi.¹⁷⁶ Bunun yanında Ekim devriminden sonraki süreçte Kafkasya üzerinde etkinliği oldukça zayıf olan Bolşevikler, Çarlık döneminden beri elde bulunan Kafkasya'yı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Kuşkusuz Çarlık ve Menşevik dönemlerinde olduğu gibi Bolşevikler döneminde de Rusya bu realite ile yüzleşmek düşüncesinde değildi. Jeopolitik konumuna ilaveten, ekonomik ve siyasal öneminden dolayı Kafkasya, Rusya için hayati öneme sahipti. Bundan dolayı Rusya, Kafkasya'nın kaybını göze alamazdı. Çünkü bu sıralar Kafkasya'nın doğal zenginlikleri, özellikle Rusya'da üretilen petrolün % 83.1'ni veren Bakü dünya devletleri açısından da bir çekim merkezi idi. Zira dünya savaşına katılan bazı devletler Ekim Devrimi'nden sonra gözlerini Bakü petrolüne çevirmiş durumdaydı. Bununla beraber Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Bolşevik Rusya, içinde bulunduğu ekonomik buhrandan sadece Bakü petrolü sayesinde kurtulabilirdi. Böyle bir ortamda Bolşevikler, Kafkasya ve Bakü üzerinde kontrollerini artırma eğilimindeydi.¹⁷⁷

Lenin, kuruluşunun ilk gününden itibaren Bolşevik yönetimine bağlı Bakü Sovyeti'nin karşısına petrol üretiminin millileştirilmesi ve Rusya'ya daha fazla petrol nakletme taleplerini koymuştu. Stalin'in Şaumyan'a gönderdiği 22 Haziran 1918 tarihli telgrafta söz konusu duruma şöyle yer verilmekteydi: "... *Halk Komiserleri Sovyeti petrol sanayisinin millileştirilmesini tasdik etmiştir...*" Böylece Bakü petrolünün Sovyet Rusya'nın tekeli altına alındığı ifade ediliyordu. V. İ. Lenin, 18 Haziran'da Bakü Komiserliği'ne gönderdiği telgrafta: "... *Petrol sanayisinin millileştirilmesi hakkında kararnamenin kabul edildiğini... Petrol ürünlerini Bakü'den Volga'ya taşımak için gereken tüm önlemleri alınız...*" şeklinde ifade edilmekteydi.¹⁷⁸ Bu doğrultuda iç savaş

¹⁷⁶ Mehmetov, **a.g.e.**, s.584-585.

¹⁷⁷ Qafarov, **a.g.m.**, s. 143.

¹⁷⁸ Erol Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.82-83; Millileştirme adı altında Azerbaycan petrol sanayisinin 408 kurumu Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'ne bağlı Halk Tasarrufatı Şurası'na devredildi. Söz konusu kurumlardan elde edilen petroller, V. İ. Lenin'in direktifleri doğrultusunda Rusya'ya nakledilmeye başladı. Bu sürece kadar her gün Bakü'den Rusya'ya 600-700 put petrol taşınmaktaydı. Söz konusu kararın icrasının gerçekleşmeye başladığı Haziran 1918 tarihinden sonra ise bu rakam 1.3-1.4 milyon puta ulaştı. Temmuz ayında ise nakledilen petrol 2 milyon puta ulaşmıştı. Bakü petrolü Rusya'ya

halinde bulunan Bolşevik Rusya Bakü petrolüne büyük oranda ihtiyaç duymaktadır.

2.7. KAFKASYA'DA TÜRK-ALMAN REKABETİ

Savaşın başlamasından 1915 yılı Ocak ayına kadar, Almanya Kafkasya'da göstereceği tüm faaliyetlerde Osmanlı Devleti'nin ön planda olmasını istemekte ve yapılacak olan girişimlerde Osmanlı siyasetçileriyle birlikte hareket etmekteydi. Ancak Enver Paşa'nın vahim sonuçlanan Kafkasya seferinden sonra, artık Almanya Kafkasya'daki ayaklanmaların – özellikle organize işini- daha çok Alman subayları eliyle yürütecek şekilde politikalar ortaya koymaya başladı. Bu konuda en çok ısrar edenlerin başında, Almanya'nın Kafkasya özel ajanı Louis Mosel geliyordu. Mosel 19 Şubat 1915'te Dışişlerine gönderdiği bir raporunda, Kafkasya'da faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinin tamamen geri çekilmesi ve Kafkas halklarının Osmanlı Devleti'ne güveni olmadığı için bölgedeki tüm askeri harekâtların Almanların yönetimine verilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Bunun haricinde Mosel tarafından 23 Mart 1915'te Almanya Dışişleri'ne içeriği genel hatlarıyla yukarıdaki raporla hemen hemen aynı olan, ancak daha detaylı bilgiler içeren iki ayrı rapor gönderilmiştir. Birinci raporda, Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın bu bölgede girişeceği bütün faaliyetlerde destek olması gerektiği belirtilmiştir. “Kafkasya'da Organizasyon” başlığını taşıyan ikinci raporda ise, Rusya'dan bağımsızlıklarını almak amacıyla kurulmuş olan Gürcü, Türk ve Ermeni derneklerinden bahsedilerek bölgedeki Türk-Müslüman halkın bile Osmanlı Devleti'ne karşı güvenlerinin olmadığı ifade edilmiştir. Mosel'in bu görüşlerine Alman Genelkurmay Başkanlığı Politik Yönetimi'nden Nadolny de katılmaktaydı. 5 Nisan 1915'te Dışişleri'ne Nadolny Dışişleri'ne,

Hazar-Volga yolu ile ulaştırılıyordu. Bu yol ile 1918 yılının Şubat ayında 26 bin put, Mart ayında 26.5 bin put, Nisan ayında 94 bin put, Mayıs ayında 182 bin put, Haziran ayında 466 bin put, Temmuz ayında ise 492 bin put petrol Rusya'ya nakledildi. 1 put = 16 kg'dır. Qafarov, **a.g.m.**, s.148-149.

Kafkasya'daki gönüllü birliklerin başlangıçta Türklerin askeri hareketlerine yardımcı olduklarını, fakat Türklerin bunlara hatalı yaklaşımları, her şeyden önce Kafkasya'yı kendi topraklarına katmayı istemeleri ve geçici olarak alınan bölgelerdeki kötü yönetimlerden dolayı bu halkların Türklerden soğuduklarını ifade etmiştir.¹⁷⁹

Rus Kafkas Ordusu, Bolşevik İhtilali'nden sonra çözülmeye başlayınca Kafkas Cephesi'nin Osmanlı lehine sonuçlanması, Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi ve Rusya'daki kaos nedeniyle Rus varlığının Kafkasya'da sona ermesi Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'da tek etkin güç haline getirdi. Bununla beraber İhtilal öncesine kadar normal bir cephe olan Kafkasya, İhtilali takip eden günlerde Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Almanya ve İngiltere'nin de nüfuz mücadelesine sahne oldu.¹⁸⁰

Almanya ve Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda iki müttefik devlet olmasına rağmen Güney Kafkasya'da Almanya ve Osmanlı Devleti'nin çıkarları çatışmıştır. Türkler başta Azerbaycan olmak üzere Türkistan üzerinde tam hâkimiyet kurmak arzusundaydı. Almanya ise hammadde yönünden zengin bölgeler olan Kafkasya, İran, Türkistan ve Afganistan'daki yer altı ve yerüstü zenginlik kaynaklarını elde etmek istemekteydi.¹⁸¹

Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya Delegasyonu'na 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihlerinde Trabzon müzakerelerinde Brest-Litovsk Barışı'na uygun olarak Kars, Ardahan ve Batum'un kendilerine teslimini istemiş fakat Tiflis Merkezli Transkafkasya Federasyonu bunu kabul etmemiştir. Görüşmeler esnasında ve sonrasında Osmanlı orduları ileri harekâta devam ederek Elviye-i Selase'yi ele geçirdi. Trabzon Görüşmelerini müteakip 11 Mayıs 1918'de Batum Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin talepleri değişti.¹⁸² Konferansa Türk temsilcileri ile birlikte Azeri Türkleri, Gürcü ve Ermeni

¹⁷⁹ Çolak, **a.g.e.**, s.65-67.

¹⁸⁰ Kaya Tuncer Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Türk-Alman Rekabeti", **XII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 4-8 Ekim 1999, s.414.

¹⁸¹ Kürkcüoğlu, **a.g.e.**, s.139.

¹⁸² Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Türk-Alman Rekabeti", s.414.

delegelerinin oluşturduğu Maveray-yı Kafkas Heyeti katılmaktaydı. Konferans başkanlığını da yapan Osmanlı Heyeti başkanı Halil Bey, Kuzey Kafkas delegelerinin de konferansa katılmasını teklif etmiştir. Bu suretle Kuzey Kafkasya delegasyonu da müzakerelere resmen başlamış oldu. Müzakerelerin ilk gününde Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı resmen tanındı.¹⁸³

Konferansta mevcut savaşın devam etmesi ve akan Türk kanına karşılık Türk Heyeti bazı yeni taleplerde bulundu. Türk Heyeti, Gürcistan'da Müslümanların yaşadığı Ahıska ve Ahılkelek'in yanı sıra Kafkasya demiryollarının kontrolünü de istemiştir. Transkafkasya Heyeti Brest-Litovsk Barışı'nı aşan talepleri kabul etmemiştir. Bu durum, Batum'da taraflar arasında görüşmelerin gerginleşmesine sebebiyet verdiği gibi bu yeni talepler Almanları da rahatsız etti.¹⁸⁴

Görüşmeler esnasında Gürcü-Alman yaklaşması gözlemlenmiş ve akabinde Gürcüler, Almanların himayesine girmiştir. Almanlar ile Gürcüler arasında Batum ve Poti'de bazı gizli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu gelişmeler Maveray-yı Kafkas Hükümeti'nin 26 Mayıs 1918'de dağılması ve aynı gün Gürcistan'ın Almanya himayesinde bağımsızlığını ilan etmesiyle

¹⁸³ Kuzey Kafkasya'nın Batum Konferansı'na katılması Maveray-yı Kafkasya ile birleşme amacına yönelikti. Lakin Maveray-yı Kafkasya Seymi'nin 26 Mayıs'ta aldığı kararla federasyonun dağıldığını ilan etmesiyle bu düşünce fiiliyata geçirilemeyecektir. Bununla beraber nisan ayı başlarında Kuzey Kafkasya'nın başkenti Timurhanşûra'dan hareketle İstanbul'a gelen Kuzey Kafkasya heyeti, almış oldukları bağımsızlık kararını Osmanlı Devleti ile müttefiklerine bildirerek, Kuzey Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinin en çok arzu eden devletti. Bu nedenle Osmanlı hükümeti ile Kuzey Kafkasya heyetinin İstanbul'da kalan son üyeleri arasında 6 Mayıs 1918'de özel görüşmeler yapıldı. Tüm bu gelişmelere sonucunda 11 Mayıs 1918 tarihli nota ile Kuzey Kafkasya Rusya'dan resmen ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet haline geldi. Bağımsızlık kararı Osmanlı Hükümeti tarafından derhal tanınmış ve Enver Paşa Kafkas sınırını Rusya'ya karşı daha da sağlamlaştırmak adına gerekli askeri ve siyasi yardımların yapılacağına dair delegelere teminat vermiştir. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin Osmanlı tarafından tanınması Bolşevik Rus hükümetince tepkiyle karşılanmıştır. Zira bu suretle Türk nüfuzu ve hâkimiyetinin Kuzey Kafkaslara kadar uzanacak ve Rusya'nın hayati çıkarlarına engel olacaktı. Bu nedenle Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin, 30 Mayıs 1918 tarihli bir nota ile Moskova'daki Türk büyükelçisi Galip Kemal Bey nezdinde bu tasdik olayını protesto ederek Sovyet Hükümeti'nin "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti" diye hiçbir teşekkülü tanımadığını açıkça ifade etmiştir. Ancak bu gelişmelerden sonra Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Kozaklar ve Bolşeviklerin hücumuna maruz kalarak önemli toprak kaybına uğrayacaktır. Bkz: Enis Şahin, "Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı İle İlgili Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Çalışmaları Enstitüsü Dergisi*, S.4, 1996, s.83-84.

¹⁸⁴ Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Türk-Alman Rekabeti, s.414.

sonuçlanmıştır. Almanlar Kafkas politikaları gereği olarak ilgi göstermişler ve kendi çıkarlarına daha uygun geldiğinden Gürcülerin bağımsızlıklarını desteklemişlerdir.¹⁸⁵

28 Mayıs 1918'de Almanya ile Gürcistan arasında imzalanan bir anlaşma¹⁸⁶ gereğince Gürcistan, Brest Litovsk'da belirlenen sınırları kabul ediyor, ancak ileride bir Türk saldırısına karşı Almanya'nın zımni desteğini sağlamış oldu. Almanya muhtemelen Rusları gücendirmeme kaygısıyla, Gürcistan'ın bağımsızlığını resmen tanımaktan kaçınmakla birlikte, Gürcistan'a diplomatik temsilciler ve konsoloslar atamayı kabul etti. Böylece Almanya, Bakü petrolünün Karadeniz'e ulaşmasında önemli rol oynayan Transkafkasya demiryolunu kontrol altına almayı sağladı. Gürcistan ise bütün hammaddelerini savaş boyunca Almanya'nın emrine vermeyi taahhüt etti.¹⁸⁷

Kayzer Wilhelm'in sağ kolu sayılan General Lüdendorf Almanya-Gürcistan münasebetlerini şöyle değerlendirmiştir: *“Gürcistan Cumhuriyeti”nin temsilcileri kendilerinin himaye altına alınmasını rica ettiler. Onlar bize Türkiye'nin alakası olmadan Kafkasya'nın hammaddesine ulaşmaya ve Tiflis'ten geçen demiryolundan istifade olunmasına yardım edeceklerini bildirdiler. Esas mesele Bakü'ye ulaşmaktı. Petrolü ancak Bakü'de ele geçirebilirdik.*¹⁸⁸

Batum Konferansı'nda yapılan antlaşmalara göre, Azerbaycan ve Dağıstan'a yardım vaadinde bulunan Osmanlı Devleti, daha sonra bu devletlerin isteği üzerine Bakü'ye harekât düzenlemiştir. Zaten Türk Hükümeti de Kafkasya'da bir İslam devleti kurmak ve Sovyet Rusya'yla Türkiye

¹⁸⁵ Enis Şahin, **Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon Ve Batum Konferansları Ve Anlaşmaları (1917-1918)**, TTK, Ankara 2002, s.644.

¹⁸⁶ Alman-Gürcü Ekonomik Anlaşması olarak da bilinen Poti Anlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz: Sürmelî, **a.g.e.**, s.140-144.

¹⁸⁷ Kılıç, **a.g.m.**, s. 47-48.

¹⁸⁸ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 143; Almanya ile Osmanlı Devleti, öteden beri Transkafkasya'da Gürcü komitesi ile de işbirliği yaparak, Gürcüleri ayaklandırma politikasını izliyordu. Bu konuda Enver Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim aynı fikirdeydi. Ancak Wangenheim ve bölge ile ilgilenen Alman askeri temsilcileri, Almanya adına Kafkasya'daki petroler ve öteki yeraltı zenginliklerini önemsiyordu. Muhittin Gül, *Türk-Gürcü İlişkileri Ve Türkiye Gürcüleri*”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C.XI, S.1, 2009, s.95.

arasında tampon bir devlet oluşturmak istiyordu. Çünkü Ruslar, I.Dünya Savaşı'ndan çekilince, Kuzey İran ve Azerbaycan'ı boşaltmaya başladılar. İngilizler bundan faydalanarak onların yerlerini doldurmaya, Bakü petrollerini ele geçirmeye bölgede Ermeniler'i de kullanarak, Türkler'in bu bölgeye hâkim olmasını engellemeye çalışıyorlardı. Almanlar ise Osmanlılar'ın Kafkas siyasetinde müttefiki olmadığı için Türkler'e karşı cephe aldılar.¹⁸⁹

Almanya, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi öncesi sınırlarına kavuşmasını uygun görmekle beraber bu hattın ilerisine yönelik bir Türk harekâtına endişe ile bakmaktaydı. Almanlar, Türk ordusunun Kafkaslarda enerji harcaması yerine tüm gücüyle Suriye, Mezopotamya¹⁹⁰ ve İran'da İngilizlere karşı mücadele etmesi gerektiğini belirterek özellikle Bakü'ye yönelik askeri bir operasyonun durdurulmasını istemekteydi. Müttefiki olan Türklerin bu bölgeye hâkim olmaları durumunda bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarından kendisini mahrum bırakacağı fikri Almanlarda hâkimdi. Osmanlı Devleti'nin Kafkasları ve özellikle Bakü petrollerini eline geçirmesini istemiyordu.¹⁹¹ Batum Görüşmeleri sonrası Kafkaslardaki Osmanlı-Alman anlaşmazlığı somut olarak ortaya çıktı. Mühlmann'a göre : “ Böylece, dört yıldan beri devam eden Alman-Türk ittifakı ilk defa Kafkasya yüzünden kopma noktasına gelmişti.”¹⁹²

Bunun için Gürcistan Menşevik Hükümeti'ni koruyucusu sıfatıyla bu hükümeti, Osmanlı Devleti'ne karşı destekledi. Hatta Kutais'te Alman ve Türk kuvvetleri çarpıştı. Ancak İngilizler'in Bakü'ye çıkmasından sonra Almanlar, Türk ordusunun harekâtının gerekliliğine inanmaya başladılar. Nitekim Almanlar Bakü'ye karşı yapılacak Türk askeri harekâtına bir Alman birliğinin

¹⁸⁹ Sürmeli, **a.g.e.**, s.94-97; Zira Almanya'nın savaş ekonomisini uzun süre devam ettirebilmesi Kafkasya'nın bu hammadde ve petrolünün Almanya'ya taşınması gerekmekteydi. Bunun için de bölgedeki demiryolları ve limanların kendi kontrolünde olması elzemdi. Bkz: Çolak, **a.g.e.**,s.237.

¹⁹⁰ Sürmeli, **a.g.e.**, s.60.

¹⁹¹ Çağlayan, **a.g.m.**, s.414..

¹⁹² Çolak, **a.g.e.**,s.267.

de katılmasını istediler. Ancak bu istekleri Türkler tarafından kabul edilmedi.¹⁹³

Brest-Litovsk Anlaşması sonrası Almanlar ile Sovyet Ruslar arasında devam eden yakınlık 27 Ağustos 1918'de gizli bir anlaşma ile devam etti. "Brest-Litovsk Muahedesine Zeyl" adını taşıyan bu anlaşmaya göre Almanya Kür Nehri'ne kadar olan Azerbaycan toprağını Sovyetlere terk edilmesine yardım edecek, buna karşılık Bakü petrolünün dörtte biri kendisine verilecekti. Almanların Azerbaycan meselesinde ikili siyaseti Osmanlı Devleti'ni oldukça rahatsız etmekteydi. Almanların Kafkasya siyaseti bu dönemlerde tamamen şekillenmiş ve Rusya ile yakın ilişkiler kurmuştur. Alman Hükümeti, Bakü'nün Sovyet elinde kalması siyasetini benimseyerek Türklerin Bakü'yü ele geçirmesi durumunda petrol imkânlarından mahrum edecek düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.¹⁹⁴

Enver ve Talat Paşalar ise öncelikle Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u kurtarmak istiyorlardı. Bununla devletin o bölgelerdeki prestiji artacak ve daha ilerisi için de yol açılacaktı. O nedenle Almanlara, Kafkasya ve ilerisi için öneriler yapıyorlardı. Ayrıca bu politikalar çerçevesinde Transkafkasya'da bir Müslüman devletin de oluşturulabileceğini düşünüyorlardı. Bu önerilere Alman makamları sempati ile bakmakla birlikte, Enver Paşa'nın daha ileriye yönelmesine pek sıcak bakmıyor ve oyalama politikasını izliyorlardı. Böylece Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde faaliyet gösteren Halil, Nuri ve Vehip paşalarla, Alman generali Von Lossew ve Kühlman gibi temsilcileri arasında farklı tavsiyeler yapılmakta idi. Dolayısı ile Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerinin daha çoğu Güney Kafkasya ile sınırlı olması istenmekteydi. Nitekim 1918'de

¹⁹³ Özlem Çolak, "Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri 1917-1923", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta 2010, s.21-22.

¹⁹⁴ Anlaşma imzalandığında Bakü'de Sovyet destekli Şaumyan'ın "Bakü Sovyeti" devrilmişti. Burada hâkimiyeti ele geçiren "Transhazar Diktatörlüğü" hükümeti İran'daki İngilizleri yardıma çağırması ve böylece Alman-Sovyet Anlaşmasının hükmünü çürütmüştür. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.150; Merkezi Güçlerin tek petrol kaynağı Romanya ve Galiçya'daki sahalar olduğundan dolayı Kafkasya'nın petrol kaynakları Almanlar için hayati öneme sahipti. Bakü ve Grozni'deki Petrol üretimi Romanya ve Galiçya'nın üretiminin yaklaşık dört misli kadardı. Bu yüzden Almanya bu petrol kaynaklarının yalnızca yarısının kontrol altına alabilmesi durumunda, geri kalan kısmını Rusya'nın iç ihtiyaçlarını karşılaması için kullanımına izi verecekti. Bkz: Tuncer Kaya Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia 1917-1921**, s.31.

Alman-Rus Antlaşması ile bölgedeki Alman çıkarları lehine Gürcistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır. Görüldüğü gibi savaş süresince devletler, üst ve ileri politikalar peşinde koşarken, bölge halkı çok yönlü baskılar altında kalmıştır. Böylece bölge halkı ya göç etmek ya da o bölgelerde kalıp mücadele etmek gibi seçenekler arasında kalmıştır.¹⁹⁵

2.8. TÜRK-ALMAN VE BOLŞEVİK TEHDİDİNE KARŞI İNGİLTERE'NİN TEDBİRLERİ

İngilizler için Transkafkasya'nın başlıca önemi jeopolitik konumuydu. Bölgenin çevresinde yer alan Hazar Denizi, İran, Afganistan ve Orta Asya İngiltere için hayati öneme sahip olan Hindistan'a ulaşan çok önemli yollardı. Şayet Kafkasya düşerse Hindistan yolu da Merkezi Kuvvetlere açılacaktı. İngiliz istihbarat raporunda, Transkafkasya'nın bu jeopolitik önemine atıfta bulunulmuş ve bu bölgeye Mezopotamya'dan daha fazla önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Almanlar tarafından Transkafkasya demiryolu hattı ele geçirilecek olursa, Bakü ve Hazar Denizi yoluyla Afganistan sınırı doğrudan kontrol edilmiş olacaktı. Zira Kırım ve Ukrayna'nın kontrolüne girmesinden sonra Almanya, daha etkili şekilde Transkafkasya ve özellikle Gürcistan'a girebilecekti. Bundan dolayı İngilizlerin faaliyet merkezi Mezopotamya'dan Kafkasya'ya kaydırılmalıydı.¹⁹⁶

Rusya'nın askeri etkinliğinin yeniden canlanması artık mümkün olmadığı için İngiliz askeri ve sivil erkânı tarafından Kafkas Cephesi'nde çeşitli çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bu önerilerden biri İngiliz askeri heyetinde görevli Yüzbaşı Gracey'den geldi. Buna göre, Kürt ve Ermeniler arasında bir ittifak oluşturup, onları İngiliz subayları emrinde Türklere karşı desteklemektir. Ancak bu plan Kürtlerin, Ermenilere sürekli saldırmasından dolayı İngiliz Dışişleri Heyeti tarafından kabul görmedi ve başka bir çözüm arandı. Bu arada Gürcü ve Ermenilerin Türk ordusuna karşı direnmek için

¹⁹⁵ Muhittin Gül, *a.g.e.*, s.96.

¹⁹⁶ Charles Howard Ellis, *The Transcaspien Episode: 1918-1919*, London: Hutchinson, 1963, s.18.

karar aldıklarına dair istihbarat raporundan gizli bir haber alındı. Rapora göre, seçkin Gürcü ve Ermeni birlikleri ülkeyi savunmak ve birbirlerine askeri yardımda bulunmak zorunda kaldıkları ifade edildi. Bu durum İngiliz Dışışleri uzmanlarının gözünden kaçmadı.

İngiltere'nin Rus Büyükelçisi Sir George Buchanan da Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta; Balkanlar'dan Çin'e kadar uzanan tehlikeli Turan Hareketi'ne karşı Ermeni ve Gürcü birlikleri bir engel oluşturabilirdi. Buchanan'a göre, özellikle Ermeniler topraklarını savunmak için sonuna kadar savaşıacaklardı. Bu plan Mezopotamya'daki İngiliz Birliklerini koruma amacına da hizmet edecekti. Burada daha önemli rol Gürcülerden ziyade Ermenilere verilecekti. Ermeni Güçleri en sadık ve güvenilir birlikler olarak Türk ilerleyişine etkili direnç gösterebilecek yeterli kapasiteye ulaşması için yardım edilebilirdi. Bununla beraber Gürcüler, kısmen Trabzon cephesinde büyük ölçüde ise Kafkasya'daki anarşi hareketlerini önlemede ve ulaşım yollarının güvenliğini sağlamada kullanılabılırdı.¹⁹⁷ Sonuçta Kafkas Cephesi'nde Rus askerlerinin yerini doldurmak üzere İngiliz yönetimi için hızlı ve kolay bir çözüm ortaya çıktı.

İngiliz Dışışleri Bakanlığı, Ermeni Ulusal Güçlerinin sadece Kafkasya'da değil aynı zamanda Mezopotamya ve İran'da da kullanımını istemekteydi. Bunun için "Ermeni Ulusal Delegasyonu"nun nüfuzlu Şefi Bogos Nubar¹⁹⁸ ile irtibata geçildi. Bogos Nubar ise Ermenilerin sadece Kafkas Cephesinde savaşıması gerektiğini düşünüyordu. Bununla beraber

¹⁹⁷ Çağlayan, a.g.e., s.22-24.

¹⁹⁸ 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda iki Ermeni Heyeti bulunmaktaydı. Müttefiklerce resmen tanınan ve liderliğini Bogos Nubar Paşa'nın üstlendiği Ermeni Ulusal Delegasyonu idi. Diğeri ise Avetis Ahorian liderliğindeki Ermeni Delegasyonu idi. Rusya'nın çöküşünden sonra Transkafkasya'da kurulan Ermeni Cumhuriyeti'ni temsil etmekteydi. Bu iki Ermeni heyeti arasında rekabet ve anlaşmazlığa rağmen Ecmiyazin Kilisesi'nin telkinleriyle tek bir grup gibi hareket ediyorlardı. Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış**, C.II, S.3, Ankara, Kış 2008, s. 126; 26 Şubat 1919'da Ermeni Delegasyonu Türkiye üzerinde bazı taleplerde bulundu. Nubar Paşa nerdeyse Doğu Anadolu'nun tamamını talep etmiştir. Talep ettiği bölge Artvin, Kars, Rize, Trabzon, Giresun, Tokat, Sivas, İçel, Adana, Maraş, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Tunceli, Gümüşhane, Erzincan, Bayburt, Erzurum, Ağrı, Van, Diyarbakır, Batman, Siirt Ve Muş'tan müteşekkil bir bölgeydi. Coşkun Topal, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası Ve Büyük Ermenistan Projesi", **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C.I, Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009, s.452-453.

Nubar, Mezopotamya ve İran cephelerinde Ermenilerin kullanılması ile ilgili olarak elinden gelen her şeyi yapacağına dair İngiliz Dışişlerine söz verdi.¹⁹⁹ 30 Ocak 1919 tarihli Time Dergisi'ne Bogos Nubar verdiği bir beyanatta ise, "...Böylece Ermeni Gönüllü Birlikleri, Almanlarla Türklerin kendi askerlerini başka savaş bölgelerine göndermelerini engellemekle Mezopotamya'daki İngiliz askeri gücüne yardımcı olmuşlardır."²⁰⁰ şeklinde bir cevap vererek I. Dünya Savaşı'nda gerekli yardımı fazlasıyla yaptıklarını ima etmiştir. Bunun üzerine bu fikirden vazgeçilerek Savaş Bakanlığı tarafından Ermeni ve Gürcülere silah ve teçhizat gönderilmesi konusunda tam yetki verildi. Bunun yanı sıra Ermeni ve Gürcü birliklerini organize etmede İngiliz subaylarının da yardıma gönderilmesi kararlaştırıldı.²⁰¹

İngiltere tarafından geliştirilen diğer plan Bolşeviklerin çevresinde bir "Güneydoğu Seddi " kurmaktı. Bolşevik yönetimini tanımayan bölgelerde geçici hükümetler kurulmuştu. Bu bölgeler; Trans-Kafkasya, Don Bölgesi, Terek ve Kuban, Ukrayna Bölgesi ve Dağıstan Kazakları idi. Bu fırsatla karşılaşan İngiltere ve müttefikleri, sadece Kafkas Cephesi'ni korumayacaklar aynı zamanda Bolşevikleri sıkı bir çembere alabilecekler ya da en azından Almanlarla ayrı bir barış anlaşması imzalanmaması için Bolşevikleri zorlayabileceklerdi.²⁰²

Özet olarak 1917'de Şubat ve Ekim devrimleri sonucunda Rus ordusunun yok olması, müttefikler için kötü sonuçlar yaratmıştır. Transkafkasya kaçınılmaz olarak bu gelişmelerden etkilenmiş ve özellikle İngiltere için tahmin edilemeyen ciddi tehditler ortaya çıkarmıştır. Bu durumu aşmak için üç ana politika geliştirildi. İlki, geri çekilen Rus kuvvetlerini finansal açıdan desteklemek, ikincisi güneyde Türklere, kuzeyde Ruslara ve

¹⁹⁹ Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası 1830-1923**, IQ Kültür Yayıncılık, Haziran 2008, s.255.

²⁰⁰ Beyoğlu, **a.g.m.**, s.126.

²⁰¹ Arslanian, **a.g.m.**, s. 519-520.

²⁰² Evan Mawdsley, **The Russian Civil War**, Pegasus Books, New York 2007, s.36; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyet Komünizmi ile Amerikan Kapitalizmi arasında yaşanacak olan "Soğuk Savaş"ın ilk belirtileri Bolşevik İhtilali ardından Sovyet Komünizmi ile İngiliz Kapitalizmi olarak doğdu. Micheal Jabara Carley, "The Early Cold War 1917-1939", **Relevance: Great War Society 1914-1918**, C.V, S.4, Hoover Institute, Sonbahar 1996, s.6; ²¹⁴ Çağlayan, **a.g.e.**, s. 47;

Almanlarla mücadele edebilecek Transkafkasya Federasyonu, Don Bölgesi, Terek-Kuban, Ukrayna ve Romanya'dan oluşan "Güneydoğu Birliği" oluşturmak, üçüncüsü ise Kafkas Uluslarını askeri birlik oluşturmaları ve Bolşevik, Türk ve Almanlara karşı direnmeleri konusunda cesaretlendirmektir.²⁰³ Ancak, ileride de görüleceği gibi İngiliz politikasının başarı derecesi tatmin edici olmaktan uzak olacaktır.

2.8.1. Rus Askerlerini Finansal Açıdan Destekleme Projesi

İhtilal sonrası dağılan ve geri çekilen Rus askerlerini mali açıdan destekleme politikası başlamadan bitti. Çünkü Bolşevik Propagandası sonrası disiplinsiz, etkisiz ve en önemlisi savaşmaya isteksiz bir Rus askeri profili ortaya çıktı. Yaklaşık 200.000 Rus askeri Kafkas Cephesi'ni terk etti.²⁰⁴ Bu durumla karşılaşan İngiltere gelen tehdidi önlemek için diğer yollara başvurmak zorunda kaldı.

2.8.2. Güneydoğu Birliği Projesi

Rus seçeneği istenen sonucu vermeyince, siyasi manevralar yapılarak 1917 yılı sonlarında Güneydoğu Birliği'ni destekleme politikası kuvvet kazandı.²⁰⁵ İngiliz Hükümeti teslim olmak üzere olan Romanya'dan başlayıp Ukrayna, Don Bölgesi ve Kafkasya yönünde bir hat oluşturarak Rusya'yı

²⁰⁴ John Fisher, *Curzon and British Imperialism in the Middle East 1916-1919*, Routledge Press, 1999, s. 185-186.

²⁰⁵ Carley, *a.g.m.*, s.6; Aslında bu blok daha önceden teşkil edilmiştir. 29 Kasım 1917'de Petrograd'daki İngiliz ataşesi General Knox, Güney Rusya'daki Kazak orduları temsilcilerinin "Güney Birliği" ni kurduklarını bildirmiştir. 29 Ekim-2 Kasım'da, Petrograd'da silahlı ayaklanmanın başlamasından sadece 5 gün önce Vladikafkas'ta, Güneydoğu Birliği'ni kurmak üzere Don, Kuban, Terek, Astrahan, Kalmuk, Ural ve Dağıstan Kazak birimleriyle Kuzey Kafkasya steplerindeki göçebe kabilelerin temsilcilerinin katıldığı bir konferans düzenlenmişti. Birliğin amacı, tüm Rusya Kurucu Meclisi toplanana kadar birlik dâhilinde kanunu ve düzeni korumaya yönelik karşılıklı desteği sağlamak olarak tarif ediliyordu. Bkz: Bülent Gökay, *Emperyalizm ve Bolşevizm Arasında Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul 1997, s.4-5.

güneyden çevirme politikasını gündemine aldı.²⁰⁶ Bu planı uygulamaya koymak için İngilizler ve müttefikleri tarafından dört ana çizgi belirlendi:²⁰⁷

- Rada'ya²⁰⁸ mali yardım yapılarak Ukrayna'yı kendi sınırlarında Alman ve Bolşevikleri uzak tutmasına ikna etmektir. Bu görev Fransızlara verildi.
- Fransa ile ortak hareket edilerek ana merkezi Novoçerkassk olan Kazaklara mali yardımda bulunmak. Şayet başarı sağlanırsa Ukrayna'dan Kafkasya'ya bir bariyer uzanacaktı.
- Kazakların yardımıyla Gürcü ve Ermeniler, Kafkasya Cephesi'nde Türklere karşı takviye edilebilecekti.
- Vladivostok'ta Bolşeviklerin eline geçen askeri depoların büyük çoğunluğunu kurtarmak. Ayrıca eğer mümkün olursa Sibirya demiryolu boyunca müttefiklerin etkisini artırmak.

Görüldüğü gibi yüksek maliyetli ve gerçekleştirilmesi için büyük çaba gerektiren zor bir projeydi. Bu açılardan bu proje gerçekçi değildi. İlk olarak Brest Litovsk için yapılan barış görüşmelerinde Almanlar, kolayca Romanya ve Ukrayna'ya kendi koşullarını kabul ettirebilecek bir pozisyondaydı.²⁰⁹ İkinci olarak bu birliğin varlığı için Karadeniz donanması önemli bir faktördü. Ancak bu donanma Karadeniz'deki Alman zırhlılarının baskısı altındaydı. Üçüncüsü, General Kaledin²¹⁰ görünürde Kazak ülkesinin lideri olmasına rağmen

²⁰⁶ Fisher, **a.g.e.** s.184; 23 Aralık 1917 tarihinde yapılan İngiliz-Fransız Görüşmesi'nde bölge iki nüfuz alanına ayrıldı: Kazak Bölgesi ve Kafkaslar İngiltere'nin, Ukrayna ve Besarabya (Moldova) Fransa'nın sorumluluğuna verildi. Sözleşmede, İtilaf Politikasının iki temel ilkesi öne çıkarılıyordu. İlki, Almanya ve müttefiklerinin zengin maddi kaynaklarını, özellikle Azeri petroleri ile Ukrayna buğdayını, ele geçirmesini engellemek, öte yandan bölgedeki Türk etkisinin yayılmasını önlemektir. Gökay, **a.g.e.**,s.11; Nassibian, **a.g.e.**,s. 100.

²⁰⁷ Çağlayan, **a.g.e.**, s.48.

²⁰⁸ Verkhovna Rada olarak adlandırılan Ukrayna Meclisi'ne verilen isimdir. Orest Subtelny, **Ukraine: A History**, Toronto Üniversitesi Yayınları, Kasım 2009,s. 599.

²⁰⁹ Almanların Ukrayna ve Romanya üzerindeki hâkimiyeti için bkz: Vlodzimiers Medrzecki, "Germany and Ukraine between the Start of the Brest Litovsk Peace Talks and Hetman Skoropadskyi's Coup", **Harvard Ukrainian Studies**, C.XXIII, No. ½, Haziran 1999, s. 49-50.

²¹⁰ O dönemin İtilaf Kuvvetleri'ne sadık tek Rus gücü, Don kıyısındaki Novoçerkassk'ta bulunan Kazak generali A.M. Kaledin'in birlikleriydi General Kaledin, güneybatı cephesindeki 8. Ordu'nun komutanı ve yerel Kazak Kongresi Voisko Kazak Meclisi'nin atamanıydı. 1917 Eylül ayında General Kornilov'u desteklemesinin ardından Kerensky hükümetiyle bağı kopmuştu. Kaledin, Bolşeviklerin

Bolşevikler bölgede önemli bir nüfuz alanı elde etmişti.²¹¹ Dahası Kafkaslardaki durum ümit verici de değildi. Gürcü ve Ermenilerin Rus Cephesi'nde istekli olmalarına rağmen Kafkaslardaki etnik düşmanlık ile bölgedeki Türk-Müslüman unsurların geniş bir nüfusa sahip olması İngilizler için endişe verici hususlardı. Son olarak ise Trans-Sibiry demiryolu vasıtasıyla Vladivostok'tan Güneydoğu Birliği'ne uzanan müttefik iletişim hattı kurulması fikri pratik bir çözüm olarak görünmüyordu. Bunun yanında Müttefik Devletlerin aralarındaki çıkar çatışması bir diğer olumsuzluktu.²¹² Bu koşullar altında Güneydoğu Birliği'nin hayatta kalma şansı çok zayıftı.

Bu esnada Bolşeviklerin 3 Mart 1918'de Almanya ile barış yapmaları müttefikleri önemli bir tehlike ile karşı karşıya bıraktı. Rusya'nın kendi cephesini kendisinin tasfiye etmesi karşısında Müttefikler, Rusya'da bir cephe açmaya karar verdi. Ancak bu cepheye ayıracak kuvvetleri olmadığı için ABD ve Japonya'dan yardım talep ettiler. Lakin bu konuda esaslı bir işbirliği olmadığı için Rusya'ya yapılan müdahale gayet dağınık oldu. Mart ayında İngilizler, Murmansk Sovyeti'nin Batılılara olan yakınlığından faydalanarak Murmansk'a bir miktar kuvvet çıkardı. Uzakdoğu'da Japonlar Nisan ayında küçük kuvvetlerle Vladivostok'a çıktılar. Ağustos'ta İngiliz ve Fransızlar, Bolşevik aleyhtarı unsurlara dayanarak, Arkhangelsk Limanı'nı işgal etti. Eylül ayında bu kuvvetlere Amerikan askerleri de katıldı. Aynı zamanda Amerika ve Japonya binlerce kişilik bir kuvveti Doğu Sibiryaya soktu. Kasım 1918'de Almanya'nın savaştan çekilmesi ile zaten zayıf olan Rus cephesinin de çok fazla önemi kalmadı. Lakin özellikle Fransızların ısrarı ile Rus

iktidarı alışının ertesi günü yeni hükümeti tanımayı reddetti ve Novoçerkask'ta bağımsız bir yönetim ilan etti. Gökay, **a.g.e.**, s.4.

²¹¹ Mawdsley, **a.g.e.**, s.25.

²¹² Bu projeye karşı ABD'den güçlü bir muhalefet vardı. Çünkü Amerikan Hükümeti, bu projeyi hayata geçirmek için çok sayıda Japon kuvvetin Sibiryaya yerleştirilmesi gerekiyordu ki Japonya'nın bölgede daha aktif hale gelmesini istememekteydi. Fransa, Sibiry demiryolunun idaresini ele almak için Japonya'ya bir sömürgesini vermek üzere Japonya ile anlaşmasına rağmen İtalya'nın şüpheli tutumu devam ediyordu. Sonuç olarak uzun süren diplomatik müzakerelerin neticesinde bu ulaşım hattını kurma projesi başarısız oldu. Bununla beraber Bolşevikler, birlik için olumsuz bir etkiye sahipti. İngiliz hükümeti, Bolşeviklerin Almanya ile bir barış anlaşması imzalamasına yol açmamak için anti-Bolşevik kuvvetleri açıkça destekler gözükmeyi istememekteydi. Bkz: Çağlayan, **a.g.e.**, s.49; Llewellyn Woodward, **Great Britain and War of 1914-1918**, Butler&Tanner Yayınları, London 1967, s.441-444.

Cephesi için başka bir amaç ortaya çıktı. Aralık ayında Fransızlar Odesa'ya²¹³ asker çıkardı.²¹⁴

İngiltere, Güneydoğu Birliği projesinde başarısız oldu. Bunun ana nedeni, bu birliğin açık şekilde İngiliz desteğine sahip olmasıydı. Şöyle ki: İngiliz yetkililer, Kafkasya'daki finansal ve askeri desteklerinin ifşa edilmesi durumunda Rusların Almanya ile bir barış anlaşması yapmasından endişeleniyorlardı. Zira bu antlaşma Almanya'ya önemli avantajlar sağlayabilecekti. Bununla beraber bu Güneydoğu Birliği açıkça ciddi bir politik varlıktan ziyade askeri ve geçici bir gereksinim olarak düşünülmüştü. Bu yüzden İngiltere, tasarlanan bu projeyi kararlı anlamda düşünmemiştir.²¹⁵

2.8.3.Kafkas Birliği Projesi

İngiliz Hükümeti, bir yandan Beyaz Rusları desteklerken diğer yandan Türklere karşı savaşmaya gönüllü Ermeni ve Gürcü ulusların bulunduğu Kafkaslara yönünü çeviriyordu. Böylece Güneydoğu Birliği projesinin küçük parçası olan Kafkaslar, Doğu Cephesi'nin yeniden teşkilinde önemli bir etkiye sahip olabilecek planın önemli bir parçası olacaktı. Bu doğrultuda Ermeni ve Gürcüler, silah ve teçhizat alma konusunda teşvik edilecek ve kendi birliklerini organize etmede İngiliz subayları yardım için bölgeye gönderilecekti.²¹⁶ Hatta Lord Curzon, anti-Bolşeviklere yapılacak para, silah ve yiyecek yardımlarının Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a yapılması fikrindeydi.²¹⁷

²¹³ İşgalle beraber Fransızlar kendilerini Odessa'nın en yüksek otoritesi ilan etti. Yerel Rus Gönüllü kuvvetlerinin de desteğiyle Bolşeviklere karşı operasyonlara başladı. Lakin Fransız askerleri Bolşevik propagandasına kapılarak Kızıl Ordu'ya karşı savaşmayı reddettiler. Bir süre sonra Fransız Ordusu Güney Rusya'dan tamamen çekildi. Vernandsky, **a.g.e.**,s.377.

²¹⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2005, s.163-164.

²¹⁵ İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, bu yönde alelacele atılacak adımların "Rusya'yı Almanların kucağına atma" riski taşıdığını savunarak kaygılarını belirtmiştir. Gökay, **a.g.e.**,s.7.

²¹⁶ Akaby Nassibian, **Britain and The Armenian Question: 1915-1923**, St. Martin's Press, New York 1984, s.99-100.

²¹⁷ Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya Ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XIX, S.2, Elazığ 2009, s. 282.

Bununla beraber İngilizlerin, finansal desteği sağlayabilecek durumda olmasına rağmen, para naklini gerçekleştirebilmesi hiç de kolay değildi. Hem Kazaklara fon yardımıyla bulunmak hem de Kafkasya’da yeni bir ordu teşkil etmek için yaklaşık 10 milyon sterline ihtiyaç vardı.²¹⁸ Para kaynağı yaratılabilecek iki yol bulunmaktaydı: Birincisi yerel acentelerdi. Bu acenteler tarafından Dışişleri Bakanlığı Büro Şefliği adına senet düzenlenebilirdi. Fakat bu senet tahvillerini alacak yerel ahalî bulmak büyük bir problemdi. İkincisi Ruble idi: Bunun için yurtdışından ruble tahsis edilebilir ve kurye ile Transkafkasya’ya getirilebilirdi. Bu durumda asıl zorluk, kuryenin güven içinde yolculuğunu tamamlayıp tamamlayamayacağı meselesiydi.²¹⁹

Aralık 1917’den Nisan 1918 ‘e kadar İngiliz askeri misyonu yaklaşan düşman ordusuyla yüzleşmek zorunda kalınca İngiliz hükümeti bahsedilen bu iki metotla Ermeni ve Gürcülere çok miktarda para tedarik etti. Tiflis’teki İngiliz Konsolosluğu’na Baring Brothers’dan²²⁰ 250.000 Sterlin’e kadar para çekmesi için yetki verildi. Bununla birlikte İran’daki İmparatorluk Bankası’na 6.808.000 Ruble (yaklaşık 144.000 Sterlin) değerindeki banknotların satın alınması hususunda talimat verildi. Bu miktarın 1 milyon Rublesi Aralık 1917’de Ermeni Komitesi’ne, 3 milyon Rublesi silah satın alımı için Ermeni ve Gürcü birliklerine, 2.808.000 Rublesi ise Ocak 1918’de Tahran’dan Tiflis’e gönderildi.²²¹

Askeri planların yanında Dışişleri Bakanlığı, Kafkas Müslümanlarını kazanmak için propaganda mücadelesinin bir parçası olarak Şerif Hüseyin İsyanı’nın Kafkaslar üzerinde de kullanımına karar verdi. Bu öneri, Kafkasya İngiliz Askeri Misyonu’nun bir üyesi olan Yüzbaşı Noel tarafından teklif edilmiştir: *“Bölgedeki Tüm Müslümanların yardımını sağlamak için*

²¹⁸ Nassibian, **a.g.e.**, s. 186.

²¹⁹ Çağlayan, **a.g.e.**, s.52.

²²⁰ 1762’de Londra’da John ve Francis kardeşler tarafından kurulan ilk ticari bankadır. William Pitt ile çok yakın dost olan Francis Baring görüş ve önerileriyle İngiliz devlet adamlarını etkisi altına almıştır. Bu nedenle İngiltere’nin Türkiye ile ilgili ticari politikalarının gelişiminde önemli bir paya sahiptir. Birçok otorite tarafından XIX. yüzyılda dönemin altıncı büyük gücü olarak ifade edilmiştir: İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Baring Brothers. Detaylı bilgi için bkz: Joseph Wechsberg, **The Merchant Bankers**, Little Brown and Company Yayınları, Toronto 1966, s. 99-141.

²²¹ Çağlayan, **a.g.e.**, s.52.

Kafkasya'ya etkili bir heyet göndermek üzere Arap Kralı'nı harekete geçirmeliyiz".

Propaganda programının ikinci aşamasını Mekke'ye kadar ulaşan Hicaz Demiryolu Hattı'nı Kafkasya ile birbirine bağlamak oluştuyordu. Bununla beraber son dönemlerde Tatar topluluğu ticari gelişim içinde olmakla beraber dış ticari ilişkilerinde bazı problemleri bulunmaktaydı. Bu propaganda aynı zamanda, İngilizlerin, Tatar halkının ticari ilişkilerindeki yaşadığı sorunlarla ilgilendiğini, ülkenin doğal kaynaklarını ve ticari ilişkilerini geliştirmek için gereken materyalleri tedarik etme konusunda da açık olduğu anlamına gelecekti. Dışişleri Bakanlığı'nın onayı alınmasına rağmen bu proje, Türk ordusunun 1918 yılı başlarında başarılı operasyonları sonucu sadece bir tekliften öteye gidemedi.²²²

Ermenileri ve Gürcüleri destekleme politikasının ikinci amacı ise yerel güçlerin organize edilmesi ve eğitimi ile ilgiliydi. Bunu gerçekleştirmek için belirli bir sayıda İngiliz subayının yeterli olabileceği düşünülüyordu. Bu nedenle General L. Dunsterville ile 150 subay ve 300 astsubayı göndermek için 14 Ocak 1918'de hazırlıklar yapıldı.²²³ Bununla birlikte o dönem İtilaf Güçlerine sadık tek Rus gücü olan Kazak birlikleri de desteklenecekti.²²⁴ Petrograd'daki İngiliz büyükelçisi George Buchanan'a göre bu görev, askeri karakter vasıflarından çok politik hüner gerektiren karışık bir görevdi. Zira Transkafkaslar ile Kazaklar arasında dikkat çekici politik farklılıklar bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi ağırlıklı olarak anti-militarist ve sosyalist iken ikincisi güçlü askeri faktör içeren, monarşizme doğru eğilimliydi. Bu sebeple farklı alanlarda uğraş verdikleri kaçınılmazdı.²²⁵

²²² Benhür, **a.g.m.**,s.26-27.

²²³ Alessandro Vagnini, "Great War In Transcaucasia: From Ottoman Occupation to the Treaty of Kars," **Mediterranean Journal of Social Sciences**, C.III, S.2, Roma, Mayıs 2012, s. 97; Bülent Gökay, "The Battle for Baku (May-September 1918): A Peculiar Episode In The History of The Caucasus", *The Middle Eastern Studies*, C XXXIV, S.1, Ocak 1998, s. 32-33;

²²⁴ Gökay, **a.g.e.**,s.11.

²²⁵ Çağlayan, **a.g.e.**, s.54; askeri yetkililer taşradaki anti-Bolşevik güçleri desteklerken, elçiliğin Petrograd'da Bolşeviklerle arayı bulmaya çalışmasıyla ortaya çıkan İngiliz politikasındaki çelişki Savaş Kabine'sinde büyük bir endişe oluşturdu. Bkz: Gökay, **a.g.e.**,s. 9.

2.9. DUNSTERFORCE MİSYONU

Ermeni ve Gürcüleri destekleyerek Türkleri Kafkasya'ya ulaşmadan önce durdurma politikasında başarısız olan İngiliz Hükümeti doğrudan somut adımlar atmak zorunda kaldı. Hazar Denizi'nin kontrolüne oldukça önem veren Savaş Kabinesi²²⁶ tarafından Ocak 1918'de General Dunsterville²²⁷ komutasında Kuzeybatı İran'da bir İngiliz misyonu oluşturuldu. Bu misyon Maveray-ı Kafkas Hükümeti'nin başkenti Tiflis'e ulaşarak oradaki İngiliz Temsilciliği'ni yürütecekti. Misyonun temel görevi ise, Türk Ermenistanı'nın işgal altındaki bölümünü korumak ve Panturanist harekete karşı cepheyi güçlendirmektir.²²⁸ Bunun yanında Bakü'den Tiflis'e kadar olan Transkafkasya demiryolu hattını korumak, Bakü petrolünü ele geçirmek ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kalıcı kılmaktır.²²⁹ Görüldüğü gibi Kafkas Seddi'nin teşkilinde bu misyona önemli bir görev verilmiş oldu.

Dunsterville komutasındaki misyonun üyeleri askeri yeteneklerinden ziyade politik hünerlere sahip ajanlardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda,

²²⁶ Bu misyon, Lord Curzon ve Sir William Robertson başkanlığındaki Savaş Kabinesi'ne bağlı Doğu Komitesi tarafından organize edilmiştir. Timothy C. Winegard, "Dunsterforce: A Case Study Of Coalition Warfare In The Middle East 1918-1919", **Canadian Army Journal**, C. VIII, S.3, Sonbahar 2005, s.99.

²²⁷ Lionel Charles Dusterville (1865-1946), 1884 yılında İngiliz Ordusu'na piyade subay olarak atandı. Daha sonra Hindistan'ın kuzeybatısında görev yapmak üzere Hindistan Sömürge Ordusu'na gönderildi. I. Dünya Savaşı'nda ilk olarak Hindistan'a atandı. 1918 yılı başlarında ise Kafkasya İngiliz Misyonu'nun başına getirildi. Bkz: Samuel P. Menefee, "Dunsterville, Lionel Charles", (Düzenleyen: H.C.G. Mathew and Brian Harrison), **Oxford Dictionary of National Biography**, C. XVII, Eylül 2004, s.361-363; Briton Cooper Busch, **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier In West Asia 1918-1923**, Suny Press, 1979, s.26-27.

²²⁸ Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası 1830-1923**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 292; Fromkin, **a.g.e.**, s. 354; Ermenilerin tutumu sebebiyle İngilizlere karşı bir öfke ortaya çıktı. İngiliz desteğinin büyük bir kısmı Ermenilere verilmişti. Bunun bir sonucu olarak, Azeriler özellikle İngilizlere karşı düşmanca bir tavır takınmış ve 1918'in başlarında Azerbaycan Müslüman Komitesi tarafından demir yollarında seyahat eden bütün İngilizlerin tutuklanması emri verilmişti. Dahası, kendilerini savunmada İngiliz desteğini alma yanlısı olan Gürcüler, henüz karar verememişti. Tiflis'ten ayrıldıktan sonra Hemedan'da General Dunsterville ile görüşen General Offley Shore, kendisine Tiflis politikacılarının kararsız olduklarını ve daha çok Alman taraftarı olduklarını rapor etti. Tiflislilerin Türklere karşı daha iyi bir koruma temin edebilmek için İngiliz desteğinden çok Almanlarla anlaşmanın daha iyi olacağı kanaatinde olduklarını belirtti. Çağlayan, **a.g.e.**, s.55.

²²⁹ Winegard, **a.g.m.**, s. 93-94.

Dunsterville Misiyonu, Transkafkasya’da bir “Lawrence” etkisi yaratmak amacındaydı.²³⁰

Küçük ama etkili bir operasyon kuvveti olan bu grup Fransa, Selanik, Mısır ve Mezopotamya cephelerinden gelen Güney Afrikalı, Avustralyalı ve Kanadalı birliklerden seçilmişti.²³¹ Bu özel kuvvet, “Dunsterforce” olarak bilinen operasyon gücüne katılmak üzere gemi ile Şubat ayında İtalya’dan ayrıldı.²³² Nitekim 12 subay ve 41 Ford araçtan oluşan konvoy, Mezopotamya yoluyla Ocak 1918’de Bağdat’a girdi.²³³ Dunsterforce, Bağdat’tan Anzali Limanı’na, oradan deniz yolu ile Bakü’ye ve Bakü’den de demiryolu ile Tiflis’e devam etmek zorunda idi. Toplam rota uzunluğu aşağıda belirtildiği gibiydi:²³⁴

- Bağdat’tan Anzali - karayolu ile - 965 km.
- Anzali’den Bakü’ye - denizyolu ile - 365 km.
- Bakü’den Tiflis’e - demiryolu ile - 553 km

Görüldüğü gibi Dunsterville’in bu görevi başarabilmesi için öncelikle bu uzun yolu aşması gerekiyordu. Bakü’den Tiflis’e uzanan demiryolu Müslümanlar tarafından güvenlik altına alınmıştı. Bunlarla beraber Anzali’den Bakü’ye gemi bulmak da zordu. Çünkü bu şehirler henüz İngilizlere karşı tavrını belirlememiş olan Bolşevikler tarafından kontrol ediliyordu. Bunlara ek olarak Kuzeybatı İran kabileleri Gilan’da Cengeli Hareketi için Tahran Hükümeti’ne²³⁵ karşı ayaklanmaları hususunda Alman-Avusturya ve Türk ajanları tarafından kışkırtılıyordu.²³⁶

²³⁰ Frederick Stanwood, **War, Revolution & British Imperialism In Central Asia**, Ithaca Basım, London 1983, s.64; Ayrıca bkz: Brock Millman, “The Problem with Generals: Military Observers and the Origins of the Intervention in Russia and Persia 1917-1918,” **Journal of Contemporary History**, C.XXXIII, S.2, Nisan 1998, s.302.

²³¹ Bu kuvvet toplam 200 subay ve 200 askerden oluşmaktaydı. Bu özel kuvvetin zor bir görevi vardı. Fakat en önemli yarışını zamana karşı vermekteydi. Bkz: L.C. Dunsterville, **The Adventures of Dunsterforce**, Düzenleyen: Edward Arnold, London 1920, s. 9.

²³² T.R. Sareen, **British Intervention In Central Asia and Transcaucasia**, Anmol Press, New Delhi 1979, s.10.

²³³ Winegard, **a.g.m.**, s. 103.

²³⁴ Çağlayan, **a.g.e.**, s.56.

²³⁵ I. Dünya Savaşı’nda tarafsız olmasına rağmen İran İngiltere’nin kontrolü altındaydı. İran’ın dört bölgesinde İngiltere’ye ait küçük kuvvetleri vardı. Kuzeydoğu ve kuzeybatıda General Malleson ve

Önündeki tüm bu engellere rağmen 27 Ocak 1918 tarihinde görev macerasına atılan Dunsterville 17 Şubat 1918'de Anzali'ye ulaştı.²³⁷ Lakin şehir Bolşeviklerin kontrolü altındaydı. Bununla beraber Rusya için savaş çoktan bitmişti ve Bolşevik Komitesi lideri Cheliapan, Dunsterforce Misyonu'nu İngiliz emperyalizminin bir sembolü olarak görmekteydi. Bakü Sovyeti'nin de bu duruma büyük tepki vermesi sonucu Dunsterforce 20 Şubat 1918'de Hemedan'a geri döndü.²³⁸

Dunsterforce bu sebeple ilk görevini tamamlayamamış ve Kafkasya'daki Türklere karşı yerel unsurları organize etme politikası sona ermiştir. Fakat Anzali ve Bakü'deki şartların değişebileceği düşünülerek yeni bir fırsat için beklenmeye başlandı.²³⁹

Dunsterforce için yapılan hazırlıklar o dönemde Tiflis'te bulunan Albay D.Pike'in denetimi altında "Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı" denen bir komite kurmuş olan az sayıda İngiliz askeri istihbarat subayı tarafından üstlenildi. Bu grup çarlık döneminde Tiflis'teki Kafkasya komutanlığına bağlı küçük bir askeri istihbarat ekibiydi. Ekibin üyeleri devrimden sonra da bulundukları yerde kalarak Rusları, Türklere karşı direnişlerini sürdürmeye ikna etmeye çalışıyorlardı. Bununla beraber Dunsterville operasyonlarına istihbaratçı olarak yardımcı olacak Binbaşı M. Goldsmith 13 Şubat 1918'de önce Bakü'ye ardından Tiflis'e geçti. Bolşevikler dâhil bölgedeki diğer gruplarla ilişkiler kuran Goldsmith aynı zamanda Kuzey İran'daki İngiliz kuvvetleriyle etkin bir iletişim oluşturdu.²⁴⁰

Bu esnada Kafkas İslam Ordusu olarak adlandırılan Türk ordusu, Enver Paşa'nın küçük kardeşi Nuri Paşa'nın komutasındaydı. Nuri Paşa'nın

General Dunsterville'in birlikleri; Körfez kıyısında Hintli askerlerden oluşan bir garnizon ve güneyde İngiliz subayları tarafından teşkil edilmiş olan "Güney İran Kuvvetleri" bulunmaktaydı. David Fromkin, **Barişa Son Veren Barış**, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul 1993, s.454.

²³⁶ Dunsterville, **The Adventures Of Dunsterforce**, London: Edward Arnold, 1920, s.29.

²³⁷ Dunsterville, **a.g.e.**, s. 41.

²³⁸ Arslanian, **a.g.m.**, s.203.

²³⁹ Dunsterville, **a.g.e.**, s. 47-48.

²⁴⁰ Binbaşı Goldsmith, Kafkaslar Askeri İstihbarat Teşkilatı ile yaptığı faaliyetleri, Vladikaskas'ta Bolşeviklerce tutuklandıkları 6 Ekim 1918'e kadarki bölgede geçirdiği sekiz ayını, Askeri İstihbarat Şefliği'ne yazdığı 86 sayfalık raporunda anlatır. Gökay, **a.g.e.**, s. 27-28.

ilk görevi, Kars-Culfa-Bakü yolunu ele geçirmektir. Bu hedefe ulaşırsa, Kuzey İran bölgesini kontrol etmek de mümkün olacaktı.²⁴¹ Türkler 13 Şubat'ta harekâta başlayarak Ermeni ve Gürcüler tarafından ciddi herhangi bir direnişle karşılaşmadan 24 Şubat'ta Trabzon'u ve 13 Mart'ta Erzurum'u ele geçirdiler. Bunun üzerine Transkafkasya Hükümeti 23 Şubat tarihinde toplanarak 1 Mart'ta Osmanlı Hükümeti ile barış yapma kararı aldı.²⁴²

Bölgedeki bu gerçekler gösterdi ki çok büyük sayıda bir askeri birlik görevlendirilmediği sürece belli sayıdaki subayın mevcut kuvvetlerin büyük çoğunluğunu oluşturan Ermenileri, Gürcüleri, Rus gönüllüleri, Süryanileri ve diğer toplulukları eğitime ve kumanda etme çabaları başarısız olacaktı. Daha öncede açıklandığı üzere Almanlar ve Türkler arasındaki çekişme, pratikte Gürcüleri Almanlara yakınlaştırdı. Bununla birlikte Kafkasya'daki Türk varlığı menfaatlerine uygun olduğu için Azeri Türkleri bu durumdan oldukça faydalandılar. Ermeniler ise İngilizlerin desteğini beklemekteydi.²⁴³

Türk ilerlemesini durdurabilecek tek şey Kafkasya'ya büyük askeri birlikler göndermektir. Lakin ilk olarak, konuşlandırılacak yeterli sayıda asker yoktu. En yakın İngiliz ordusu Bağdat'ta bulunan General W. Marshall komutasındaki Mezopotamya Seferi Kuvvetleri'ydı. Marshall Komutası altındaki ordunun, Türklerin Bağdat'ı tekrar alabilmek için düzenleyecekleri olası operasyonlara karşı Mezopotamya'da konuşlandırılması gerekiyordu. İkinci olarak, yeterli sayıda askeri birlik olmuş olsa da bu birliklerin Kafkasya içerisine nakledilmeleri çözümü zor olan sorunlardan biriydi. Görüldüğü üzere, sadece uzun bir yolculuğun olumsuz koşullarının değil aynı zamanda bu rota üzerindeki düşmanın varlığı gibi iki büyük problem ortaya çıkıyordu.²⁴⁴ Sonuç olarak, büyük bir askeri birliğin gönderilmesi mümkün değildi.

²⁴¹ Gökay, **a.g.e.**, s.27.

²⁴² İbrahim Ethem Atınur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar NAHÇIVAN 1918-1921**, TTK, Ankara 2001, s. 9-12.

²⁴³ Arslanian, **a.g.m.**, s.203.

²⁴⁴ Arslanian, **a.g.m.**, s.203.

General Dunsterville yeni bir fırsat için beklerken, Berlin Anlaşması ile Osmanlılar tarafından Rusya'ya devredilmiş olan Kars, Ardahan ve Batum 'u geri almak için başlatmış olduğu savaş başarı ile sonuçlanmıştı. Daha önce de belirtildiği üzere, Türklere karşı avantaj sağlayabilmek için Gürcüler, Almanların koruyuculuğuna girmişlerdi. Azeri Türkleri ise, Azerbaycan'da gerçekleştirilebilecek operasyonlar için Türk Subaylarının vereceği talimatlara odaklanmışlardı.

Bu şartlar altında, Londra'daki İngiliz otoriteler olumsuz bir durumla karşılaştı. Nisan 1918'de Albay Pike ve diğer itilaf devletleri, elçileriyle birlikte, Alman birlikleri gelmeden Tiflis'i terk etmek zorunda kaldı.²⁴⁵

Mayıs ayında, Türkler Urumiye Gölü'nün kuzey ucunda bir liman kenti olan Şerefhane'yi ele geçirip Bakü'ye doğru ilerliyordu.²⁴⁶ Almanlar ise Karadeniz'in kontrolünü tamamen ellerine aldıktan sonra Tiflis'e girdi.²⁴⁷ Bu doğrultuda, Türk-Alman birliklerinin Hazar Denizi ve Orta Asya'ya doğru yönelmesi ihtimali çok kuvvetliydi. Bundan dolayı Kuzey İran'ın acilen kapatılması gerekiyordu.²⁴⁸ Lakin böylesine geniş kapsamlı bir operasyon konusunda Londra'da görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Sorun, Savaş Kabinesi ve Doğu Komitesi'nde tartışıldı. Askeri birlik gönderilmesi hususunda olumsuz fikirler ağırlıkta kaldı.²⁴⁹ Lakin Dunsterforce Misyon Heyeti'ne ek olarak iki misyon heyeti daha görevlendirilmesine karar verildi.

²⁴⁵ Çağlayan, **a.g.e.**, s.60.

²⁴⁶ Arslanian, **a.g.m.**, s.203.

²⁴⁷ Gül, **a.g.m.**, s.94.

²⁴⁸ Millman, **a.g.m.**, s.303.

²⁴⁹ Bu olumsuz fikirlerin altında yatan üç temel neden vardı. İlk olarak, Doğu Komitesi, birliklerin o bölgeye gitmesi durumunda sayıca üstün olan Türk birlikleri tarafından ezileceğinden korkuluyordu. İkincisi, komitenin başkanı Lord Curzon, Kuzey İran'da Türklere karşı bir set çekmenin tüm İran setinin zayıflamasına yol açacağını savunmaktaydı. Üçüncüsü ise Lloyd George katıldığı bir kabine toplantısında, "Bizim için, Bakü'nün Türklerin elinde olması "Rus Ayısı'nın" elinde olmasından daha iyidir", demektedir. Moskova'nın, Bakü'nün Türklere karşı savunulmasına yardımcı olmak üzere İngilizlerin çağırılması konusundaki tepkisinin Londra'nınkiyle aynı olması ilginçti. Bolşevikler, Bakü'yü İngiliz emperyalistlerinin eline bırakmaktansa Türklerin ele geçirmelerine göz yummak daha tercih edilir gözükmekteydi. Londra gibi Moskova da kentteki Türk hâkimiyetinin sürekli olmayacağına inanıyordu. Böylece Bakü Bolşevikleri, Kentin savunulması için İngiliz askerinin çağırılması fikrini kesin olarak reddetmeye zorlandı. Lakin hem Moskova hem de Londra ortak hareket etme konusunda olumsuz fikirlere sahip olmalarına rağmen, yere temsilcilerinin böylesi

Tümgeneral W. Malleson komutasında ikinci misyon heyeti İran'a gönderilecekti.²⁵⁰ 1918 Haziran ayında Meşhed'e gitmek için Quetta'dan ayrıldı.²⁵¹ Malmis olarak isimlendirilen Malleson Misyon Heyeti'nin görevi, Rus ordularının çekilmesinin ardından "Doğu İran Kordonu" olarak bilinen bölgeyi ele geçirmektir. Böylece Belucistan ve Afganistan'a doğudan sızmaya çalışan düşman ajanlarına karşı önlem alınabilecekti. Aynı zamanda Bakü'nün olası bir Türk işgalinde Orta Asya'ya geçişini sağlayacak olan Orta Asya demiryolları ile bağlantısı da kesilecekti.²⁵² Hazar'ın doğusunda bulunan Aşkabat'ta Malleson Misyon Heyeti'ni karşılayan sosyalist devrimci F. Funtikov tarafından idare edilen Transhazar Hükümeti bulunmaktaydı.²⁵³ General Malleson bu hükümetle 19 Ağustos 1918 tarihinde bir anlaşma imzalayacaktı. Bu anlaşma, diğer her şeyin yanı sıra, İngiliz Hükümeti'nin, Transhazar'daki askeri gücü ve ekonomik dayanağının temel güvencesi idi. Bu hükümete, Orta Asya'ya geçiş kapısı olan Bakü'yü savunmasının karşılığı olarak tüm imkânlar sağlanacaktı. Bunun yanında İngiliz Hükümeti, Türk-Alman ya da Bolşevik kuvvetlerine karşı savunma yapıyor görüntüsü içinde Krasnovodsk'in bir bölümünü askeri kontrol altına alacaktı. Son olarak Transhazar Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nden finansal ve askeri alanda kaynak alacaktı.²⁵⁴ Bu doğrultuda Dunsterforce Hazar Denizi'nin batısındaki, Malleson ise doğusundaki toprakları kontrol altında bulunduracaktı.²⁵⁵

bir işbirliğini dikkate almasını ve bazı bağlantılar kurmasını engelleyemediler. Detaylı bilgi için bkz: Gökay, **a.g.e.**, s. 30.

²⁵⁰ Bailey, **a.g.e.**, s. 11; Busch, **a.g.e.**, s.124.

²⁵¹ Micheal Sargent, **British Military Involvement In Transcaspia (1918-1919)**, Camberley, Surrey: Defence Academy of the United Kingdom, 2004, s. 7; F.M.Bailey, **Mission to Tashkent**, Oxford University Yayınları, Ağustos 2002, s.11.

²⁵² Millman, **a.g.m.**, s.305; Charles Howard ELLIS, **The British Intervention In Transcaspia 1918-1919**, California University Press, Berkeley and Los Angeles, 1963,s.22.

²⁵³ Fyodor Funtikov olarak tanınan Aşkabat merkezli Menşevik- Sosyalist Transhazar Hükümeti'nin lideriydi. Aynı zamanda bölgedeki anti-Bolşevik hareketin de önderlerinden biriydi. Bkz: Sargent, **a.g.e.**, s. 9-10.

²⁵⁴ Busch, **a.g.e.**, s.42.

²⁵⁵ Dunsterville, Bakü'ye yardıma koşarken General Malleson da Türkistan'a yardıma çağırılmıştı. Türkistan Hükümeti, demiryolu işçilerinin de yardımıyla Bolşevik aleyhtarı Rus Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler tarafından kurulmuştu. Türkistan Hükümeti, Bolşevik Rus devletinden bağımsızlığını ilan etmişti. Malleson onun çağrısına yanıt vermekle bir Rus iç savaşına müdahale etmiş oluyordu. Bu müdahalenin nedeni de Almanya'nın Türkistan pamuğunu ele geçireceği korkusuydu. "Şaşkın ordular", Türkistan ovalarında karşılaştı. General Malleson'un İngiliz-Hintli kuvvetleri Duşak, Kaakha ve Merv'de Enver Paşa'nın Türk destekçileriyle birlikte Bolşeviklere karşı

Albay P. T. Etherton komutasındaki üçüncü Misyon Heyeti ise düşmanın Orta Asya demiryolunu ve pamuk stoklarını kullanmasını engellemek için Kaşgar üzerinden Taşkent'e doğru ilerlemek üzere kurulmuştu.²⁵⁶

Bu sebeple temelde kuruluş amacı Kafkas öncesi düşmanı durdurmak olan Dunsterforce, İran ve Transhazar ötesinde düşmanı engellemek gibi yeni düzenin bir parçası haline geldi. Misyon Heyeti'nin görevi, Hazar Denizi'nde avantajı elinde bulunduran Türklere karşı direnç gösterebilecek dost birimlerle bağlantı kurmaya çalışırken, Bağdat'tan Anzali'ye kadar olan yolu güvence altına almaktı. Ayrıca Türklerin Tebriz'e doğru hareketlerini ve Bakü'deki gelişmeleri rapor etmekte.²⁵⁷ Dunsterforce kendisine verilmiş olan görevde bir başarı seviyesi yakalamış gibi görünüyordu. Hanekin, Kermanşah, Hemedan ve Kazvin kontrol altına alındı. Dunsterville'e göre, eğer bu şehirler etkili bir biçimde kontrol edilmeseydi, anti-İngiliz eğilimli Cengeli Hareketi tüm İran'a yayılacaktı.²⁵⁸

Gilan'daki isyanı etkisiz hale getirmede Albay Bicherakov iradesindeki Rus müfrezesinin yardımları da yadsınamazdı. Bu arada Dunsterville ile Bicherakov arasında mart ayında bir anlaşma yapılmıştı. Bu görüşmede, İngiliz kuvvetleri bölgeye gelene kadar Bicherakov'un bölgeyi terk etmeyeceği ve Kazvin'den Hazar'a kadar olan yolun temizleneceği belirtiliyordu. Bunun karşılığında Dunsterville, İngiliz hükümetinden finansal destek almayı taahhüt ediyordu.²⁵⁹

Bu anlaşma İngilizlere bazı önemli kazançlar sağladı. İlk olarak Küçük Han kuvvetleri, Ağustos 1918'de Dunsterforce ve Bicherakov kuvvetleri

savaştı. Sovyet ordusunda Bolşevikler tarafından serbest bırakılıp silahlandırılan Alman esirleri de vardı. İttifaklar tersine dönmüştü. Şimdi Rusya ve Almanya, İngiltere ve Türkiye'ye karşıydı. General Malleon Nisan 1919'a kadar Türkistan'da kaldı. Fromkin, **a.g.e.**, s. 358-359 ; Ayrıca Malleon Misyon'u hakkında detaylı bilgi için bkz: Sargent, **a.g.e.**, s. 10-34.

²⁵⁶ Etherton Misyonu'na Kaşgar Misyonu da denilmektedir.. Bkz: Busch, **a.g.e.**, s. 40; Ellis, **a.g.e.**, s.71.

²⁵⁷ Ellis, **a.g.e.**, s.20-21.

²⁵⁸ Dunsterville, **a.g.e.**, s.173.

²⁵⁹ Anlaşmanın detayları için bkz: Dunsterville, **a.g.e.**, s.77-78.

tarafından dağıtıldı.²⁶⁰ İkincisi Dunsterville, Kazvin'den Enzeli'ye kadar olan yolun geri kalanını da kontrol altına almayı başardı. Böylece Dunsterforce Bakü'ye doğru yönelmiş oldu.²⁶¹

Öte yandan Haziran sonlarında üç Osmanlı ordusu²⁶² Enver Paşa'nın emri üzerine Kafkasya'ya doğru ileri harekâta başladı.²⁶³ Ağustos ayında yapılan Bakü Sovyeti toplantısında, İngilizlerden askeri destek isteme yönündeki bir önerge Şaumyan'ın muhalefetine rağmen onaylandı. İngiliz yardım teklifi, çoğunluğunu Ermeniler ve Sosyalist Devrimcilerin oluşturduğu grup tarafından kabul edildi. İngiliz yardımına karşı olan Şaumyan ve Bolşevikler 12 Ağustos'ta şehri terk etti. Bu durum Bakü'deki Ermeni-Bolşevik işbirliğinin de sonu anlamına geliyordu.²⁶⁴ Görevi devralan Merkezi Hazar Hükümeti, 4 Ağustos'ta Dunsterville'i şehre davet etti.²⁶⁵ Bakü'den gelen bu açık yardım çağrısı üzerine Dunsterville, Londra'yı Bakü'nün küçük bir İngiliz kuvvetiyle Türklere karşı başarıyla savunulacağına ikna etti. Kendisine ağır silahlar ve zırhlı otomobillerle takviye edilmiş iki İngiliz taburu gönderildi. İlk tabur 4 Ağustos'ta diğeri ise iki hafta içinde Bakü'ye ulaştı. Ağustos ayında Bakü'ye ulaşan İngiliz asker sayısı 1.000 civarındaydı. Bu kuvvet Türklere karşı direnmek için oldukça yetersizdi. Bu durumda Dunsterville'in yapacağı şey, etkin bir kumanda birliği sağlayıp, bu birlikleri küçük fakat etkili biçimde

²⁶⁰ Mirza Küçük Han önderliğinde İran'daki İngiliz yönetimine karşı ortaya çıkan sosyalist nitelikli bir harekettir. Küçük Han, 4 Haziran 1920'de Sovyetlerin de desteğiyle Gilan'da bir Sovyet Cumhuriyeti ilan etti. Bu Sovyet rejimi, Gilan'da bir yıla yakın süre ayakta kaldı. "Cengeli Hareketi" olarak da bilinen bu hareket, hem İran Komünist Partisi ile arasının açılması hem de kolektif mülkiyete geçme çabalarının halk ve ulema arasında oluşturduğu hoşnutsuzluk nedeniyle halk desteğini kaybetti. Mirza Küçük Han 1921'de Rıza Han'ın gerçekleştirdiği hükümet darbesinden sonra, üzerine gönderildiği kuvvetler karşısında dağlara çekildi. Bir süre sonra ise cesedi donmuş halde bulundu. Bkz: Süleyman Erkan, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)" **Akademik ORTADOĞU**, C.V, S.I, İstanbul, 2010, s. 111-112.

²⁶¹ Millman, **A.g.m.**, s. 22-23.

²⁶² 35., 36. ve 37. Kafkas Tümenlerinden oluşan Üçüncü Ordu, Brest Litovsk ve Batum anlaşmalarıyla elde edilen tüm bölgelerde düzenin korunmasıyla görevlendirilmişti. 9., 10. Ve 11. Kafkas tümenlerinden teşkil Dokuzuncu Ordu, Yakup Şevki Paşa komutasındaydı. Kuzey İran'a konuşlandırılan Altıncı Ordu ise Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın başkomutanlığı altında Şark Orduları Grubu'nu teşkil ediyordu.. Toplam 60 bin civarında askerden oluşmaktaydı. Bu arada 5. Kafkas Tümeni Gence'de Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam Ordusu'nun çekirdeğini oluşturacaktır. Bkz: Gökay, **a.g.e.**, s. 33-34.

²⁶³ Benhür, **a.g.m.**, s. 26.

²⁶⁴ Başak, **a.g.e.**, s. 299.

²⁶⁵ Lauri Kopisto, **The British Intervention In South Russia**, Helsinki University Press, 2011, s. 55.

güçlendirmekti. Zaten İngiliz Genel Kurmayı'nın Kafkasya üzerindeki bir diğer amacı, Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetlerine yardımcı olmak için bölgedeki Kafkasya uluslarının askeri güçlerini eğitip organize etmektir. Lakin Bolşeviklerin şehirden ayrılmasıyla savunma kuvvetlerinin önemli bir kısmı kaybedilmişti. Bununla beraber Ruslarla Ermeniler arasındaki ırki kin Dunsterville'yi bekleyen diğer bir problem idi. Tüm bunlara şehirdeki yiyecek ve ulaşım sorunu da eklenecekti.²⁶⁶ Bu doğrultuda Dunsterville, "Bakü'nün daha fazla savunulması zaman ve hayat israfıdır" şeklinde kanıya bile vardı.²⁶⁷ Bu arada Bağdat'tan daha fazla destek sağlama teşebbüsünde bulunulduysa da bir sonuç elde edilemedi.

14 Eylül gecesi şehir Türkler tarafından ağır saldırı altındayken İngiliz birlikleri şehri Hazar Denizi yoluyla tahliye etti.²⁶⁸ 16 Eylül'de ise Türkler şehri ele geçirdi. Sonuç olarak Dunsterforce'un Bakü savunması başarısızlıkla sonuçlandı. Üstelik petrol rezervleri imha edilemeden Türklere bırakıldı.²⁶⁹ Osmanlı Hükümeti, Gürcü ve Ermeni Hükümetlerinin protestoları ve Sovyet-Rus tenkitlerine aldırma maksadıyla Padişah Fermanı doğrultusunda Bakanlar Kurulu kararıyla ilhak işini tamamladı ve idari teşkilatı kurdu.²⁷⁰

²⁶⁶ Başak, **a.g.e.**, s.300.

²⁶⁷ Gökay, **a.g.e.**, s. 38.

²⁶⁸ Sargent, **a.g.e.**, s. 12.

²⁶⁹ Arslanian, **a.g.m.**, s.208.

²⁷⁰ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE SONRASI TRANSKAFKASYA'DA İNGİLİZ POLİTİKASI

Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiyi kabul eden Osmanlı Devleti güçlü olduğu Kafkasya'dan çekilirken, onun yerini İtilaf Devletleri adına İngiltere almak üzereydi. İngilizler bu işte o kadar hızlı hareket ediyorlardı ki henüz Osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi tahliyesi sona ermeden belli başlı merkezleri işgal ederek kontrol noktaları oluşturdu. Böylece bir taraftan dünya siyasetinde ağırlığını artırırken diğer yandan bölgedeki ulusların hamiliğini üstlenecekti.²⁷¹

3.1. HAZAR DENİZİ'NİN KONTROLÜ

Savaşın sona ermesiyle İngiltere'nin Kafkasya politikası yeniden şekillenecek ve farklı bir karaktere bürünecekti.²⁷² Bakü'nün Türklerin eline geçmesi, İngiltere'nin Hazar'ı kontrol etme politikasını yenilgiye uğratmıştı. Askeri üs olmaya uygun olmasından dolayı Bakü, Hazar'daki en mühim stratejik bölgeydi.²⁷³ Bununla beraber Bakü'deki petrol kaynakları askeri gemiler için büyük bir avantajdı. Daha önemlisi İngilizlerin Kafkasya, Trans-Hazar ve İran'daki pozisyonu kritik bir hale gelmişti. Bununla beraber Bakü'nün kaybedilmesi yine de Hazar üzerindeki İngiliz kontrolünün sonu değildi. Bolşevikler için ise bu gelişme tüm Kafkasya'da kurabildikleri tek iktidarın sonu ve Orta Asya'ya yayılacak bir anti-Bolşevik Müslüman hareketinin büyümesi anlamına da geliyordu.²⁷⁴ Almanya ise Türk ordusunun Bakü'ye girişini sert bir şekilde protesto etti.²⁷⁵ Zira Almanya, Azerbaycan

²⁷¹ Atnur, **a.g.e.**, s.152.

²⁷² Çağlayan, **a.g.e.**, s. 87.

²⁷³ Busch, **a.g.e.**, s.43.

²⁷⁴ Gökay, **a.g.e.**, s.39-40.

²⁷⁵ 21 Ağustos tarihinde Alman Orduları Yüksek İdaresi ve Dışişleri Bakanlığı'nın, Bakü'nün Türkler tarafından alınmasına izin verilmemesini isteyen telgrafı Tiflis'e ancak 31 Ağustos'ta ulaşabilmişti. Berlin'den gelen emir ve direktiflerin Tiflis üzerinden Halil Paşa'nın komutasında kurmay başkanı olan Alman subayı Yarbay Erns Paraquin'e ulaşması daha da fazla zaman alabiliyordu. Bunun

petrolüne ve Türkistan pamuğuna şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Bu yüzden Alman Hükümeti Türklerden önce Bakü'ye girmek istiyordu ve savaşın son döneminde Kafkasya'daki Osmanlı-Alman mücadelesinin temel nedeni de buydu.²⁷⁶

Türklerin ve Almanların Kafkasya ve Kuzeybatı İran'daki zaferi İngiliz yönetimini hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu mağlubiyetin sorumluluğu ise General Dunsterville'e mal edildi. Bunun neticesinde Dunsterville, General Marshall tarafından görevinden alındı.²⁷⁷ 22 Eylül'de ise Savaş Bakanlığı tarafından Dunsterforce Misyon Heyeti tamamen lağvedildi.²⁷⁸ Daha sonra ise Hindistan'a geri gönderildi.

Türklerin Bakü'yü ele geçirmesi, İngilizlerin Hazar Denizi'nde başlıca dayanak noktaları olan Enzeli, Kazvin ve Türkmenbaşı'nın Osmanlı orduları tarafından işgalini kolaylaştırdı. İngiliz Hükümeti, bu önemli mevkiein korunması ve Türklerden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı bu bölgenin kuvvetlendirilmesini emretti.²⁷⁹

Bu arada İngiliz cephesinde de oldukça kritik günler yaşanmaktaydı. Daha önce belirtildiği gibi 1918'de Lloyd George'a verilen gizli bir raporda, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni Adriyatik'ten Hindistan'a kadar genişletmeyi düşündüğü belirtilmişti. Buna karşılık Haziran 1918'de Savaş Kabinesi toplantısında Lloyd George tarafından Türklerle ayrı bir barış yapma teklifi dile getirildi. Buna göre, güneydeki İngiliz işgal alanlarına karşılık, kuzeyde Türklerin işgal ettikleri Kafkasya Türklere bırakılacaktı. Bu ayrı barış

yanında kuryeler aracılığı ile yapılan haberleşmeleri Osmanlı subayları kasıtlı olarak geciktiriyordu. Bunun içindir ki, Bakü'nün Türkler tarafından alınma planları Paraquin tarafından en ince detayına kadar hazırlandı. 21 Ağustos tarihli o telgraf Paraquin'in eline ancak 16 Eylül'de ulaşabildi. Bkz: Çolak, **a.g.e.**, s. 276.

²⁷⁶ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

²⁷⁷ İngiliz sivil ve askeri otoritelerin bu konuda tartışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Arslanian, **a.g.e.**, s. 212.

²⁷⁸ Winegard, **a.g.m.**, s. 104.

²⁷⁹ Budak, **a.g.m.**, s.608; Türk ordusunun İran Azerbaycan'ı içinde de kuvvetleri vardı. Osmanlı Hükümeti, İran Azerbaycan'ını da içeren bir Azerbaycan Cumhuriyeti kurma arzusu içindeydi. Enver Paşa'nın 20 Eylül'de Bakü'deki Türk Orduları'na verdiği, Hazar'ın güneybatı kıyılarındaki yer alan Derbend, Petrovsk ile Anzali ve Terek Nehri'ne kadar Kafkasya'yı alma emirleri Türkiye'deki İttihat ve Terakki Partisi'nin amacını belirleyen başka bir işaretti. Çağlayan, **a.g.e.**, s. 99.

durumu Lloyd George tarafından ekim ayı başlarında Savaş Kabinesi'ne ikinci kez sunulmasına rağmen teklif reddedildi.²⁸⁰

Bulgaristan'ın 29 Eylül'de savaştan çekilmesi üzerine İngiliz ve Fransızlar Trakya'da 7 tümenlik bir kuvvet kurup İstanbul ve Boğazlar üzerine harekete hazırlanıyordu. Zor durumda kalan Osmanlı Hükümeti ateşkes istemek zorunda kaldı.²⁸¹ 30 Ekim 1918'de Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'nda mütareke imzalandı. Bu nedenle Kuzey İran ve Kafkasya'daki İngilizlerin çıkarları için herhangi bir tehlike kalmamış oluyordu.²⁸²

Mütarekenin 11. ve 15. maddeleri Kuzeybatı İran ve Kafkasya ile ilgiliydi.²⁸³ Görüşmeler sırasında Osmanlı heyeti Kars, Ardahan ve Batum konusunda katı bir tavır sergiledi. İngiliz temsilcisi Calthorpe, Batum hariç diğer iki vilayet üzerinde uzlaşmayı kabul etti. Çünkü Batum, bölgede etkin bir kontrol sağlamak için kilit nokta olarak görülüyordu.²⁸⁴ Böylece Türkler mütareke şartları gereğince Kuzeybatı İran, Transkafkasya, Bakü ve Batum'dan çekilmek zorunda kalacaktı. 15. Maddeye göre, Transkafkasya demiryolları da İngilizlerin denetimine veriliyordu.²⁸⁵ Bununla beraber, Karadeniz'in güvence altına alınması, İngilizlerin Kafkaslar ve Hazar bölgesindeki konumunu sağlamlaştırmak için oldukça önemliydi. Bu yüzden mütarekenin ilk maddesi olarak belirlenen Boğazlar ve Karadeniz İngilizlerin hedeflerine ulaşmaları için önemli bir nokta olduğunu da gösterir.²⁸⁶

²⁸⁰ Gökay, **a.g.e.**,s. 313.

²⁸¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005,s. 142.

²⁸² Sürmeli, **a.g.e.**,s.333

²⁸³ Budak, **a.g.m.**,s. 616; 15. maddeye göre, Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekilmesi öngörülmekteydi. Aynı zamanda bu madde, Türkiye'nin doğusunda Büyük Ermenistan'ın kurulması için bir bahaneydi Benhür, **a.g.m.**,s. 27.

²⁸⁴ Gökay, **a.g.e.**,s. 44.

²⁸⁵ Benhür, **a.g.m.**,s. 27.

²⁸⁶ Bu maddeye göre, "Karadeniz'e geçmek için Boğazlar açılacak ve Karadeniz'e geçişin güvenliği için Çanakkale ve Karadeniz' istihkâmları Müttefikler tarafından işgal edilecek". Bkz: Doğanay, **a.g.e.**,s. 26.

Mütareke koşullarına yönelik tasarılar tartışılırken Sir E. Crowe'a gönderdiği uzun bir raporda Muhafazakâr Parti üyesi Sir Mark Sykes üç mühim nokta üzerinde durdu:²⁸⁷

- *İngiltere'ye Çukurova'ya asker çıkarma izni verilmeli*
- *İngiltere Musul'u işgal etmeli ve Türkiye-İran sınırında bulunan geçitler işgal edilmeli*
- *İngiltere tüm Rus bölgesindeki Türklerin tahliyesi konusunda ısrar etmeli*

Bu rapora göre, Musul'un işgal edilmesi ve Rus bölgelerinden Türklerin tahliye edilmesi, Transkafkasya'daki Türk etkinliğini sona erdirecektir.

Savaş Bakanlığı, mütareke koşullarına yönelik tasarılarını Dışişleri ile paylaşırken, yine Dışişleri adına son değerlendirmeleri ortaya koyan Arnold Toynbee idi:²⁸⁸

“Ermenilere yönelik olarak Orta Doğu'daki çıkarlarımıza ve şöhretimize zarar verecek bir pozisyona giriyoruz... Politikamız, Ermenistan'ı Türk boyunduruğundan kurtarmaktır. Bu noktadaki çıkarlarımız şunlardır:

1. *Etkili bir şekilde Turan hareketini engellemek*
2. *Türk-Müslüman olmayan bir bariyer oluşturmak suretiyle Türkleri Araplardan ayırmak”*

Rapora göre, Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da tampon bir Ermeni devleti kurarak Trans-Hazar'daki İngiliz hâkimiyetini kontrol altına almayı hedeflenmektedir. Bu şartlardan açıkça anlaşılmaktadır ki, özellikle Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin doğu kısmında bir Ermenistan devleti kurulmasını çok istemektedir.

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Kafkasya'da da askeri savaş sona ermişti. Ateşkes Antlaşması ile birlikte, Türkler artık Orta Doğu ve

²⁸⁷ Çağlayan, a.g.e., s. 91-92.

²⁸⁸ Başak, a.g.e., s. 320.

Kafkasya'da etkisiz hale getirilebilecekti. Buna rağmen, İttihat ve Terakki liderleri yenilgiye rağmen dağıtılmamıştı. Transkafkasya'da İngiliz çıkarlarına karşı bir çalışma içerisinde olan Panturanist hareketler İngilizler için hala tehdit oluşturalırdı.²⁸⁹

Bununla beraber Savaşta tüm rakiplerinin yenilgiye uğraması ve Rusların iç savaşta var olma mücadelesine girmesiyle İngiltere, doğuda Hazar Denizi'nden batıda Boğazlara kadar uzanan toprakların geleceğini yeniden belirleme gibi eşsiz bir fırsatla karşılaştı.²⁹⁰

3.2. KAFKASYA'DA İNGİLİZ İŞGALI

İngiltere, savaş sona erince Ortadoğu, Kafkaslar ile Akdeniz'de yeni avantajlar kazanmak ve dünya siyasetindeki yerini korumak için hareket etmekteydi. Ekonomik ve stratejik sebeplerle bu bölgelerin bir başka devlet eline geçmesini doğal olarak istenmemekteydi. Savaş sonunda Osmanlı toprakları ile Bolşevik sonrası Rusya'dan boşalan Karadeniz kıyıları ile Kafkaslarda yeni kazanımlar elde etme düşüncesindeydi. Bu bölgedeki faaliyetlerinin bir başka hedefi Bolşevik ideolojisinin İngiliz yayılma bölgelerine girmeden durdurulması ve Çarlık rejiminin yeniden kurulmasıydı. Bununla beraber Orta Asya'da gerçekleşme imkânı bulan Panturanist hareketini Kafkaslar vasıtasıyla kapatmaktı. Bu hedeflerine ulaşmak için İngiltere öncelikle 13 Kasım'da İstanbul'a girerek Boğazları ele geçirdi. Böylece Karadeniz yoluyla Güney Rusya ve Kafkaslar kontrol altına alma şansı yakalandı.²⁹¹

²⁸⁹ Çağlayan, **a.g.e.**, s. 94.

²⁹⁰ Gökay, **a.g.e.**, s. 43.

²⁹¹ Brest Litovsk Anlaşması sonrası Bolşeviklerin ihaneti olarak değerlendiren İngiltere ile Fransa Güney Rusya ve Kafkasları gizli bir anlaşmayla aralarında paylaşmışlardır. Buna göre, İngiliz bölgesi olarak belirlenen yerler, Kazak Bölgesi, Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan ve Kürdistan bölgeleriydi. Güney Rusya'da ise Fransa operasyon yapacaktı. Bkz: Rahmi Doğanay, **Milli Mücadelede Karadeniz (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 183.

3.2.1. Bakü'nün İşgali

Savaş Bakanlığı, mütarekenin 15. Maddesini uygulamak üzere 31 Ekim 1918 tarihinde İngiliz Mezopotamya Ordusu'na askeri harekât emri verdi. Bunun üzerine Bağdat'ta bulunan Mezopotamya Ordu Komutanı General Marshall, Tümgeneral W. M. Thomson'a Bakü'nün işgal edilmesine yönelik bir talimat verdi.²⁹² Thomson, işgalin birkaç gün ertelenmesi için kendisine gelen Azeri Hükümeti delegelerine şunları söyledi:²⁹³

- General Thomson, Bakü Genel Valisi olacak
- Meclis çalışmalarında herhangi bir kısıtlama olmayacak
- Azerbaycan Paris Barış Konferansı'nda yerel özerklik ilkesi dışında tutulmayacak
- Lazar Bicherakov kuvvetleri, İngiliz birlikleri ile beraber Bakü'ye girebilecek lakin Silahlı Ermeniler şehre kabul edilmeyecekti.

Mütareke sonrası Enzeli'de bulunan General Thomson ile Nuri Paşa arasında Bakü'nün tahliyesi konusunda anlaşmaya varıldı. Neticede Bakü'deki Türk birlikleri, General Thomson'un tayin ettiği sürede şehirden çekildi. Tahliye'nin ardından 16 Kasım 1918 tarihinde General Thomson Enzeli'den 20 gemi ile denize açıldı. Bakü'ye doğru yol alırken, Bicherakov da kendisine katıldı. Thomson'ın misyon heyeti Fransız ev Amerikalıların da dahil olduğu küçük bir grubu içeriyordu. Bunun uluslararası bir kuvvet olduğu izlenimini güçlendirmek için Müttfiklerin dört bayrağını taşıyordu.²⁹⁴ Türk birliklerinin şehri tahliye etmesinin ardından 17 Kasım 1918 tarihinde 1.200 İngiliz ve Bicherakov komutasında bir alay asker tarafından Bakü işgal edildi.²⁹⁵ İşgal, asayişi sağlamak, sivil yönetimi yeniden teşkil etmek ile Bakü ve Elizavetpol'a (Gence) kadar demiryolu hattı boyunca ordugâh kurmuş olan

²⁹² Gökay, **a.g.e.**, s. 45.

²⁹³ Firuz Kazımzadeh, **The Struggle For Transcaucasia 1917-1921**, Anglo Caspian Press, 2008, s.164.

²⁹⁴ Yani İngiltere, Fransa, Birleşik Devletler ve Rusya. Bkz: George Brinkley, **The Volunteer Army And Allied Intervention In South Russia 1917-1921; A Study In The Politics And Diplomacy Of The Russian Civil War**, University of Notre Dame Press, 1966, s.91.

²⁹⁵ Sürmeli, **a.g.e.**, s.356.

Türkleri geri çekilmeye zorlamak gibi Bakü'yü katı bir İngiliz askeri yönetimi altına soktu.²⁹⁶

19 Kasım 1918'de General Thomson Bakü'deki ilk bildirisini yayınladı:²⁹⁷

“Müttefikler adına Bakü, İngiliz ordusu tarafından işgal edilmiştir. Fransa ve ABD'nin temsilcileri de bana refakat ediyorlar ve biz yeni Rus Hükümeti'nin onayı ile buradayız. Bu zafer anında, Rus halkının müttefiklere Dünya Savaşı'nın başlarında yaptıkları hizmetleri unutmadık. Müttefikler Rusya'da düzeni sağlamadan evlerine dönmeyeceklerdir.”

Görüldüğü gibi bildiride İngilizler, Çarlık Rusyası adına hareket edildiği intibasını vermeye çalışmıştır. İngilizlerin “Rus Sevgisi” politikası, onların aslında Kafkasya'da durumlarını güçlendirmek ve bölge üzerinde çıkarlarını devam ettirmek için hazırlanmış bir senaryoydu. Bununla beraber Bakü'nün İngilizler tarafından işgali şüphesiz Bolşevikler için büyük bir kayıptı. Zira Ruslar en mühim petrol kaynaklarını kaybettiler.

İngiltere'nin onayıyla beraber yeni hükümet 7 Aralık 1918 tarihinde toplantıya çağırıldı. Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu Bakanlar Kurulu'na belirli sayıda Ermeni, Yahudi ve Rus üyeler de temsil için hazır bulunmuşlardı. İşgalden sonra Bakü Genel Valisi olan Thomson, 29 Aralık 1918 tarihinde bu hükümetin ülkedeki yegâne otorite olarak kabul edileceğini bir beyanname ile yayınlarak bu koalisyonu Azerbaycan'ın meşru hükümeti olarak kabul etti.²⁹⁸ Karadeniz Ordusu kumandanı General Milne, Ocak ayında İstanbul'dan Bakü'ye gelerek bu yeni hükümetin tek meşru yetkili olduğunu fiilen onaylayacaktı.²⁹⁹

Böylece Dunsterforce'un çekilmesinden altı hafta sonra İngilizler Bakü'ye tekrar girmiş oldu. Bakü'nün işgaliyle stratejik ve ekonomik bir şehir

²⁹⁶ Ellis, **a.g.e.**, s.121.

²⁹⁷ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 124.

²⁹⁸ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1996, s. 41.

²⁹⁹ Çağlayan, **a.g.e.**, s. 99.

ele geçirilmiş oluyordu. Zira savaşın ağır ekonomik bunalımını İngilizler ancak bölge petrollerini ele geçirmekle atlatabilirdi. 21 Kasım'da Lord Curzon bir konferansta yaptığı konuşmada petrolün önemini ortaya koymuştur:³⁰⁰

“Ağır yağlar, uçak ve motorlara mahsus benzinler ve saire gibi neft müştakı olan maddeler aynı derecede mühim şeylerdir. Mübalağasız söylemek doğru olur ki, müttefikler nihai zafere petrol dalgaları üzerinde geldiler.”

Bu arada 23 Kasım'da ise Müttefik donanması, Karadeniz'de Novorosisk'e gelerek General Denikin'i Güney Rus Kuvvetleri Komutanı olarak tanıdı. 17 Aralık'ta İngiliz destekli Yunan ve Fransız birlikleri Odesa ve Kırım'a çıkarma yaptı. İngiltere bir taraftan Boğazlar ve Karadeniz yoluyla Denikin'i, diğer taraftan Kırım'a yönelik Fransız ve Yunan donanmalarını destekleyerek Bolşevikleri baskı altına almayı düşünüyordu. Lakin Transkafkasya'nın tam kontrolünü sağlamak için Bakü'den sonra Batum ve Tiflis'in de alınması gerekiyordu.³⁰¹ Bununla beraber Gürcistan'da hala ordu bulunduran Almanya tehdit oluşturabilirdi. Rusya'da ise iç savaş devam etmekteydi. Bu doğrultuda hem İttifak Devletleri hem de Bolşevikler ile savaşmaya devam ederek İngiltere ve müttefiklerine sadık kalan Bicherakov ve Denikin ile işbirliği yapmak gerekli görünüyordu.³⁰²

3.2.1. Batum ve Tiflis'in İşgali

13 Kasım'da düzenlenen Savaş Kabinesi'nde Rusya'ya yönelik İngiliz askeri politikası ile ilgili Genel Kurmay Başkanı General Henry Wilson tarafından bir genelge yayınlandı. Genelgede Bolşevizm'in tüm dünya için tehdit unsuru olduğunun altı çizilerek bu tehdidin engellenmesi gerektiği

³⁰⁰ Faik Karadağ, **Petrol Fırtınası**, Truva Yayınları, İstanbul, 2011, s.190.

³⁰¹ Rahmi Doğanay, **a.g.e.**, s. 184-185.

³⁰² Kopisto, **a.g.e.**, s. 10-11.

vurgulandı.³⁰³ 14 Kasım'da toplanan Savaş Kabinesi'nde de aynı doğrultuda karar çıkmış ve Bolşevik tehdidinin önüne geçilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁰⁴

General Wilson'un bu konudaki önerisi şu şekildeydi: Almanların geri çekildiği bölgelerde silah ve teçhizatlarını bırakmaya zorlamaktı. Ayrıca Polonya, Ukrayna, Romanya, Baltık Devletleri çevresindeki bütün müttefik Ruslar ile Kafkasya'nın kuzeyindeki General Denikin komutasındaki anti-Bolşevik hareketler³⁰⁵ müttefiklerce desteklenmeliydi. Karadeniz'in doğusunda bulunan Batum gibi önemli limanların stratejik önemi üzerinde de duruldu.³⁰⁶

Bu genelge, savaş sonrası dönemde İngilizlerin Rus politikasını geniş çapta şekillendiren asıl doküman olduğu için çok büyük bir önem taşıyordu. Bu öneri, Lord Milner ve Lord Cecil arasında ciddi fikir ayrılıkları olmasıyla beraber kabul edilmişti. Buna ek olarak Milner, İngilizlerin çıkar ve onuru için Karadeniz'in doğusu yani Kafkasya, Don Ülkesi ve Türkistan Bolşevik tehdidinden korunması gerektiğini ifade etti.³⁰⁷ Görüldüğü gibi Milner, Rusya'nın çevresindeki ülkeleri Bolşevik saldırısından korumak için her şeyin yapılması gerektiğini düşünüyordu.

Savaş Kabinesi tarafından 14 Kasım'da alınan kararlardan birisi de Bakü-Tiflis-Batum demiryolu hattı ile Batum ve Tiflis şehirlerinin işgal edilmesi idi. Bu arada Boğazlardan Hazar'a kadar tüm bölgenin kontrolü için Selanik merkezli Karadeniz Ordusu görevlendirilmişti. Demiryolu hattının işgali için, bu ordudan tam teçhizatlı bir birlik hazırlandı.³⁰⁸ Askeri İstihbarat

³⁰³ Çağlayan, **a.g.e.**, s. 101.

³⁰⁴ Fisher, **a.g.e.**, s. 184-185.

³⁰⁵ Bu birlikler, eski ordudan kalan küçük bir grup subay, askeri okul öğrencileri, üniversite ve lise öğrencilerinden oluşturuldu. Ordu daha sonra Don ve Kuban Kosaklarının da desteğini alacaktır. Vernandsky, **a.g.e.**, s.375 ; İngiltere'nin Denikin'e yaptığı yardım Churchill tarafından şöyle ifade ediliyordu: "250 bin tüfek 200 tabanca, 30 tank, önemli ölçüde savaş donanım araç-gereçleri ile birkaç yüz İngiliz subayı ile sivil, (danışman, eğitimci, teknik eleman) orduların organizasyonu için" Güney Rusya'ya gönderilmişti. Doğanay, **a.g.e.**, s. 185.

³⁰⁶ Çağlayan, **a.g.e.**, s.101.

³⁰⁷ Fisher, **a.g.e.**, s. 184.

³⁰⁸ Busch, **a.g.e.**, s. 123.

Başkanı General Thwaites, demiryolu hattı işgalini Hazar'da tam kontrolü sağlayabilmek için gerekli görmekteydi.³⁰⁹

Bu sırada, Selanik'ten gelecek askeri birliğin ulaşmasından önce, General Thomson, Alman ordusunun birçok karargâhının bulunduğu Tiflis'i işgal edeceğine dair Gürcü Hükümeti'ni bilgilendirdi. Gürcistan Hükümeti ise Almanların ülkeyi terk etmesinden bu yana ülke üzerinde Alman baskısı kalmadığını elçisi Kartsevadze aracılığıyla Thomson'a bildirdi. Buna rağmen General Thomson'ın düşüncesi değişmedi.³¹⁰ Hatta Gürcistan Başbakanı N. Jordania' ya da Kafkasya'nın Alman, Türk ve Bolşeviklerden temizleneceği konusunda bilgi verdi.³¹¹ Aslında Londra'daki üstlerinden bu konuda bir yetki almamıştı. Bütün yapması gereken Hazar ve Karadeniz arasındaki bölgeyi denetlemektir. Koşullara uygun olarak, Barış Konferansı'nın yapılmasını beklerken ateşkes antlaşmasının maddelerini icra etmek ve düzeni sağlamaktır.³¹²

Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı 9. Ordu Birlikleri, Batum'un tahliyesiyle uğraşırken İngilizler de tahliye işini hızlandırmak ve işgali bir an önce gerçekleştirmek için bölgeye dâhil olmak istemekteydi. 27 Kasım'da Batum'a asker çıkararak işgal için ilk adımı atan³¹³ ve bu önemli liman kentini kontrol etmek için harekete geçen İngiliz Hükümeti tarafından 12 Aralık'ta da bir İngiliz kruvazörü ile üç mayın gemisi Batum'a gönderildi.³¹⁴ 24 Aralık'ta General Forestier Walker komutası altında bir İngiliz tümeni şehri resmen işgal etti. Karargâh ise Tiflis'e kuruldu.³¹⁵ İşgalle beraber İngilizler geçici bir yönetim kurdu. Bu yönetime, İngiliz ordu kumandanlarından General Cooke-

³⁰⁹ Çağlayan, **a.g.e.**,s.103.

³¹⁰ Brinkley, **a.g.e.**,s.99-100.

³¹¹ David Marshall Lang, **A Modern History of Georgia**, Grove Press, New York, 1962, s.216.

³¹² Çağlayan, **a.g.e.**,s.104.

³¹³ Mustafa Bakan, "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum", **Turkish Studies**, C.III, S.7, Sonbahar 2008, s.741.

³¹⁴ Doğanay, **a.g.e.**,s. 186.

³¹⁵ Batum'a İngiliz askerlerinin girmesinden iki gün sonra 26 Aralık'ta Kars ve Ardahan da işgal edildi. Bkz: Sürmeli, **a.g.e.**,s. 376; General Forestier Walker 7 Ocak 1919'da Arpaçay'ı geçerek Kars'a girdi. Kars'ta Yakup Şevki Paşa ile görüşerek şehrin askeri yönetimini İngilizlere fakat sivil idareyi Ermenilere bırakacak bazı talimatlarda bulundu. Detaylı bilgi için bkz: Gökdemir, **a.g.e.**,s. 83.

Collis askeri vali olarak atandı. Yönetim, General Collis kontrolünde çeşitli milletlerden oluşan bir heyete bırakıldı.³¹⁶

Bu arada İngiliz komiseri olarak Kafkasya'ya görevlendirilen Rawlinson³¹⁷ da İtalya'dan deniz yoluyla Selanik'e oradan da hareket için İstanbul'a varmıştı. Selanik Seferi Kuvvetleri Başkomutanı George Milne ile karşılaştı. Bu kuvvetler Kafkaslardaki diğer birliklerle beraber harekât yapacak olan Kuzey İran ordularına katılmak üzere İstanbul'dan nakledilmekteydi. Bunun yanında Rawlinson'un bindiği gemiye çok sayıda katır, at, askeri teçhizat ve cephane yüklenerek bunlar General Denikin'e götürülmüştür.³¹⁸

Ateşkes antlaşması imzalanmış olmasına rağmen savaştan geriye kalan tek problem Transkafkasya'da hala Türk yanlısı propagandalarını devam ettiren Türk ajanlarının faaliyetleriydi. Türklerin aktiviteleri kaçınılmaz bir şekilde Londra ve Hindistan'da endişe uyandırıyordu. Örneğin G. Kidston şunları belirtiyordu:³¹⁹

“Her şey Kafkasya ve Transhazar'daki olumsuz gelişmeleri işaret ediyor ancak İstanbul'daki mevcut Türk Hükümeti'nin bu bölgedeki Türk ajanları üzerinde bir kontrolü olabileceğini zannetmiyorum. Ajanlar, Bolşevizm ile olası bir işbirliği eğilimiyle beraber açık bir şekilde Panislamist ve Panturanist hareketleri faaliyete geçirmek üzere İttihatçılar tarafından gönderildi”.

³¹⁶ Esin Dayı, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1997, s. 76.

³¹⁷ Lord Curzon'ın yeğeni ve Sir Henry Rawlinson'un oğludur. İngiliz aristokrat ailelerinden birine mensuptur. İtilaf Komiseri sıfatıyla Doğu Anadolu ve özellikle Kafkasya'da faaliyetlerde bulunan İngiliz subayıdır. İtilaf Komiseri olmasının yanı sıra 1919-1921 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye ve Kafkasya siyasetini yönlendirmek gibi önemli bir görevde bulunmuştur. Siyasi ve askeri misyonu olmak üzere iki misyon üstlenmiş lakin bunlardan siyasi misyonu gizli tutulmuştur. İstanbul'un işgali sonucu Erzurum'da tutuklanmış ve Malta sürgünleri ile mübadele edilerek Türkiye'den ayrılmıştır. Bu dönemde bölgede gezdiği yerlerin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı hakkındaki gözlemlerini hatıra olarak yazmıştır. Bkz: Rahmi Doğanay, “İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30,Kasım 2002, s. 57-58.

³¹⁸ Alfred Frederick Rawlinson, **Edvantages In The Near East (1918-1922)**, London 1934, s. 206.

³¹⁹ Çağlayan, **a.g.e.**,s.105.

3.3. KAFKASYA'DA İNGİLİZ HEDEFLERİ

İngiltere Mondros Mütarekesi sonrasında Kafkasya ve Kafkasya'nın güvenliği açısından son derece önemli olan Doğu Anadolu'da otorite kurmaya çalışırken, sadece Osmanlı askerî birliklerini bölgeden uzaklaştırmakla kendi perspektifinden sorunun çözölemeyeceğinin farkındaydı. Transkafkasya'da Bolşeviklere karşı Gürcü Menşeviklerini desteklemek yetersiz bir politikaydı. Çünkü Gürcistan'ın güneyinde, Azerîler ile Anadolu Türklerinin arasında tampon devlet konumunda bulunan Ermenistan da İngiltere'nin Kafkasya ve Anadolu'daki çıkarları açısından gayet önemli bir konumda bulunmaktaydı. Üstelik Ermeniler özellikle 1878 Berlin Anlaşması'ndan itibaren Müslüman halk ile bir takım sorunlar yaşar hale gelmişlerdi. Yine Ermenilerin en büyük ideali olan "Büyük Ermenistan" hâlâ kurulamamıştı. Ermeniler için de İngiliz desteği şarttı. Fakat tam Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi şartları gereği askerlerini bu bölgelerden tahliye etmeye çalıştığı bir dönemde Kars merkezli Cenûb-i Garbi Kafkas Hükûmeti'nin kurulması ve yaşadıkları topraklar için her türlü mücadele kararı alması İngilizler kadar Ermenileri de hoşnut etmemişti.³²⁰

Kafkasya'daki ekonomik kaynakların zenginliği, İngilizlerin bölgeye olan ilgi ve yaklaşımını körükleyen faktörlerin en başında bulunmaktaydı.³²¹ İngilizler geleneksel politikası çerçevesinde bu kaynakları, milli menfaatlerine uygun kullanabilmek için hem bölge milletleri hem de müttefikleri arasında kurnaz ve seri siyasi manevralar kullanma hedefindeydi. İşgal kuvvetleriyle Transkafkasya'ya geldikleri günden itibaren bölgenin stratejik ve en önemli noktalarına mevzilendi. Bu mevzilenmede ulaşım ve haberleşme kolaylığı büyük bir unsur olduğundan Batum, Tiflis, Bakü ve Erivan merkezlerini kendilerine üs edindiler. İngilizler bölgeye geldiğinde Ruslardan ve birbirlerinden korkan küçük bağımsız cumhuriyetler buldu. Bu cumhuriyetler bağımsızlıklarını milletlerarası platformda onaylatmak için büyük mücadele

³²⁰Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Gökdemir, **a.g.e.**, s.97-1107.

³²¹Çolak, **a.g.e.**,s. 15-21.

vermekle beraber dış korkulardan dolayı birbirlerine ihtiyaç duyan zayıf devletlerdi. İşte ekonomik ve siyasi çıkar düşüncesiyle bölgeyi işgal eden İngilizler üslendiği merkezlerden bölgeyi kontrole başladı. Bu üs merkezleri Bakü, Tiflis ve Bakü vilayetleri ana güzergâh üzerinde oluşu İngilizler açısından oldukça önemliydi.

İngilizler bu bölgeye siyasi ve ekonomik çıkarlar elde etmek için gelmesine rağmen hem bölgedeki siyasi kaos hem kendi ülkesindeki muhalefet hem de bölgede kalmanın İngiliz ekonomisine verdiği sıkıntı İngiliz Hükümeti'nin bazı önlemler almasını gerektiriyordu.

İngiliz Yönetimi, Transkafkasya'daki maddi imkânsızlığı gizlemek için bölgenin işgal yükünü İtalya'ya devretmeyi planlıyordu. Bununla beraber Gürcistan'ın konumu onlar için önemliydi. Bu doğrultuda bazı ekonomik kazançlar sağlamak kaydıyla Gürcülerin siyasi egosu tatmin edilebilirdi. İngilizler bu düşünceyle Tiflis-Batum demiryolu hattını Mart 1919'da Gürcülere devretti. Böylelikle Gürcüler, Bakü-Erivan-Tiflis-Batum demiryolu hattının kontrolünü sağlamış oluyordu. Bununla beraber Mayıs 1919'da bölgedeki işgallerde İngiliz askerlerinin yükünü hafifletmek için Gürcü ordusunun kurulmasına çalışıldı. İngiliz Hükümeti, kamuoyunda oluşan savaş aleyhtarlığına dair propagandalara bu şekilde cevap vermeyi düşünüyordu.

322

³²² Tiflis'ten üç ana kol halinde çıkan demiryolu hattı Rus yapımı olup tekli sistem şeklindeydi. Bu demiryolları Batum ve Poti'den Bakü'ye bir ana hattın meydana gelmekte ve mesafesi de 896 km idi. Bakü'de bağlantı Kuzey Kafkasya Rus demiryolu sistemiyle yapılmaktaydı. Kısaca Batum-Tiflis-Bakü demiryolu hattı 896 idi. Transkafkasya demiryolları ve cumhuriyetlerinin bu demiryolları trafiği ile uygulamış oldukları siyaset bölgede gözlem yapan Amerikalılar tarafından şu şekilde yorumlanmaktaydı: "Kuşkusuz Rus mahiyetindeki yol, alışverişi ile marketleriyle ve genelde politikasıyla bir yönetim altındaydı. Gürcistan şimdi alışverişi Azerbaycan petrolü ve her üçü de lokomotif işini yürütüyorlar. Bu üçlerden her biri diğerine güvenmiyor, lokomotifler birinden diğerine geçerken dışardan bir güç bunu garanti etmeksizin trafiğin sürekli olması mümkün değil. Gürcistan Ermenistan'a karşı taşımada ambargo koymakta tereddüt etmiyor ve bu talihsiz ülkeye olan demiryolu trafiğine kolayca engel olma durumuna sahip. Azerbaycan, petrolü kontrol ediyor ve Ermenistan'a karşı Gürcistan'la birlik oluyor ki bu üçlünden birisi tek başına yolu kontrol edemesin. Demiryolu yerel kontrol altında ne düzenli olarak çalışabilir ne de sağlamlaştırılabilir. Batılılara göre her üç hükümette son derece krediden yoksun etkisiz ve kuşkusuz başıboşdur. Her biri son derece mali güçlüklerle yüz yüzedirler. Irk ve dini farklılıklar ortak bir kontrol altında olmadıkları sürece onları

İngiltere'nin Ermeni politikası ise, onun Kafkasya ve Türkiye'ye yönelik genel siyaseti çerçevesinde şekillenmişti.³²³ Savaşın son yılında Kafkasya'da meydana gelen gelişmeler Ermenilerin büyük beklentiler içine girmesine neden oldu.³²⁴ Bu beklentileri karşılama noktasında İngiliz Dışişleri tarafından bazı plan ve projeler ortaya konulduysa da savaşın son yılında Kafkasya'da kurulan Ermeni Cumhuriyeti bile 1920'nin ilk aylarına kadar İngiltere tarafından tanınmadı. İngiltere, savaş esnasında propaganda malzemesi ve askeri güç olarak kullandığı Ermenileri "mandaterlik" sistemi altında Milletler Cemiyeti ve ABD'ye havale etmeye çalışıyordu.³²⁵

Britanya Hükümeti, kendisini bölgede herhangi bir yükümlülük altına sokacak düzenlemelerden uzak tutmaktaydı. Zira, bu sorumlulukların altına girilmesi bölgede kalıcı olmayı gerektiriyordu ki İngiltere buna sıcak bakmamaktaydı. Bölgede önemli olan Bakü, Batum ve bunlar arasındaki demiryolu hattıydı. Bölgenin petrol kaynakları İngiliz yetkililerin özellikle üzerinde durdukları noktaların başındaydı. İngilizler Bakü'yü işgal ettikten sonra Bakü petrolünün Astrahan'a götürülmesini yasaklayıp, Sovyet Rusya'yı en önemli yakıt bölgesinden yoksun bırakmak suretiyle ekonomik abluka altına alma planını uygulamaya koydu. Ülkenin petrol sanayisi denetim altına alınarak "Britanya Petrol Yönetimi" kuruldu.³²⁶

Bölgeye yönelik kalıcı çözümler ise barış konferansı kararları doğrultusunda şekillenecekti. Bu noktada problemler çoğu kez bölgedeki

karışmaktadır. İkisinin Gürcistan üzerinden demiryolu hariç Karadeniz'e çıkışları yoktur..." Sürmeli, **a.g.e.**,s. 451.

³²³ Birinci Dünya Savaşı esnasında doğrudan savaş dönemine giren Türk-İngiliz ilişkileri, savaştan sonra, 1919-1922 yılları arasında dolaylı bir savaş dönemi yaşanmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'de bağımsızlık çizgisinde ortaya çıkan Milli Mücadele Hareketi, Doğu'da Ermeni Cumhuriyeti'ne, Batı'da ise Yunanistan'a karşı savaşa girerken aslında bu güçleri destekleyen İngiltere ve müttefiklerine karşı mücadeleye girmiştir. Başak, **a.g.e.**,s. 350.

³²⁴ Coşkun Topal, "İngilizlerin Kafkasya Politikası ve Büyük Ermenistan Projesi", **Hosgöründen Yol Ayırımına Ermeniler**, C.I, Erciyes Üniversitesi Yay., Ocak 2009, s.454.

³²⁵ Başak, **a.g.e.**,s. 350.

³²⁶ I.Dünya Savaşı başlamadan önce İngilizler Bakü petrollerinde büyük hisselere sahip olmuştu. Royal Dutch-Shell Şirketi başkanı Sir Henry Deterding'in de tesiriyle Bakü petrol alanları ele geçirildi. Bakü'de büyük hisselere sahip olan Deterding, Rus şirketlerinden Kaninlikje'i kontrolü altına alarak bu şirketi tasfiye etti. Böylece Royal Dutch Shell şirketi, İngilizlerin 17 Kasım 1918'de Bakü'yü işgal ettiğinde bölgenin en büyük petrol şirketi olarak kalacaktı. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**,s. 108-109.

İngiliz askeri yetkililerinin inisiyatiflerine göre halledilmeye çalışıldı. Cumhuriyetler üzerinde askeri valilikler kurularak bunların yönetim ve kontrolleri İngiltere tarafından üstlenildi.³²⁷

3.4. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA RUS MESELESİ

Transkafkasya'nın istikrarsız yapısı bölgede bir yandan İngiliz çıkarlarını korurken diğer yandan düzeni sürdürmek İngiliz askeri yetkilileri için oldukça zor bir durum haline gelmişti. Bu şartlar altında Londra'dan gelecek net direktifler durumu bir dereceye kadar kolaylaştıracak olmasına rağmen görünürde böyle bir şey de yoktu. Hatta tam tersine Transkafkasya'da İngiliz birliklerinin bölgesel olaylara karışarak müdahale etmesi, Londra açısından zaten kararsız bir yapıdaki İngiliz politikasında ek bir karışıklık çıkmasına neden oldu. Savaşta Türkiye'ye karşı kazanılan zafer bölgenin İngiliz askeri kontrolü altına girmesinin yolunu açmış, lakin İngiliz kuvvetlerinin bölgede uzun vadede ne yapacağına dair bir açıklık getirmemişti. Transkafkasya'nın geleceği, Türk sorununun çözümü konusunda yakından ilişkili olmakla beraber esas itibarıyla bir Rus sorunu olarak ortaya çıkmıştı. Rus meselesi konusunda ise orada tutarlı bir politikadan bahsetmek oldukça zordu.³²⁸

Bölgenin gelecekteki yerleşimi, resmi olarak 16 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'nın kararına bırakılmıştı. Rus Meselesi de 1919 kışı boyunca bu konferansta tartışıldı.³²⁹ Lakin Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan delegeleri için durumlarını erken bir tarihte ifade edebilme şansı mümkün değildi. Zira konferansta Almanya ve Avusturya'nın durumu, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a uygulanacak yaptırımlar ile ilgili kararlar alma gerçeği Müttefik temsilcilerinin daha az önemli konulara odaklanmalarını ve zaman harcamalarını engelledi. İkincisi ise Rus Meselesi

³²⁷ Başak, **a.g.e.**, s. 368.

³²⁸ Gökay, **a.g.e.**, s. 66.

³²⁹ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 378.

ile ilgili ortak bir fikrin çıkmaması, Transkafkasya devletleri hakkında karar alınamamasında belirleyici bir faktör oldu.

Bolşevik rejiminin ortaya çıkması ve devrimin bir sonucu olarak Doğu ve Güney Cephelerinin çökmesi Batılıları oldukça rahatsız etmekteydi. Lakin Paris Barış Görüşmeleri esnasında ABD Başkanı Wilson “Avrupa ve dünya, Rusya olmazsa barışa ulaşamaz” tespitinde bulunarak Rusya’nın dünya siyaseti üzerindeki etkisini net olarak ortaya koymuştu. Savaş sonrası dönem, Transkafkasya gibi beklenmedik ve karışık problemler ortaya çıkaran Rus Meselesi ile başa çıkabilmek için çözüm üretme sorumluluğunu askeri yetkililerden alarak politikacılara yükledi.³³⁰

Müttefiklerin karşılaştığı ilk problem, Ruslara Barış Konferansı’nda söz hakkı tanınıp tanınmaması sorunuydu.³³¹ Bu problemin de iki yüzü vardı: Birincisi, Rusları Bolşevikler mi yoksa anti-Bolşevikler mi temsil edecekti. İkincisi ise, Bolşevikler temsilci olarak kabul edilirse, konferansta onlara söz hakkı vermek mümkün olabilecek miydi? Konferans öncesi yapılan ön değerlendirme toplantısında da iki ana görüş üzerinde duruldu.³³² İlk görüş, iki sebepten dolayı Bolşeviklere herhangi bir temsilcilik verilmesinin önünü kesiyordu. Biri, Bolşeviklerin Almanlarla ayrı bir barış anlaşması imzalayarak Müttefiklere ihanet etmiş olmasıydı. Diğeri ise Müttefiklerin Bolşeviklerle savaşta olduğu gerçeğiydi. Bu görüş Fransa Başbakanı Georges Clemenceau tarafından öne sürülerek İtalyanlarca da desteklenmişti. Diğer yandan, Lloyd George savaşta en çok zayıyatı veren tarafın Rusya olduğunu ve bu yüzden anlayış gösterilmesi gerektiğini savundu.³³³ Bunun yanında, Bolşeviklerin hatırı sayılır derece desteği olduğu kanısındaydı. Son olarak, Rusya Avrupa’nın üçte ikisini ve sahip olduğu 200 milyonluk nüfusuyla Asya’nın önemli bir bölümünü temsil ediyordu. Bu nedenle, Letonya gibi küçük uluslara temsilcilik hakkı tanınırken Bolşeviklere temsilcilik hakkının

³³⁰ Macar, **a.g.e.**, s. 21.

³³¹ Richard K. Debo, **Survival and Consolidation: The Foreign Policy of Soviet Russia (1918 1921)**, McGill-Queens Press, 1992, s. 30.

³³² Çağlayan, **a.g.e.**, s. 138.

³³³ Gerhard Schulz, **Revolutions and Peace Treaties 1917-1920**, Harper & Row Press, Londra 1972, s. 155.

verilmemesi imkânsız görünüyordu. Bundan dolayı Lloyd George, Rusya'ya karşı önyargılı bir tutum benimsenmesini şiddetle reddetti.³³⁴

Bu küçük toplantı, ABD'nin katılmaması ve konu üzerinde herhangi bir uzlaşma sağlanamaması sebebiyle Rusya'nın temsiliyle ilgili olarak herhangi bir sonuca varamadı. Buna rağmen, çeşitli delegelerin görüşlerini ortaya koyması Paris'te yapılacak görüşmelerin zeminini hazırlaması açısından bu toplantı faydalı olmuştur.

Bununla birlikte, Müttefiklerin 12 Ocak'taki Rus Meselesi üzerine yaptıkları bir toplantıda Fransa ve İtalya, Paris'te Bolşeviklerin hoş karşılanmayacağını belirtiliyordu.³³⁵ Lloyd George ise müttefiklere takip edilebilecek politika hakkında üç seçenek sundu. Birincisi, Bolşevikleri tamamen ortadan kaldırmaktı. İkincisi, Rusya çevresinde bir *Güvenlik Duvarı* oluşturarak bu devlete karşı ambargo uygulamaktı. Üçüncüsü ise Bolşevikler dâhil tüm Rus hükümetlerinin temsilcilerinin Paris'te toplanmasını sağlamaktı. Bolşeviklerin Paris'e çağırılmasının onları tanımakla eş değer olduğu görüşüne ise şiddetle karşı çıktı. Lloyd George'un bu fikirlerini Başkan Wilson tamamen desteklemekteydi.³³⁶ Rus Meselesi'ni enine boyuna tartışmak ve bir çözüme kavuşturmak amacıyla Başkan Wilson tarafından bir öneri ortaya atıldı. Buna göre Transkafkasya Cumhuriyetleri dâhil Rus sınırları içindeki

³³⁴ Eski Rusya İmparatorluğu'nun sınır ülkelerinin ve küçük ulusların durumu da masaya yatırıldı. Balfour ve Curzon, bazı sınır ülkelerinin de konferansta temsil edilmesi yönünde görüş belirtti. Balfour, halkı Ruslardan oluşmayan Baltık Devletleri, Finlandiya ve Transkafkasya gibi sınır ülkelerinin yeni Rusya'ya dahil edilmemesi gerektiğini ifade etti. Bu argümana, Rusya'nın özerk devletler federasyonu olarak kalmasının ortak çıkarlar dâhilinde olduğu yönünde görüş bildiren İtalya Dışişleri Bakanı Baron Sonnino karşı çıktı. Çünkü hem çok küçük hem de birbirleriyle tarihsel düşmanlıkları olan bu ülkeler Almanya'ya, Avrupa'yı Balkanlar'da rahatsız eden problemin bir benzerinin ortaya çıkarma şansı verebilecekti. Clemenceau bu düşünceye şu şekilde bir ekleme yaptı: "küçük ülkelerin hepsini tek seferde tanımak zorunda değiliz, halk dilindeki tabiriyle "pişmelerini bekleyelim" ve hazır olduklarında onları tanıyabiliriz. Bu konu aynı zamanda 23 Aralık'ta İngiliz İmparatorluğu Savaş Kabinesi'nde de görüşüldü. Kabine görüşmesinde yine iki fikir baskın gelmişti. Lloyd George Bolşeviklerle anlaşma yoluna gidilmesini savunurken Savaş Bakanı Churchill ise ciddi bir müdahale ile Bolşevikleri yok etmeyi teklif ediyordu. Bkz: Çağlayan, **a.g.e.**, s.139.

³³⁵ Carl J. Richard, **When the United States Invaded Russia: Woodrow Wilson's Siberian Disaster**, Rowman& Littlefield Press, 2012, s. 101.

³³⁶ Debo, **a.g.e.**, s. 30.

tüm hükümetler bir toplantıya çağrılacaktı. Bu öneri Onlar Konseyi³³⁷ tarafından kabul edildi.³³⁸

Toplantı yeri olarak Marmara Denizi'ndeki Büyükkada olarak karar verildi. 15 Şubat 1919'da gerçekleşmesi planlanan bu toplantıya taraflar üç delegeye kadar temsilci gönderecekler ve bunlar İstanbul'daki İtilaf temsilcileriyle bir araya geleceklerdi. Tarafların toplantıya yaklaşımı farklı oldu. Örneğin Fransa ve İtalya gönülsüzdü. Çünkü bu, Bolşeviklerle pazarlık olarak algılanmaktaydı. Baltık Devletleri ve Bolşevikler daveti kabul etti. Beyazlar bu daveti onur kırıcı bularak katılmayı reddettiler.³³⁹ Bu nedenle Büyükkada politikasının başarısız olma ihtimali ortada olmasına rağmen bir ateşkes sürecinin de uygulanmaya konması bakımından önemlidir.³⁴⁰ Toplantıda Churchill, anti-Bolşevik kuvvetlerin askeri ekipman ve teknik uzmanlar ile desteklemesi konusunda ısrarcıydı.³⁴¹ Bununla beraber Başkan Wilson ve Başbakan Lloyd George, bu politikanın bir sonuca ulaşabileceğinden endişeliydi. Dahası, bölgedeki tüm Müttefik kuvvetlerin Rus topraklarından geri çekilmesi gerektiğini belirtiyordu.³⁴² Sonuç olarak Büyükkada Konferansı'ndan bir sonuç alınamadı.³⁴³ Churchill'in muhalefeti,³⁴⁴

³³⁷ Onlar Konseyi, Paris Barış Konferansı'nın temel organıdır. Konferansın kararlarına hakim olan beş devlet vardı. Bunlar, Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya idi. Bu devletlerin başkan ve dışişleri bakanlarından meydana gelen bir Onlar Konseyi kuruldu. Bkz: Mehmet Said Dilek, "Paris Konferansı'nda Mezopotamya", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S.1, Haziran 2008, s. 89.

³³⁸ Marinus Antony Wes, *Micheal Rostovtzeff, Historian in Exile: Russian Roots in American Context*, Steiner Yayınları, Stuttgart 1990, s.32.

³³⁹ Toplantı için önerilen Büyükkada sıradan bir seçim değildi. Muhtemelen Rusya'ya yakınlığı ve gelirken Sovyet Delegasyonunun üçüncü bir ülkeden geçmek zorunda kalmaması amacıyla düşünülmüştü. Aynı zamanda burada İtilaf Kuvvetlerinin karargâhının olması da başlıca avantajdı. Bu arada Beyazları red cevabı vermeye teşvik edenler Fransız Başbakanı Clemenceau ile İngiliz Savaş Bakanı Winston Churchill idi. İngiliz Hükümeti bir yandan Bolşeviklerle anlaşma yolu ararken diğer yandan Beyazlara da yardım etmeyi sürdürüyordu. MACAR, *a.g.e.*,s.22; Bununla beraber bu toplantı aynı zamanda Bolşevikler için de önemliydi. Zira Konferans, dolaylı olarak Sovyet Hükümeti'nin İtilaf Devletlerince tanınması anlamına gelecek ve bu da Bolşeviklere çok mühim bir moral motivasyonu sağlayacaktı. Vernadsky, *a.g.e.*,s.378; Büyükkada Görüşmeleri için ayrıca bkz: Kopisto, *a.g.m.*,s. 62-66.

³⁴⁰ Vernadsky, *a.g.e.*,s.378.

³⁴¹ Savaş Bakanı Churchill ile kabinedeki muhafazakâr bakanlardan Robert Cecil ile Lord Curzon Bolşeviklere yönelik askeri müdahaleye oldukça sıcak bakmaktaydılar. Schulz, *a.g.e.*,s. 155.

³⁴² Fromkin, *a.g.e.*,s.402.

³⁴³ Wes, *a.g.e.*,s.32.

³⁴⁴ Lloyd George'a göre, Savaş Bakanı Churchill hayatta karşılaştığı en radikal Bolşevik karşıtlarından biriydi. Richard, *a.g.e.*, s. 108.

Wilson ve Lloyd George'un fikir babaları olduğu toplantının verimsiz olmasına yol açtı.³⁴⁵

Büyükada politikası bir sonuca ulaşmayınca, Rusya'nın da Paris Barış Konferansı'nda temsil edilme fikri de sonuçsuz kaldı. Rusya ile ilgili İngiliz Politikası'nın yeni hatları, özellikle Lloyd George'un aklında, "Rusya kendisini korumalıdır" şekline dönüştü. Aslında Lloyd, Polonya'yı ve Finlandiya'yı, bir ihtimal de Baltık Devletlerini savunmak için hazırlanmıştı.³⁴⁶ Transkafkasya cumhuriyetlerinden ise hiç bahsedilmemişti. Bunun sonucunda İngiliz Bakanlar Kurulu, Rusya politikası ile ilgili ilk pozisyonuna dönüş yaptı. Lloyd George'un güçlü baskısıyla Bakanlar Kurulu şu kararları aldı: Tüm kuvvetleri mümkün olduğunca erken Rusya'dan çekmek, "müttefik" Rus Kumandanlarına "asker, para haricinde" ihtiyaçları olan her konuda destek olmak ve Müttefiklere, İngiliz Kuvvetlerinin Kuzey Rusya'dan tahliyesi için baskı yapmaktı. Tüm İngiliz kuvvetlerinin Rusya'dan çekilme kararı Transkafkasya'daki İngiliz askerleri üzerinde olumsuz bir etki yarattı.³⁴⁷

3.5. KAFKAS SEDDİ PROJESİ

İngilizler, Kafkas uluslarını ekonomik açıdan desteklerken diğer yandan askeri tedbirler de almaktaydı. Kafkasya üzerinde bir savunma hattı kurarak bunun siyasi, askeri ve ekonomik sonuçlarından faydalanmak istiyordu. Bir yandan Bolşevik Rusya'yı güneyden, Türkiye'yi de doğudan kuşatarak iki ülke arasındaki iletişim ve ulaşım ağını ortadan kaldırmak amacındaydı.³⁴⁸ Diğer yandan Hindistan yolu güvenlik altına alınacak ve aynı

³⁴⁵ Macar, **a.g.e.**, s.22.

³⁴⁶ Büyükada Konferansı'nda yapılan konuşma ve tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz: Richard, **a.g.e.**, s.108-109.

³⁴⁷ Çağlayan, **a.g.e.**, s.143.

³⁴⁸ Erol; Aydın, **a.g.m.**, s.23.

zamanda Bakü petrollerini Batum'a nakledebilecek emniyetli bir koridor kurulmuş olacaktı.³⁴⁹

Bölgedeki İngiliz çıkarları açısından Bolşevik Rusya'yı Ortadoğu'dan mümkün olduğunca uzak tutmak gerekiyordu. Bu politikanın temeli ise Bolşevikleri Kafkasya'dan tecrit ederek bölgeye etkisini engellemektir. Bununla beraber Osmanlı Hanedanı'na ait olan Hilafet kurumunu ya ortadan kaldırmak ya da etkin bir denetim altına almak ve de Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlamaktır. İngilizler birinci amaca yönelik olarak Kırım'da Bolşeviklere karşı mücadele eden General Wrangel'i, Güney Rusya'da General Denikin'i,³⁵⁰ Gürcistan'daki Menşevik Hükümeti'ni, Azerbaycan'daki Müsavatçıları ve Taşnak Ermenilerini destekliyorlardı. Böylece hepsi de Bolşeviklere karşı olan bu güçlerden oluşturulan bir duvar, Sovyetler Birliği ile Mustafa Kemal'in önderliğindeki Anadolu Hareketi arasındaki ilişkiyi ve yardımlaşmayı engelleyecek, Anadolu Hareketi desteksiz kaldığı gibi bu durum Bolşeviklerin Güney'den kuşatılmasını da sağlamış olacaktı.³⁵¹

Bilhassa Sovyet yayılcılığını engellemek isteyen Lloyd George Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında: *"Türkiye'ye karşı yapılan hareket, Türk-İngiliz veya Türk-Yunan hareketi değildir. Bu doğrudan doğruya İngiltere ile Rusya arasında bir mücadeleden ibarettir"* demektedir. Bu ifade ile George Lloyd, Sovyetlerin İngiliz çıkar sahalarına yayıldığı ve Türk Milli Mücadele Hareketi ile Sovyetler arasındaki işbirliğine dikkat çekiyordu. Bu işbirliğinin İngiltere'ye, Türkiye'deki menfaatlerini tehlikeye düşürebileceğini belirtmekteydi. Çünkü İhtilalden sonra savaştan çekilen Rusya'nın payına da

³⁴⁹ Micheal Sargent, **British Military Involvement In Transcaspia (1918-1919)**, Camberley, Surrey: Defence Academy of the United Kingdom, 2004, s.27.

³⁵⁰ Macar, **a.g.e.**, s.23.

³⁵¹ Mehmet Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Milli Mücadeleye Bakışı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.I, S.I, Ocak 1998, s.124.

İngiltere göz dikmişti. Hint Yolu'nun güvenliğini sağlamak için İstanbul, Boğazlar ve Kafkaslar İngiltere'nin kontrolünde olmalıydı. Türkiye ile Sovyet Rusya'nın işbirliği, Kafkasya'da Sovyet işgalini kolaylaştıracak ve Anadolu, Suriye, Irak, Afganistan ve Hindistan'ın kapılarını Rusya'ya açmış olacaktı. Kafkas Seddi, bölge ülkelerin Türkiye ve Sovyet Rusya ile işbirliğine girmesi durumunda süreç İtilaf Devletlerinin aleyhine işleyecekti. Bunun engellenmesi, İran'ı da içine alacak Kafkas Seddi'nin gerçekleştirilmesine bağlıydı.³⁵² Nitekim İngiltere, Kafkas uluslarına askeri ve mali yardımda bulunarak Sovyet Rusya ve Türkiye arasında daha önceden bir blok oluşturmuştu.³⁵³

İngiltere bu amaçla bölgede Sovyetlere katılmamış olan tüm hükümetleri kendi güdümüne almaya çalışmaktaydı. Nitekim bu projelerle yetinmeyen İngilizler bağımsız Kürdistan vaadi ile bu seddi daha da güneyden desteklemek istemiştir. Ancak Müttefik Güçler, zamanla yerel hükümetler yerine Kafkasya ve Doğu Anadolu Hristiyanlarından oluşan bir set kurmaya yöneldi. Bu amaçla İngiltere, ABD ve Fransa, Ermenistan ve Gürcistan'daki anti-Bolşevik hükümetleri desteklemeye çalıştı. Bölgeyi doğrudan işgal edecek güçleri olmadığı için bu hükümetleri silahlandırıp, uzman askerlerle örgütleyerek mali yardımlarla amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlardı.³⁵⁴

İngiltere, İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslara, İran'a ve Afganistan'a hâkim duruma gelirse, hem Rusya'yı güneyden kuşatmış, hem Bakü petrolerinden Rusya'yı mahrum etmiş, hem de bu stratejik bölgede bir set kurmuş olacaktı.³⁵⁵ Amerika'nın bölgeye gösterdiği ilginin sebebi de özellikle Bakü petroleri ve ticari meselelerdi. Savaş sırasında sömürgelerde Batılılara karşı görülen kıpırdanmalar ve Sovyet İhtilali ile Anadolu'daki mücadelenin bunlara örnek olacağı endişesiyle, Türkiye'nin ezilmesi ve Rusya'nın

³⁵² Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları," **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XIX, S.2, Elazığ 2009, s. 282.

³⁵³ Nassibian, **a.g.e.**, s. 100.

³⁵⁴ Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde...", s.283.

³⁵⁵ Gökay, **a.g.e.**, s. 12.

dışlanması politikası uygulanıyordu. Sovyet Rusya ve Türkiye'nin çevrilmesi gerekiyordu. Kafkas Seddi de bunu sağlayacaktı.³⁵⁶

İngiltere'nin başka bir amacı da, Asya ile Anadolu bağlantısını tamamen kesmektir. Anadolu'nun Bolşeviklerden yardım alması ne kadar ciddi bir tehlike ise, Asyalı Müslümanlar ve Türklerle işbirliğine girmesi de İngiltere için o kadar tehlikeliydi. Enver Paşa'nın Kafkaslardaki faaliyetleri³⁵⁷ İngilizler için son derece ürkütücüydü. Anadolu Hareketi'ni Panislamist ve Panturanist bir hareket olarak algılayan İngiltere,³⁵⁸ Asyalı Türk ve Müslüman unsurlarla Anadolu Hareketi'nin ilişki kurmasını engellemek istiyordu. Enver Paşa'nın Asya Türklüğü içinde gelişen, hatta İngilizler tarafından Anadolu Hareketi ile bir bütün olduğu düşünülen faaliyetleri de Panturanist bir hareket olarak değerlendiriliyordu. Kafkas Seddi çalışmalarında bu unsurun da önemli bir rolü vardı. Bu çerçevede İngiltere, Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra harekete geçti. Kafkaslardaki İslam hükümetlerini kontrolü altına aldı. Bölgedeki Hristiyanlara da destek vererek Panislamizm'e karşı bir istinat duvarı inşa etti. Bu durumda İngiltere, Türklerin İran ve Afganistan ile sınır olmamasını öngörüyordu. Zira böyle bir sınırdışlık, Hindistan Yolu'nun güvenliği için İngiltere'yi tedirgin etmekteydi. Ayrıca İngiltere, Anadolu Hareketi'ni İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görüyor ve Sovyetlerle birleşmesini istemiyordu. Bunun için Kırım ve Kafkasya'yı kontrolü altında kalmasına dikkat ediyordu.³⁵⁹

Tüm bunların yanında İngiltere, Türkiye ile Rusya arasına bir set çekmek için Amerika mandasında bir Ermeni devleti kurmak istiyordu. Bu talep aslında iç ve dış baskılardan kaynaklanmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Amerika Ulusal Birliği'nin baskısı ve İngiliz Parlamentosu'ndaki Ermeni yanlısı üyelerin baskıları İngiltere'yi Ermenileri desteklemek zorunda bırakmıştır. Fakat İngiltere'nin bağımsız Ermenistan konusunda çok istekli olmadığı görülmektedir. Bununla beraber Lloyd George, bağımsız

³⁵⁶ Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde....",s. 283.

³⁵⁷ Nassibian, **a.g.e.**,s. 100-101.

³⁵⁸ Fromkin, **a.g.e.**,s.425-428.

³⁵⁹ Doğanay, "Milli Mücadele Döneminde....",s.284.

Ermenistan'ın manda şeklinde Amerika'ya verilmesi gerektiğini savunmuş, Amerika'nın kabul etmemesi üzerine de Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında Ermeni Devleti sınırını belirlemek işini Amerika Başkanı Wilson'a vermeye çalışmıştır.³⁶⁰

Bu arada Mustafa Kemal ve kadrosu Kafkas politikasında tutunduğu tavrın nedeni Kazım Karabekir ile olan yazışmalarında görülmektedir. “Türkiye Kafkasya’dan Bolşevik istilasını kolaylaştırır ve onunla hareket birliğine geçerse, batıdan doğuya doğru, Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir suretle açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapatmak için müttefikler bir taarruz stratejisini yürütecek kuvvetleri süratle tedarik edemezler. Bu sebeple bu seddin yarılmasını Türkiye’nin kesin şekilde yok edilmesi projesi sayarak bu bloğu İtilaf Devletleri’ne yaptırmamak için en son yollara başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almak mecburiyetindeyiz. Kafkas milletleri bize set olmaya karar vermişlerse birlikte taarruz için Sovyetlerle anlaşmak, dâhilen milli teşkilatı son derece genişletip, takviye etmektir. Bu çerçevede, İngiltere ile işbirliği içerisinde olan Azerbaycan’ın da uyarılması gündeme gelmiştir”.³⁶¹

Bu arada İngiliz kabinesinde yapılan toplantılarda, Kafkas Seddi’ni daha etkin hale getirebilmek için ilginç görüşler de ortaya atıldı. Bu görüşlerden birisi Bolşeviklere karşı daha etkin bir blok oluşturma

³⁶⁰ Ermenistan politikasının yanı sıra İngiltere, kurdurmak istediği bağımsız Kürt Devleti’nin mandaterliğini üzerine almak istemiştir. İngiltere, Rusya’ya Karşı oluşturmak istediği duvarı Kürtlerle tamamlamak ve Türklere karşı kullanmak istiyordu. Kürtleri, İngiltere için önemli kılan Irak petrolüydü. İngiltere’nin Kürdistan projesi, Kürt ileri gelenlerinin arasındaki görüş ayrılığı ve Kürtlerin geniş bir bölümünün Fransız nüfuz alanı içinde bulunması nedeniyle, Fransa’nın yakın işbirliğine gerek duyulması üzerine uygulama alanı bulamamıştır. Ermenistan ve Kürdistan Devletleri kurma girişiminden sonra sıra Anadolu’nun geri kalan bölgelerine gelmişti. Anadolu’da Doğu Akdeniz’in (Hint Yolunun) güvenliğini sağlayacak İngiltere’ye dost bir devletin kurulması gerekiyordu. Lloyd George’a göre bu devlet Yunanistan’dı. Detaylı bilgi için Bkz: Temel, **a.g.m.**, s. 126.

³⁶¹ Nitekim bu dönemde Azerbaycan’ın Anadolu Hareketi’ne yardıma yanaşmaması, üstelik Türk subaylarını çeşitli vaatlerle ayartması, başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere Türk karar vericilerini kırdırmaktaydı. Bunun sonucunda Anadolu Hareketi için Azeri Müsavat Hükümeti gözden düşecek ve Bolşeviklerle temas halinde olan “Hümmetçiler” ön plana çıkacaktır. Bu çerçevede, Kafkas devletlerinin bağımsızlığı ve bu devletler üzerindeki Batılı devletlerin rekabeti Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilere de bir set çektiği anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda Türkiye’nin SSCB’nden karayolu ile silah ve malzeme yardımı almasını da engellemektedir. Erol, Aydın, **a.g.m.**, s.24.

düşüncesi idi.³⁶² Ancak, bu yalnızca askeri set olmakla kalmamalı, aynı zamanda ideolojik ve ekonomik bir set de olmalıydı. Bu doğrultuda İngilizler Kafkasya’da ilerleyen Kızıl Ordu’ya karşı Türkiye’yi de bu seddin bir parçası haline getirmek için çeşitli yollar arandı. Bunun için Albay Rawlinson, Kazım Karabekir ile temasa geçecekti. Lakin görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Zira Bolşevik Hükümeti, Anadolu Hareketi için hem askeri hem de anti-empyralist destek açısından oldukça önemliydi. İşgal altındaki Türkiye’nin dışarı ile tek bağlantısı ise Kafkasya idi. İngilizlerin egemenlik kurmaya çalıştığı bu bölge Bolşeviklerin elinde olması Türk Milli Hareketi için hayati öneme sahipti. Görüldüğü gibi, Kızıl Ordu’nun ilerlemesi karşısında Anadolu Hareketi, İngilizler ile Bolşevikler arasındaki mücadelenin bir parçası haline getirilmeye çalışılmıştır.

Bolşevik Rusya ise, Anadolu ve Boğazlara Batılıların hâkim olması yerine daha zayıf bir gücün hâkim olmasını istemekteydi. Özellikle Boğazların İtilaf Devletlerinin elinde olması Rusya’yı rahatsız etmekteydi. Zira Boğazlar ve İstanbul üzerinden gelen yardımlar Beyaz Ordu’yu ayakta tutuyordu. Ayrıca Sovyetler, İngilizlerin Kafkasya’daki Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Devletleri aracılığıyla oluşturdukları “Kafkas Seddi”ni yıkmak için Ankara ile işbirliğinin yararlı olacağını düşünmekteydi. Bu süreçte, Bolşeviklere karşı savaşılan Denikin kuvvetlerinin yenilgiye uğramaları üzerine Anadolu Hareketi ile Bolşevik Hükümeti arasındaki doğrudan münasebetler kurulmasıyla mümkün olabilecekti. Bu doğrultuda, bir yandan Anadolu Hareketi’nin güçlenmesi, diğer yandan Bolşeviklerin, Beyaz Ordu birliklerini yenerek Kafkasya’ya doğru inmeye başlaması üzerine Ağustos 1919’da İngiliz birlikleri Kafkasya’dan çekilmeye başladı. Böylece Bolşevikler ile Anadolu Hareketi, ortak düşmana karşı birlikte hareket edecekti. Sonuç olarak ise Kafkas Seddi’nin başarıya ulaşma şansı mümkün olmayacaktı.³⁶³

Bu arada 1919-1920 kışında bölge , “Sovyetleştirilmiş” bir Kafkasya hedefli bir Bolşevik kampanyasına tanık oldu. Anadolu’dan gönderilen ulusçu

³⁶² Doğanay, “Milli Mücadelede Döneminde...”, s. 284.

³⁶³ Erol, Aydın, **a.g.m.**,s. 30.

kadrolar bu kampanyada önemli bir rol oynadılar. Türk Ulusçularının gözünde, bağımsız bir Kafkasya, Rusya'dan askeri malzemenin aktarılması önünde bir engel oluşturmaktaydı. Bölgede kurulacak olan bir Bolşevik denetiminin Türk bağımsızlık mücadelesi açısından çok gerekli olan askeri yardımı kolaylaştıracağı düşünülüyordu.³⁶⁴

3.6. İNGİLİZLERİN KAFKASYA'DAN ÇEKİLME KARARI

İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonra Kafkasya'nın stratejik noktalarını işgal etmişse de, bölgedeki askeri yükümlülüklerin boyutu hakkındaki tartışmalar İngiliz devlet adamlarının gündemine oturdu. Bu doğrultuda İngiliz Hükümeti'nin Kafkasya'dan çekilmeye yönelik niyetleri Mart 1919'dan itibaren ortaya çıkmaktaydı. Bununla birlikte 1919 yılı İngiltere için hiç de iç açıcı değildi. Mısır'da patlak veren milli isyan, İrlanda'nın ayrılıkçı hareketi ve Afganistan'da İngiliz karşıtı eylemler İngiliz Hükümeti tarafından çözülmesi gereken öncelikli konular olarak algılanmıştı. Dahası, savaşın İngiltere'nin ekonomik durumuna etkileri de kamuoyu üzerinde derin tartışmalara yol açmıştı.³⁶⁵

Türklerle yapılan mütareke sonrası İngiliz birlikleri harekete geçerek tüm kilit noktaları hiçbir direnişle karşılaşmadan etkin bir askeri denetim altına almıştı. Bu arada Boğazlardan Hazar'a kadar bütün bölgenin kontrolü için General Francis Milne komutasında Karadeniz Ordusu görevlendirilmişti. Bu ordunun 27. Tümeni, Forestier Walker komutası altında Batum'da karargâh kurmuştu. General Thomson ise Mezopotamya Ordu Komutanlığı'nca Bakü'ye atandı. Böylece, 1918 yılı sonlarında İngiliz Hükümeti tarafından Karadeniz'den Hazar'a kadar uzanan sağlam bir "koridor" oluşturuldu. Bu koridor, Karadeniz'deki güçlü bir donanma ve Hazar'daki küçük fakat önemli bir kuvvet tarafından da destekleniyordu. Bununla beraber Kafkasya'nın karmaşık yapısı bölgede yeni çatışma ortamına da zemin hazırlamaktaydı.

³⁶⁴ Gökay, **a.g.e.**, s. 89-90.

³⁶⁵ Başak, **a.g.e.**, s. 381-382.

İngiliz Hükümeti'nin böyle istikrarsız bir bölgede bir yandan kendi menfaatlerini korumaya çalışırken, diğer yandan da düzeni sürdürmesi çok zor bir işti. Mondros Mütarekesi sonrası Kafkasya'daki İngiliz çıkarlarını korumanın hiç de kolay olmadığı anlaşılmıştı. Buradaki sorun temelde sorunlar yumağı haline gelen bölgenin karmaşık yapısı ile ilgiliydi.³⁶⁶

Transkafkasya Cumhuriyetleri, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan, Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmişti. Eylül ayında ise bölgenin büyük bir kısmı Türk ve Alman ordularının işgali altındaydı. Savaşın bitmesiyle bölge için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu cumhuriyetler bağımsızlıklarını yeniden talep etme şansını yakaladı. Ancak savaşın sonunda Transkafkasya'daki durum karmakarışık bir haldeydi. İngilizler, bölgede asayişi sağlamak için daha önce tasarladıkları planlardan daha fazla müdahale etmek zorunda kalmışlardı. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler oldukça bozuktu. Mütarekeden sonra dış baskıların azalması, bu üç devlet arasındaki düşmanlıkların yeniden gün yüzüne çıkmasına zemin hazırladı. Bölgeye henüz gelen İngiliz askerleri ise düzeni sağlamak için kuvvet kullanmak zorunda kaldı.³⁶⁷

Bölgede karşılaşılan diğer bir sorun da, Denikin'in gönüllü ordusu ile Transkafkasya Cumhuriyetleri arasındaki çıkar ilişkileriydi. Bölünmez bir Rusya hedefine sahip olan Denikin, Transkafkasya Cumhuriyetleri'nin bölgedeki bağımsızlıklarını tanımayacağını belirtmişti. Dolayısıyla bölgedeki İngiliz komutanları, kendilerini her ikisi de İngiliz Hükümeti tarafından desteklenen iki karşıt taraf arasında buldu. Böylesine istikrarsız bir bölgede bir yandan İngiliz çıkarlarını korurken diğer yandan düzen ve asayişi sağlayabilmek İngiliz askeri yetkilileri için oldukça zor bir durumdu.³⁶⁸

³⁶⁶ Gökay, *a.g.e.*,s. 64-65.

³⁶⁷ Bölgede devletler arasındaki sınır problemleri içerisinde Azerbaycan ile Ermeni Cumhuriyeti arasında yaşananlar daha ciddi boyuttaydı. Öyle ki, bölgede çok sayıda Türk ve Ermeni köyü yan yanaydı. Belli başlı sorun oluşturan yerler Zangezür, Nahçıvan ve Karabağ bölgeleriydi. Bu tür sorunlar sürekli etnik çatışmalara yol açmakta ve bölgedeki istikrara ciddi bir şekilde tehdit oluştuyordu. Başak, *a.g.e.*,s. 383.

³⁶⁸ Başak, *a.g.e.*,s. 384.

Güney Rusya, müttefikler tarafından Don Bölgesi ile İngiliz Fransız tesir sahaları şeklinde iki farklı yapay kuşağa bölünmüştü. Britanya ve Fransa Güney Rusya'da askeri kuvvet bulundurmanın kendilerine yararı olup olmayacağı hususunda görüş ayrılığı vardı. Müttefikler arasındaki bu bölünme bölgede izlenecek politikalara da yansiyordu. Kendisini Transkafkasya bölgesinin işgaliyle sınırlı tutan İngiliz Hükümeti ciddi askeri operasyonlardan yana değildi.³⁶⁹ Neticede İngiliz birliklerinin Transkafkasya'ya gönderilmesinin üzerinden henüz üç ay bile geçmeden Lloyd George Hükümeti bölgeden çekilme kararı aldı. Bu karar mart ayı başlarında Savaş Bakanlığı tarafından dile getirilerek nisan ayında da Dışişleri tarafından onaylanmıştı. 1919 yılı sonunda Batum dışındaki tüm birlikler Kafkaslardan geri çağrılacaktı. İngiliz kuvvetleri kendilerini Boğazlar ve Karadeniz'in kontrolüyle sınırlayacaktı. Bu, dağınık haldeki askeri gücün dar bir alanda yoğunlaştırılmasıyla bölgedeki İngiliz çıkarları için sağlam bir çatı kurulmasını sağlayabilirdi.

İngiliz Hükümeti'nin birliklerini neden Kafkaslardan çekmeye karar verdiği konusunda farklı görüşler vardı. John Buchanan'a göre, Beyaz Rus generallerinin politikalarına karşı yerel nüfusun direnişinden dolayı İngilizler bölgeye her türlü aktif müdahaleden geri durmak zorunda kalmıştı. Hovannisian'a göre ise, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un "bozgunculuğu" da söz konusuydu. Diğer yandan Ullman, İngilizlerin Rus sorununa müdahalesinin neden olacağı hem insan gücü hem de maddi anlamdaki büyü maliyete karşı ülke içinde yükselen muhalefete dikkati çekmektedir.

Sonuç olarak 1919 Mart'ında, etkili bir siyasal kontrolün ancak yeterli bir askeri kuvvet desteği olması durumunda mümkün olduğu ve 1.000 milden daha geniş bir alanda düzeni sağlamaya yetecek kadar birliğin olmadığı

³⁶⁹ Fransızlar kontrol bölgelerinde İngilizlere nazaran çok daha agresif bir tutum içindeydi. 13 Mart 1919'da kendilerini Odesa bölgesinin en yüksek otoritesi ilan etti ve yerel güçlerin de desteğiyle Bolşeviklere karşı operasyonlara başladılar. Sovyet ordularına doğrudan saldırı niteliğindeki bu politika tam bir hezimetle sonuçlanacaktı. Çok geçmeden Fransız askerleri Bolşevik propagandasına kapılarak Kızıl Ordu'ya karşı savaşmayı reddetti. Sonunda Fransız Komutanlığı kendi birliklerine olan inancını kaybetme noktasına geldi. Böylece nispeten zayıf Bolşevik ordusu Fransızları Güney Rusya'dan tamamen çıkarmayı başardı. Vernadsky, *a.g.e.*, s. 377.

anlaşıldı. Bu noktada İngiliz politikasının yeni tarifi, kuvvetlerin Kafkasya'dan çekilerek eldeki bütün birliklerle İstanbul ve Boğazlar üzerinden yoğunlaşması şeklinde belirlendi. Böylece Karadeniz ve İstanbul 'un sağlam bir üs haline getirilmesinin İngiltere'ye Kafkasya'daki etkisini sürdürme imkânı vereceği düşünülmüştü. Bu konudaki süreklilik ise bölgedeki anti-Bolşevik güçlerin desteklenmesi ve Transkafkasya Cumhuriyetleri ile yakın ilişkilerin kazanılmasıyla sağlanabilirdi.³⁷⁰

İngiliz Dışişleri Kafkasya'dan çekilme sonucunda ortaya çıkacak olumsuzlukları gidermek için bazı politikalar belirlemeye çalıştı. Balfour, öncelikle bölgedeki Ermenilerin cephane sıkıntısını göz önüne alarak tahliyenin 15 Ağustos'a kadar ertelenmesi gereği üzerinde durdu. Bununla beraber bölgeden ayrılırken silah ve cephanelerin bir bölümünün Ermenilere bırakılmasını istedi. İngiliz Dışişleri'nde ağustos ayı başlarında yapılan toplantıda ise tahliyenin bölgedeki etkilerini azaltmak için Oliver Wardrop Misyonu'nun Tiflis'te konuşlandırılması planlandı. Bununla ulaşılmak istenen ise bölgede gerek fiili otoriteleri resmen tanınmamış olan cumhuriyetler gerekse General Denikin ile bu cumhuriyetler arasındaki çatışmaları asgari seviyede tutmaya çalışacaktı.³⁷¹

3.6.1. İtalyan ve Amerikan Mandası Düşüncesi

İngiliz Hükümeti, Transkafkasya'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarına rağmen bölgede kalmanın zorluklarını 1919 yılı başlarından itibaren görmeye başlamıştı. Bu zorlukların en başında İngiliz maliyesini sarsan yüklü masraflar gelmekteydi. İkincisi İngiliz kamuoyunda savaş karşıtı gösterilerin yoğun bir muhalefet kampanyası halinde ortaya çıkmıştı. Diğer bir sorun ise bölgenin siyasi ve sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan karışıklıkların bölgedeki İngiliz kontrolünü sarsmaktaydı. Bu gerçekleri fark eden İngiliz Yönetimi özellikle maddi yetersizliği kapatmak için gerekli tedbirleri almak

³⁷⁰ Gökay, **a.g.e.**, s.77-78.

³⁷¹ Başak, **a.g.e.**, s. 391.

üzere harekete geçti. Bu doğrultuda, Dışişleri Bakanı Balfour, Transkafkasya'nın işgalini, müttefikleri içinde en zayıf dolayısıyla en kolay denetlenebilir halkası olan İtalya'ya devretmeyi planlıyordu. Aynı plan, Anadolu'da Yunanlılar için uygulanmıştır.³⁷²

Balfour tarafından hazırlanan bu teklif, İtalyanlarca Anadolu'da Konya'ya müdahale etmelerine izin verilmesi şartıyla kabul edildi. Bu konudaki resmi karar, Konya harekâtına olumsuz bakan Lord Curzon'un muhalefetine rağmen 9 Nisan 1919'da Savaş Yüksek Konseyi tarafından kabul edildi.³⁷³ Böylece İngiltere Transkafkasya'yı boşaltacak ve işgali İtalya üstlenecekti. Buna göre Bakü'nün İngiliz kuvvetleri tarafından tahliyesi 15 Haziran'dan sonra, Tiflis'in tahliyesi ise Ağustos ayı içinde gerçekleşecekti.

374

İngiliz Komutanlığı alınan bu kararı Gürcistan ve Azerbaycan hükümetlerine bildirdi. Bu karar karşısında Azerbaycan Hükümeti, Paris'teki temsilcisine konferanstaki İngiliz heyetiyle görüşerek Azerbaycan üzerinde İngiliz mandası kurulmasını sağlaması talimatını verdi.³⁷⁵

Gürcü Hükümeti'nin bu karar tepkisi ise Başbakan Jordanya'nın Batum'da bulunan İngiliz Kumandanı General Cory'i İngiliz kuvvetlerinin geri çekilmelerine karşı protesto etmesi şeklinde oldu. Bununla beraber Gürcü Hükümeti, İngilizlerin aldığı bu karara göre İtalyan birliklerini beklemeye başladı. İtalyanlar başlangıçta bu işgale büyük ilgi duymaktaydı. Lakin Haziran 1919'da Orlando Hükümeti yerine Francisco Nitti Başbakanlığı'nda yeni bir hükümet kuruldu. Nitti, bu işgalin İtalya'yı sonuçları belirsiz bir maceraya sürükleyeceğini belirtiyordu. Bununla beraber Roma'yı Moskova ile karşı karşıya getirmek de istemiyordu. Böylece yeni kurulmuş olan hükümet bu konudaki tavrını ortaya koymuş oldu.³⁷⁶

³⁷² Sürmeli, **a.g.e.**, s.459.

³⁷³ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 324.

³⁷⁴ Sürmeli, **a.g.e.**, s.460.

³⁷⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 325.

³⁷⁶ Sürmeli, **a.g.e.**, s.461.

3 Temmuz 1919'da İtalya'nın politika ve çıkarlarını etkileyen genel sorunların tartışıldığı Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan delegelerinin başkanları arasında Paris'te gayr-i resmi bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda Kafkasya'daki İtalyan konusu görüşüldü. Bu duruma İtalyanların cevabı olumsuz oldu. Bu doğrultuda İtalyanlar kesin kararını 1 Ağustos tarihinde verdi.

Transkafkasya'da İngiliz askerlerinin yerine geçmek üzere yeni kurulan İtalyan Hükümeti'ne yapılan teklif reddedilmişti.³⁷⁷ Bu durum İngiliz Hükümeti'ni zora soktu. Bununla beraber General Denikin'in Transkafkasya'nın kontrolünü sağlamak için heveslenip Bolşeviklerle mücadele etmekte olan öncelikli görevini ihmal etmesinden de korkulmaktaydı. Dahası Türkler, Kürtler ve Gürcüler tarafından etrafı sarılmış olan Ermenilerin pozisyonu daha da kötüleşebilirdi.³⁷⁸

Kafkasya, İngiltere'nin ardından İtalya'nın da işgali kabul etmemesiyle sahipsiz kalmış görünüyordu. Bu durumda Kafkasya için yeni bir hami aramak gerekiyordu. İşte bu arayış içinde tüm gözler Ermenistan üzerinde Amerikan mandası kurulması için Ermeni çevrelerin yoğun bir kampanya sürdürdüğü ABD'ye çevrildi.³⁷⁹

İngilizler, stratejik açıdan önemli fakat ekonomik yükü ağır olan bölgenin ABD yönetimi altına girmesine oldukça istekli davranmaktaydı. Böylece Mezopotamya'ya yönelecek bir saldırıya karşı güçlü bir tampon bölge oluşturulacak bölgede otoritenin sağlanması için gerekli askeri ve ekonomik yük Amerika'nın sırtına yüklenmiş olacaktı. Aynı zamanda

³⁷⁷ Şubat 1919'da İtalyan Hükümeti teklif edilen mandaterlik önerisini kabul etmesine rağmen yeni kurulan hükümet teklifi reddetmiştir. Zira İtalyanlar, bölgedeki İngiliz politikalarına hizmet edeceklerini düşünmekteydiler. Vagnini, **a.g.m.**,s.99-100.

³⁷⁸ Çağlayan, **a.g.e.**,s. 182.

³⁷⁹ Sürmeli, **a.g.e.**,s. 463.

Ermenilerle yakından ilgilenmekte olan ABD'yi bölgenin yeni hamisi olarak görmeye başladı.³⁸⁰

İngiltere, manda adı altında yapılacak işgallerin İngiliz maliyesine ağır gelmeye başladığını gördü ve bu işten çıkarlarından vazgeçmemek şartıyla kolayca sıyrılmak için gerekli tedbirleri almaya başladı. Transkafkasya'da manda için aranan sorumlu ülke İtalya olarak belirlenirken Türkiye ve Ermenistan mandası için düşünülen ülke Amerika³⁸¹ oldu. Bu teklif Paris'teki İngiliz temsilcisi Lloyd George tarafından ABD Başkanı Wilson'a 23 Mart 1919'da önerildi. 21 Mayıs 1919'dan itibaren de bu öneri Paris'te resmen tartışılmaya başlandı.³⁸²

Lord Curzon, Kafkasya hakkında yaptığı değerlendirmelerde bölgenin İngiltere'nin Hindistan'a yönelik çıkarları açısından önemli olduğunu ve bölge için politik kontrol önlemleri alınması gerektiğini belirtiyordu. Curzon'a göre bölgeyi ele geçirecek olan bir düşman kuvvet Asya'daki İngiliz politikasını tehdit edecek bir yönde gelişme gösterebilirdi. Bununla beraber İngiltere'nin bölgede ticari ve ekonomik çıkarları söz konusuydu. Bu doğrultuda bölgede gelecekteki İngiliz menfaatleri korunmalıydı. Doğu Komitesi'nde Lord Curzon'un Fransız mandaterliği hakkındaki değerlendirmeleri ve bu alternatifte mesafeli duruşu Lord Robert Cecil tarafından da destek görmekteydi. Bölgeyi Hindistan yolunun bir bölümü olarak algılayan Cecil, Fransa'dan ziyade Amerika'nın bu bölgeye yönlendirilmesini daha doğru

³⁸⁰ Dilek, **a.g.m.**, s. 85. 1919 yılında Amerikan mandası için en faal propaganda yapanlar şüphesiz Ermenilerdi. Çünkü Türk topraklarını da kapsayan bir Ermeni Devleti'nin kurulması Amerikan mandasına bağlı görünüyordu. Gerek Taşnaksutyun yetkilileri gerekse Paris'teki Ermeni Delegasyonu tüm imkânlarını seferber ederek Amerika'yı bu konuda ikna etmeye çalışmaktaydılar. Ermeniler, Başkan Wilson'u kurtarıcı olarak görüyordu. Bkz: Köse, **a.g.m.**, s. 212.

³⁸¹ İngilizler, ABD'nin Kafkasya'da İtalya'ya verdikleri rolle yetinmeyeceklerini biliyordu. Çünkü Amerika, İtalya gibi güçsüz ve kolay denetlenebilir bir ülke değildi. Bununla beraber, uzun zamandır ABD'nin en büyük petrol şirketi Standart Oil Company'nin Kafkasya petrolleriyle yakından ilgilendiği görülmekteydi. İşte bu nedenle Lord Curzon 22 Temmuz'da Tiflis'e Oliver Wardrop'u Komiser olarak atandı. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 325.

³⁸² Başkan Wilson manda fikrini benimsemiş halde ülkesine döndü. Lakin Bu mesele gerek kamuoyunda gerekse Amerikan Senatosu'nda tepkilere yol açtı. Çünkü atılacak plansız adımlar ABD'yi birçok sorunla baş başa bırakabilecekti. Sürmeli, **a.g.e.**, s. 465-470.

görmekteydi. Cecil, Amerika'nın bölgede kalıcı olmayacağını düşünüyordu.

383

Geri çekilmenin olumsuz etkilerini azaltmak için İngiliz Yönetimi, ABD'yi Kafkasya'ya çekmek istiyordu.³⁸⁴ Balfour, Lloyd George'a gönderdiği bir mektubunda İngiliz kuvvetleri geri çekilirken, ABD'nin Ermenistan'ı mandater bir devlet olarak görmesi için birtakım girişimlerde bulunulması gerektiğini şiddetle öneriyordu.³⁸⁵ Buna rağmen Lord Curzon, Balfour'un görüşünü bir alternatif olarak göz önünde bulundururken diğer yandan geri çekilmenin ertelenme ihtimali hakkında inceleme yapmak için İngiliz Genelkurmay Başkanı Henry Wilson ile temasa geçti. General Wilson bunun söz konusu bile olmayacağı görüşündeydi. Zira geri çekilmedeki herhangi bir gecikmenin askerler üzerinde olumsuz etki yapacağını belirtiyordu. Böylece Amerikan seçeneği alternatifsiz ön plana çıktı.³⁸⁶

Curzon, 11 Ağustos'ta Londra'daki Birleşik Devletler Elçisi John W. Davis ile görüşme imkânı buldu. Curzon, İngiliz kuvvetlerinin Batum'dan çekileceğini belirterek Kafkasya'da bir Amerikan Mandaterliği isteğini Davis'e ifade etti. Amerikan Elçisi, çeşitli gerekçeler göstererek bu durumun mümkün olmadığını ifade ediyordu.³⁸⁷ 13 Ağustos tarihinde ABD'nin askeri, siyasi ve ekonomik açıdan mandaterliği kabul etmesinin büyük zorluklar getireceği düşünülmektedir. Teklifte ısrarcı olan İngiliz Hükümeti'ne red cevabı verildi. Buna rağmen Lloyd George başkanlığında toplanan Savaş Kabinesi'nde Ermeni Sorunu'nun çözümü için ABD'nin mandaterliği hususu önemle vurgulanıyordu.³⁸⁸

³⁸³ Başak, **a.g.e.**, s. 362-363.

³⁸⁴ Busch, **a.g.e.**, s.252-253.

³⁸⁵ Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 15-16, 2009, s. 89-90.

³⁸⁶ Çağlayan, **a.g.e.**, s.182.

³⁸⁷ Kafkasya'ya herhangi bir askeri birliğin gönderilmesi Kongre'nin kararına bağlıydı. Bkz: Dilek, **a.g.m.**, s.90; aynı zamanda ABD'nin Avrupa işlerine müdahale etmekten kaçınmasını isteyen Monroe Doktrini'ne olan katı bağlılık, Birleşik Devletlere herhangi bir mandaterlik alınmasına izin vermeyecekti. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2007, s.712

³⁸⁸ Dilek, **a.g.m.**, s.90.

İngiltere'nin bu siyasi manevraları üzerine ABD, İngilizlerin Kafkaslardan çekilme kararını erteletme amacındaydı. Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing, İngilizlerin bölgeden çekilmemesini gerektiren gerekçeleri Lord Curzon'un dikkatine 26 Ağustos tarihli yazısında sunma gereksinimi hissetti. Lansing,³⁸⁹ 1856 Paris ve 1878 Berlin Anlaşmalarını imzalayan devletler arasında ABD'nin bulunmadığından hareketle İngiltere'nin Orta Doğu'da bulunan Hristiyanları koruma konusunda güçlü bir vizyona sahip olduğunu ifade ediyordu. O'na göre İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi, Ermenilerin büyük sıkıntı çekmesine olanak sağlayacaktı. Bu durum Amerikan kamuoyunda mandaterlik konusunda aleyhte düşünenlerin güç kazanmasına sebep teşkil edebilecekti.³⁹⁰

Bu arada Paris'teki Amerikan Delegasyonu yetkilisi Polk'tan gelen 30 Ağustos tarihli rapor önemli bir gelişmeyi Washington'a aktarmaktaydı. Buna göre, Fransa Ermenistan'ı korumak için 12.000 askeri gönderebileceğini açıklamıştı. Fransa'nın bu kararı Amerikan Senatosu içinde olumlu karşılandı. Fransa ile ortak harekete geçmek üzere bazı senatörler tarafından ABD Başkanı'na Amerikan askeri gücünü kullanma yetkisi veren teklif alt komisyona sunuldu. Amiral Bristol, Kafkasya ve çevresine asker gönderme önerisine şiddetle karşı çıktığını 30 Eylül'de Washington'a bildirdi. Bristol, bölgeye kuvvet gönderilmesinin Türklere savaş anlamına gelebileceğini ve bölgedeki Amerikan nüfuzu etkisini kaybedebileceğini düşünmekteydi.³⁹¹ Bununla beraber ABD'deki muhalif kanat da asker gönderme konusuna olumsuz yaklaşmaktaydı. Muhaliflere göre, İngiltere ve Fransa, petrol,

³⁸⁹ ABD'nin 6 Nisan 1917'de İtilaf Devletleri safında savaşa girmesine rağmen Dışişleri Bakanı Lansing, Türkiye'ye savaş açma taraftarı değildi. Bu noktada şunları düşünmekteydi: " Harbin Türkiye'deki Amerikan misyonier teşkilatına büyük zararları olacaktı. Amerikan her ay şarktaki Ermenilere 2 milyon Türk Lirası tutarında yardım yapıyordu. Harp açıldığı takdirde bu teşkilat bozulacak misyonierler memleketten sürülecek ve servetleri müsadere edilecekti. Esas sebep ise, Türkiye, Amerika ile siyasi münasebetlerini kestiği halde; Amerika'ya karşı hiçbir tecavüzi harekette bulunmamıştı. Bu böyle olunca hangi sebeple Türkiye'ye harp açılacaktı". Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun 1972, s.1.

³⁹⁰ Dilek, **a.g.m.**, s. 91.

³⁹¹ Başkan Wilson, Bristol ile aynı fikirde değildi. Çünkü Wilson, Ermeni ve misyonierlerin propagandasının etkisiyle Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına destek veriyordu. Ercüment Kuran, "Amiral Bristol Raporu ve A.B.D. de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", **Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, S. 37, Ankara 2001, s.484.

hammadde ve yeni sömürge elde etmek için Orta Doğu'nun zengin bölgelerini alırken ABD'yi ise askeri ve mali sorumluluk altına girecekti.³⁹²

Lloyd George, 13 Eylül'de yayınladığı muhtırayla İngiliz ordusunun bölgeyi tahliye edeceğini ve bunu takiben de Ermenistan'ın Fransız askeri yönetimi tarafından devralınacağını ilan ediyordu. Clemenceau ise, Ermeni mandaterliğinin³⁹³ yükünü alamayacaklarını açıkça belirtip Suriye ve Kilikya'ya asker göndermekle yetineceklerini açıkladı. Böylece Fransızlar, İngiltere'nin Kafkasya'daki siyasi manevralarına alet olmaya yanaşmayıp kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye karar vermiştir.³⁹⁴

Büyük güçler arasında diplomatik manevralar yaşanırken Tümgeneral James G. Harbord, Yakındoğu'da gerçekleştirdiği gezi sonucunu 44 sayfalık rapor halinde 16 Ekim 1919'da ABD Dışişlerine sundu. 13 Nisan 1920'de Massachusetts Senatörü Henry Cabot Lodge tarafından 266 No'lu belge

³⁹² Dilek, **a.g.m.**, s.91-92. İtilaf Devletleri Anadolu'ya kadar uzanan bir Ermeni Devleti'nin kurulması konusunda hemfikir olmalarına rağmen böyle bir devleti açıkça desteklemenin yalnızca Türkleri değil aynı zamanda tüm Müslüman nüfusu dışlamak anlamına geleceğini hatta bir Ermeni mandasının İngiltere, Fransa veya İtalya tarafından kabul görmesi Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda yapılmış gizli anlaşmaları sekteye uğratabilirdi. Bu konudaki en kolay çözüm Amerika'nın Ermeni Mandası sorumluluğunu üstlenmesi idi. Beyoğlu, **a.g.m.**, s.127.

³⁹³ Mandaterlik ya da manda, yönetim biçimi olarak tartışmaların başladığı 1919 yılına kadar uluslararası diplomaside ve literatürde kullanılmayan bir terimdi. Manda yönetimi, sömürge yönetimlerinden farklı bir tanım olarak ilk defa Güney Afrikalı General Jean Christian Smuts tarafından ortaya atıldı. Smuts, bu konu ile ilgili önerisini bir teklif olarak konferansın toplanması öncesi 16 Aralık 1918'de komisyona sundu. Buna göre yenilen devletlerden ayrılacak olan ve kendini idare etme kapasitesine sahip olamayan ülkelerin yönetimi Milletler Cemiyeti'ne bırakılacaktı. Milletler Cemiyeti de bu görevi bir büyük devlete verecekti. Bu öneri, toplanan Paris Konferansı'nda uzunca tartışıldı. Konferansta ortaya çıkan görüşlere göre Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak Türkiye ve Ermenistan üzerinde manda yönetimi kurulması üzerinde duruluyordu. Manda yönetimi fikri, konferans süresince tartışıldı ve önerilen Milletler Ligi Nizamnamesi'nin 19. Maddesi ve 28 Nisan 1919'da da kabul edilen Cemiyet-i Akvam'ın 22. Maddesine dâhil edildi. Manda Yönetimi'nin çerçevesini belirlemek için Paris Barış Konferansı Komisyonu'nda görev yapan Albay House, Lord Milner, M. Simon ve Baron Chinda'dan oluşan üyelerin çalışmalarına göre, mağlup devletlere uygulanmak üzere 3 tip manda yönetimi öneriliyordu. Buna göre, B mandası Afrika'daki Alman kolonileri ve C mandası da yine Pasifik adalarındaki Alman kolonileri için uygulanacaktı. Türkiye için ise A tipi manda yönetimi teklif ediliyordu. Bkz: Osman Köse, "İstanbul'daki Amerikalı Diplomat ve Misyonerlere göre Türkiye'de Amerikan Manda İdaresi'nin Kurulma Gerekçeleri", **History Studies**, C.II, S.1, 2010, s.209.

³⁹⁴ Dilek, **a.g.m.**, s.92.

olarak 66. Kongre II. Oturum'da Amerikan senatosuna "Harbord Raporu"³⁹⁵ olarak sunuldu.³⁹⁶

Harbord'a göre, bu bölge asırlardan beri militarizm ve emperyalizmin mücadele alanı haline gelmişti. Yayılma eğiliminde olan devletler, bu bölgenin kontrolü için yine mücadele edeceklerdi. Bu bölgede mandaterlik kabul etmek ABD'yi eski dünyanın siyasetine dâhil edecek ve geleneksel politikasından uzaklaştıracaktı. Yeniden kurulacak bir Rusya ile de karşı karşıya gelinebilirdi. İngiltere tecrübesiyle ve idaresiyle, para ve personel kaynaklarıyla bu ise çok daha uygundu. Bir senatonun kararı, müteakip senatoyu bağlamadığından Amerikan dış siyasetinde bir devamlılık sağlanamayabilirdi. ABD, büyük borçlara girecek, orduda ve deniz kuvvetlerinde artışlar gerekecekti.³⁹⁷

Her şeye rağmen ABD Başkanı Wilson, Ermeni Mandaterliği önerisini Amerikan senatosuna sunma ihtiyacı hissetmiştir. Senatoda yapılan oylama neticesinde mandaterlik teklifi 1 Haziran 1920'de reddedildi. Böylece ABD bekle-gör politikasını uygulamaya koydu.³⁹⁸

³⁹⁵ General Harbord ve heyeti Ağustos 1919'da Anadolu'ya geldi. Bir aylık gezisi boyunca Harbord, bölgedeki Ermenilerin durumu ve manda konusu hakkında gözlem yapacaktı. Bu geziye çıkarken gerçekten bir Ermenistan ve katliamlar görmeyi beklediğini itiraf etmiştir. Bkz: Seçil Akgün, "Kuruluş Savaşı Başlangıcında Türk Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri**, Ankara 1985, s.338.

³⁹⁶ Dilek, **a.g.m.**,s.92-93.

³⁹⁷ Amerikan senatosu, Türkiye'nin ve Transkafkasya'nın sağlayacağı gelirlere ilk beş yılda su meblağları sağlamaya mecbur olacaktı. Birinci Yıl: 275.000.000 dolar; İkinci Yıl: 174.264.000 dolar; Üçüncü Yıl: 123.750.000 dolar; Dördüncü Yıl: 96,750.000 dolar; Beşinci Yıl: 85.750.000 dolar; toplam:756.014.000 dolar" . Bkz: Dilek, **a.g.m.**,s. 94; General Harbord'un raporuna göre, manda yönetimini üzerine almakla ABD en az bir kuşak boyu bu işe bulaşmış olacaktı ve askeri bakımdan ise 25.000 ile 200.000 arasında bir askeri kuvvetle hem Milli Mücadelecilerle uğraşacak hem de bu yönetim korunacaktı. Bkz: Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sevres Antlaşması ve Ermenistan Sınırları ", **Belleten**, C.LXI, Ankara 1997, s.135.

³⁹⁸ Bkz: Dilek, **a.g.m.**,s.94; 7 Mart 1919'da Başkan Wilson'un en güvendiği danışmanlarından biri olan Edward House, ABD'nin Ermeni ve İstanbul mandalarını kabul edebileceğinin sinyallerini vermişti. General Harbord başkanlığında Anadolu'da incelemelerde bulunan Amerikan heyetinin verdiği rapor üzerine Amerikan Senatosu'nda Ermeni Mandası teklifi oylanmış lakin 23'e karşı 52 oyla reddedilmişti. Bkz: Beyoğlu, **a.g.m.**,s.127-128.

3.6.2. Kafkas Cumhuriyetlerinin Tanınması Meselesi

1920 yılı başlarında Transkafkasya ve Güney Rusya'nın siyasi durumu İtilaf Devletleri'nin emperyalist politikaları açısından çok kritik bir durumdaydı. İngiltere, Fransa ve Amerika Bakü petrollerini ele geçirmek, Çiatur manganezlerine ve Güney Kafkasya'nın diğer doğal zenginliklerine sahip olmak için 1919 yılı boyunca İngiltere yarım milyon ton petrol, bir o kadar da manganezi ülkesine götürürken, Transkafkasya İtilaf Devletleri'nin bir sömürgesi haline gelmişti. Ağustos 1919'da Kafkasları boşaltmak zorunda kalan İngiltere'nin yalnız Batum'da askeri gücü bulunmaktaydı. Emperyalistlerin tüm umudu Denikin ordularının başarısına bağlı bulunmaktaydı.³⁹⁹

Bu arada Denikin'in Azerbaycan ve Gürcistan sınırlarına sürekli saldırması bu iki devlet üzerinde büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu doğrultuda Azeri Türkleri ve Gürcüler, bağımsızlıklarının resmen tanınmasına yönelik müttefiklerden bu yönde bir talepte bulunuyorlardı. Başlangıçta müttefikler tanınma talebini dikkate almamaktaydı. Lakin 1919 yılı sonlarından itibaren Denikin'in Bolşeviklere kaybettiğinin görülmesi başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletlerini telaşlandırdı. Böylece Bolşeviklerin genişlemesine muhtemel bir engel olan Transkafkasya Cumhuriyetlerini desteklemeyi ciddi şekilde düşünmeye başladı.⁴⁰⁰

Bu dönemde Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin 2 Ocak 1920'de Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerine birer nota göndererek Denikin'in yenildiğini bildirdi. Bu iki hükümete Denikin ordusunun son kalıntılarını temizlemek için askeri işbirliği önerilmesine rağmen bu teklif Azeri Türkleri ve Gürcü makamlarca reddedildi.⁴⁰¹ Bunun üzerine 3 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf göndererek Kafkas Seddi politikasını önermiş olan

³⁹⁹ Erol, Aydın, **a.g.m.**,s.25.

⁴⁰⁰ Sürmeli, **a.g.e.**,s. 494.

⁴⁰¹ Yerasimos, **a.g.e.**,s.329.

İngiltere'nin Kafkaslardaki Komiseri Oliver Wardrop,⁴⁰² 8 Ocak'ta Dışişleri Bakanlığı'na Transkafkasya Cumhuriyetlerinin desteklenmeleri gerektiğini bildiren telgraflar çekti.⁴⁰³ Bu tehlikeler; Denikin'in geri çekilen orduları, Denikin'i izleyen Bolşevik birlikleri, doğuda Hazar sahiline doğru ilerleyen diğer Bolşevik birlikleri ve güneyden gelecek muhtemel bir Panturanist saldırıydı. Wardrop, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan Dağıstan Cumhuriyeti'nin ekonomik ve askeri malzeme yardımıyla birlikte derhal tanınmalarının sağlanmasını önermekteydi. Böylece Wardrop, Transkafkasya devletlerinin, Türklerle Rusları birbirinden ayıran doğal bir engel oluşturacaklarını düşünmekteydi. Şayet acele edilmezse bu devletler Bolşeviklerin işgaline uğrayacaktı.⁴⁰⁴

Bununla beraber bölünmez Rusya fikrini savunan Denikin'in bölgede bağımsızlığını ilan eden devletleri tanıyarak gücendirilmesi yönünde artık bir endişe hissedilmiyordu. Zira Denikin Bolşevikler karşısında mağlup olması hemen hemen kesinleşmişti. Bu gelişmeler üzerine 10 Ocak 1920'de Paris'te bulunan Müttefik Yüksek Konseyi toplandı. İngiltere, Fransa, İtalya Dışişleri Bakanları ile Amerika ve Japonya büyükelçilerinin bulunduğu toplantıda Curzon'un, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin tanınması için verdiği öneri kabul edildi. Böylece 10 Ocak 1920'de Azerbaycan ve Gürcistan İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından resmen tanınması kararı alındı.⁴⁰⁵

⁴⁰² Erol, Aydın, **a.g.m.**, s. 25.

⁴⁰³ Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Kafkasya'da başka bir savaşın çıkmasına engel olabilmek için akla yatkın farklı bir çözüm üzerinde düşünmekteydiler. Bu önemlerden birisi cumhuriyetlerin bağımsızlığının tanınmasıydı. Bkz: Çağlayan, **a.g.e.**, s. 204.

⁴⁰⁴ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 495.

⁴⁰⁵ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 495; Tanıma meselesi, üzerinde farklı fikir ve görüşler bulunmaktaydı. G. Kidston, "Tanıma Meselesi"ni İngiliz çıkarları lehine olacağını belirtiyordu. Böylece ona göre, İngiliz birliklerinin tahliyesi daha kolay gerçekleşebilecekti. Wardrop, Transkafkasya'da İngiliz ticari payının artmasının tanımaya bağlı olduğuna dikkat çekiyordu. Bu nedenle İngiliz Hükümeti'ne birçok avantaj sağlayacak olan bu ülkeleri tanınmasını tavsiye etti. Bununla beraber J. A. C. Tilley, Wardrop'un Gürcistan ve Azerbaycan ile yapılacak ticarete gereğinden fazla önem verdiğini düşünüyordu. Bununla birlikte, bu cumhuriyetlerin yine Bolşevik kontrolü altına gireceği düşüncesi ile aynı fikirdeydi. Lord Hardinge de aynı inançtaydı. Tüm bunlara ek olarak, Cumhuriyetlere uygulanacak olan tanımanın en önemli tartışması, Wardrop'un, Tiflis'ten Bakanlığa, Almanların konsoloslarla birlikte bir temsilci göndermeyi teklif ettiğini ve bölgedeki aktivitelerini artırdıklarını bildiren bir telgraf çektiğinde yaşandı. Alman üstünlüğünü engellemek için İngiltere ve Müttefikleri tarafından tanınmayı da kapsayan, Transkafkasya'nın politik geleceği ile ilgili önemli bir belgeydi. Dahası Wardrop, fiili Hükümetlerin Barış Konferansı'nın son kararına bağlı olarak sadece sözde tanınmasının bile yeterli olacağını iddia etti. Bu, sadece takas oranını çok hızlı bir şekilde sabitleştirecek, önceden

Ermenistan konusu Türk barış sorununun bir parçası olarak görüldüğünden bu aşamada Ermenistan hakkında bir girişimde bulunulmadı. Bununla beraber Daha küçük bir sorun olarak görüldüğünden Dağıstan'ın da talepleri söz konusu edilmedi.⁴⁰⁶

3.6.3. İngiliz Kuvvetlerinin Bölgeyi Tahliyesi

İngilizlerin Kafkaslardan çekilme kararı (kısmen bir seçim, kısmen bir zorunluluk, kısmen de istek dışı olarak), daha maliyetli İngiliz hedeflerinden taktiksel bir geri çekilmeydi.⁴⁰⁷ İngiltere, Bolşeviklerle, doğrudan karşı karşıya gelmekten, Türk topraklarındaki konumunu güçlendirerek risksiz şekilde hareket etme düşüncesindeydi. Bununla birlikte Bolşeviklerle Kafkaslarda olmasa bile Türkiye'de karşı karşıya gelmek kaçınılmazdı. İngiltere kısa süre sonra Bolşeviklerle Türk ulusçuları arasındaki İngiliz karşıtı işbirliğiyle yüz yüze geldi. Bolşevikler, Paris'teki tartışmaları büyük bir kaygıyla izlemekteydi. İngilizlerin Kafkaslardan çekilme kararı Bolşeviklerin endişesini kısmen azaltmıştı. Bununla beraber İstanbul ve Karadeniz'deki İngiliz egemenliğini

belirlenmiş büyük endüstriyel ve ticari düzenleri edinebilmek için biraz makul güvenlik garantisi için beklemekte olan İngiliz sermayesinin bölgeye akmasını sağlayacaktı. İkinci olarak ta kamu düzeninin, can ve mal güvenliğinin teşkilini tamamlayacağını düşünüyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın Rus Bölümü'nden P. V. E. Evans, Wardrop ile aynı görüşü paylaşıyordu. Kaçınılmaz bir şekilde Almanya'nın iki sebepten dolayı Rusya'dan belirli bir miktar toprak alacağına dikkat çekiyordu. Birincisi, Rusya'ya çok yakındı, ikincisi, çok sayıda Rus gericisi Alman nüfuzunu teşvik edecekti. Diğer yandan, Denikin'in barış taraftarı olduğunu ve partisi askeri açıdan Alman tarafında eğilimli olsa da, İngiltere bu noktada avantaj sahibiydi. Raporunu şu şekilde tamamladı: "Şu anda Gürcistan'ı fiili olarak tanımanın bize bir şey kaybettireceğine inanmıyorum ve açıktır ki Alman baskısını etkisiz hale getirmekten çok daha fazlasını yapacağız." Bkz: Çağlayan, **a.g.e.**, s.205-207.

⁴⁰⁶ Gökay, **a.g.e.**, s. 91; Tolga Başak ise Erivan Cumhuriyeti'nin tanınmasını Ocak 1920 olarak ifade etmektedir. Bkz: Başak, **a.g.e.**, s. 462.

⁴⁰⁷ İngilizlerin bölgedeki taktikleri tüm paradoksları barındırıyordu. Örneğin Lord Curzon'a göre bölgedeki İngiliz siyasi manevraları çok çeşitliydi: Kuzey Kafkasya'da Denikin taraftarıyız. Güney Kafkasya'da Denikin karşıtıyız. Saygılı ve düzenli olduğu için Gürcistan taraftarıyız. Bolşevik ve şiddet yanlısı olduğu için Gürcistan karşıtıyız. Yok olmalarını görmek istemediğimiz için Ermeni taraftarıyız. Kendilerini silahlarla destekleme ya da Ermenistan Devletini garantileme ya da onları daha büyük bir Ermenistan'a döndürme sorumluluğunu kabul ettiğimiz düşünülmesin diye Ermeni karşıtıyız. Azeri taraftarı mıyız karşıtı mıyız en ufak bir fikrim yok. Dağıstan da aynı şekilde. Bence Denikin tarafından alaşağı edilmiş eşkıyaların oluşturduğu çeşitli gruplardan daha fazlası...Bkz: Kelly, **a.g.e.**, s.66-67.

gittikçe artan bir endişe ile izliyordu. Zira Boğazlar ve Karadeniz, Rusya'nın güvenliği açısından en duyarlı bölge olarak kabul ediliyordu.⁴⁰⁸

1919'un ikinci yarısında Kafkasların fiili kontrolü hızla Bolşeviklere geçmekteydi. Bu, Rus İç Savaşı'nın seyrinin başka yerlerde de Beyaz Ordu'nun aleyhine döndüğü bir dönemdi.⁴⁰⁹ Denikin 1919 Sonbaharı'nda Moskova'nın yaklaşık 180 km güneyindeki Tula'da ağır bir mağlubiyete uğradı.⁴¹⁰ Mayıs 1919'dan itibaren Kolçak'ın kuvvetleri de başarısızlığa uğradı. Ekim ayında Bolşevik karşıtı güçler tüm cephelerde geri püskürtüldü. Ocak 1920'de Kolçak yakalandı ve idam edildi. Denikin tehlikesi ise büyük oranda önlendi. Beyaz Ordu'nun yenilgisi üzerine Tiflis'teki İngiliz Yüksek Komiseri Oliver Wardrop, 3 Ocak 1920'de Lord Curzon'a Denikin'in yenilgisine ve Kafkaslara yönelik güçlü bir Bolşevik taarruzuna karşı hükümeti uyarmıştı. Üç gün sonra Lord Harding'e şöyle yazıyordu:⁴¹¹

“Bolşevikler... çabalarını doğuda yoğunlaştırıyorlar ve kuşkusuz, önümüzdeki üç ay içinde faaliyet alanları Transkafkasya olacak...”

İtilaf devlet adamları son anda aldıkları bu önlemler İngiliz Genel Kurmay Başkanı General Wilson tarafından basitçe “çok geç” olarak nitelendiriliyordu. Dahası, Wilson “Paris'teki bu budalalar ancak dün Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerinin tanımayı kabul ettiler,” diyor. Buna karşın, “Gürcistan ev Azerbaycan'ın Bolşeviklerin eline geçeceği tümüyle açıktı.” diye belirtiyordu. Wilson'un bu görüşlerini paylaşan Churchill Bolşeviklere karşı direnmenin mümkün olamayacağını söyleyerek bölgeden askeri birliklerin tamamen çekilmesi gerektiğini ifade ediyordu.

⁴⁰⁸ Kafkaslar 1919 yılı ortalarından itibaren Bolşevik stratejisinde can alıcı bir konum kazanmıştı. İngiltere'nin Türkiye'ye artan müdahalesi ve birliklerini Rusya'dan çekme niyetini ilan etmesi, Bolşeviklere, Güney Rusya ve Kafkaslardaki gücünü sağlamlaştırma fırsatı verdi. Böylece ortak düşman İngilizlere karşı Türklerle ittifaka yönelik somut adımlar atılmaya başlandı. Bkz: Gökay, **a.g.e.**,s. 81-82.

⁴⁰⁹ Rus İç Savaşı'nın seyrini belirleyen 1919'da Beyaz Ordu ile Kızıl Ordu arasındaki mücadele hakkında detaylı bilgi için bkz: Macar, **a.g.e.**,s. 33-37.

⁴¹⁰ Kopisto, **a.g.e.**,s.148.

⁴¹¹ Gökay, **a.g.e.**,s. 90-91.

Bu arada Kafkasya'daki İngiliz İstihbarat görevlileri bölgede Bolşeviklerle Türk Ulusçuları arasındaki işbirliğinin daha ileri boyutlara varmasını engellemek üzere bağlantılar kurmaya çalışıyorlardı. Sovyet kaynakları, bölgedeki "İngiliz-Fransız" ajanlarının Bolşeviklerin Kafkasya Müslümanları arasında artan nüfuzunu zayıflatma girişimlerinden bahseder. Aynı şekilde çeşitli Türk kaynakları da Doğu Anadolu'da bazı İngiliz görevlilerinin kilit konumdaki Türk liderleri Bolşeviklerle olan ilişkiyi kesmeye ve Kafkaslarda onlara karşı savaşmaya ikna etmeye çalıştıklarını teyit eder.⁴¹² Bu noktada Albay Rawlinson'un faaliyetleri önemlidir.⁴¹³ İngilizlerin Türkleri, Kafkaslarda Bolşevik karşıtı bir mücadeleye -yani Kafkas Seddi'nin teşkilinde Türklere de yer verme girişimleri, İngiltere'nin Türklere sağlam ve gerçek teminatlar sunmadığı için başarısızlığa uğramıştı.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 1918 Ekim ayı sonlarından, Kafkasları boşaltma kararının alındığı 1919 Mart ayına kadar geçen dört aylık süre İngiliz Hükümeti tarafından Türkiye ve Kafkasya topraklarını aynı anda kontrol etmenin çok güç olduğu fark edilmişti. Zira kuzeydeki Bolşevik güçler ve güneybatıda ortaya çıkan Anadolu Hareketi İngilizleri zor durumda bıraktı. Bu noktada İngiltere'nin yeni politikası, ordunun Kafkasya'dan çekilerek eldeki bütün birliklerle İstanbul ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşması şeklinde belirlendi. Türkiye'deki İngiliz birlikleri Kafkasya'dan gelenlerle takviye edilecek ve böylece Türkiye sorununun çözümü hızlanabilecekti. Bu doğrultuda İstanbul, Boğazlar ve Karadeniz'in sağlam bir üs haline getirilmesinin İngiliz Hükümeti'ne Kafkasya'daki etkisini sürdürme imkânı vereceği düşünülmekteydi. Bu arada İngiliz birliklerinin bölgeden tamamen tahliyesinden sonra bile Batum'da küçük bir İngiliz birliği bırakılmıştı. Bu durum, şeklen de olsa bölgede bir İngiliz varlığı sürdürme amacından

⁴¹² Gökay, **a.g.e.**, s. 91-92.

⁴¹³ Albay Rawlinson'ın Anadolu ve Kafkaslardaki faaliyetleri için bkz: Rahmi Doğanay, "İngiliz İtilaf Komiseri Rawlinson Gözüyle Mütareke Döneminde Doğu Anadolu ve Kafkasya", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, S.23, Ankara, s.371-390.

kaynaklanıyordu. Batum'un da terk edilmesiyle beraber Kafkasya'daki İngiliz varlığı ve kontrolü tümüyle sona erecektir.⁴¹⁴

Bolşeviklerin Kafkasya'daki etkisi Denikin'in zayıflamasıyla yükselişe geçti.⁴¹⁵ Bolşevik tehlikesini gören Müttefikler Transkafkasya Cumhuriyetlerinin bir birlik oluşturmalarını gerekli gördü. Bunu sağlayabilmek için bu cumhuriyetler resmen tanınmıştı. Bundan sonra Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında bir birlik kurabilmek için girişimde bulunuldu. Lakin bu cumhuriyetlerin birbirleriyle olan sosyo-kültürel ve siyasi sorunları bu birlik için en büyük engeldi.

Müttefikler bu sorunu Londra ve San Remo Konferanslarında çözmek için girişimde bulundular ancak bir sonuç alınamadı. 26 Nisan'da San Remo Konferansı dağıldığında Bolşevikler Bakü'ye doğru harekâta geçmiş bulunuyordu.⁴¹⁶ 28 Nisan 1920'de Bakü Bolşevikler tarafından işgal edildi.⁴¹⁷

Müttefiklerin Transkafkasya'daki durumu, Bakü'nün Bolşeviklerin eline geçmesinden sonra değişmeye başladı. Bilindiği gibi İngilizlerin ana merkezi Batum'du. Batum, Bakü petrollerinin Karadeniz'e bağlantısı olan tek merkezdi. Bu hattan Bakü petrolü, uluslararası petrol şirketleri tarafından denizaşırı ülkelere taşınmaktaydı. Ancak Bakü'nün kaybedilmesi, Batum'a petrol akışını engelleyecek dolayısıyla İngilizlerin Batum'u işgalini sağlayan

⁴¹⁴Başak, **a.g.e.**,s. 386.

⁴¹⁵General Denikin, Bolşeviklere mağlup olduktan sonra 27 Mart 1920'de İngilizlerle beraber Novorossisk'ten ayrıldı. Macar,**a.g.e.**,s. 39.

⁴¹⁶Sürmeli,**a.g.e.**,s.510.

⁴¹⁷Moskova'dan gelen talimat üzerine Azerbaycan komünistleri 27 Nisan 1920'de bir bildiri yayınlarak "Hain, cani ve karşı devrimci Müsavat İktidarının yıkıldığını" ilan etmiştir. Bununla beraber Sovyetlerin tavsiyesi üzerine bir ihtilal komitesi kuruldu. Bu komite bir ultimatom vererek Azerbaycan Hükümeti'nin kendilerine devredilmesini, aksi takdirde parlamentoyu basacaklarını bildirmiştir. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Müsavat Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Böylece Azerbaycan Türklerinin 2 yıl süren İstiklal dönemi sona erdi. Ruslar, Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra bir komünist hükümeti getirerek "Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti"ni ilan etti. Fakat 2 yıl sonra, 12 Mart 1922'de Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Ermenistan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu "Federal Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir üyesi haline geldi. Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK, Ankara 1996, s.48.

temel neden ortadan kalktı. 1920 Haziran ayında İngilizler, Batum'u tahliye hazırlıklarını hızlandırdı.⁴¹⁸

Bu arada 11 Haziran sabahı İngiliz Kabinesi toplantısında Batum ile ilgili uygulanacak yeni politika belirlendi. Aynı gün Lord Curzon, kabinenin onayladığı Batum ile ilgili politik kararları İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Amiral John de Robeck'e bir telgrafla bildirdi. Böylece, bu toplantı ile İngiltere Batum'u belirlenen şartlar doğrultusunda Gürcülere devretmeyi kararlaştırıyordu.⁴¹⁹ Sonuç olarak 9 Temmuz 1920'de İngiliz Batum'u Gürcülere devretti ve 11 Temmuz'da ise İngiliz birlikleri Batum'u tahliye etti. Böylece İngilizler Mondros Mütarekesi sonrası işgal ettiği Transkafkasya'dan Temmuz 1920'de tamamen çekilmiş oldu.⁴²⁰

⁴¹⁸ Sürmeli, **a.g.e.**, s. 546.

⁴¹⁹ 11 Haziran İngiliz Kabinesi toplantısında alınan kararlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Sürmeli, **a.g.e.**, s. 549.

⁴²⁰ Kelly, **a.g.e.**, s. 87.

SONUÇ

Sosyo-kültürel ve etnik dokusuyla karmaşık bir bölge arz eden Kafkasya jeopolitik açıdan doğu-batı-güney-kuzey yollarının kesiştiği bir bölge özelliği taşımaktadır. Kafkasya'nın tarihi ve coğrafyası ile jeopolitik önemi bölgenin stratejik önemini de artırmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı bölge tarihin çeşitli dönemlerinde büyük güçlerin politik arenasına dönüşmüştür.

I.Dünya Savaşı yıllarında Rus-Osmanlı savaşına neden olan bölge Bolşevik ihtilali sonrası ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanmak isteyen büyük güçlerin politik çıkar ve rekabetlerine sahne olmuştu. Bolşevik İhtilali ile beraber bölgeye olan ilgisini arttıran İngilizlerin Kafkasya politikası başlıca savaş dönemi ve savaş sonrası dönem olmak üzere iki bölümde; savaş dönemi ise askeri ve stratejik önlemlerin alındığı bir periyot olarak iki kısım halinde incelenebilir.

Bolşevik İhtilali sonrası Rusya'nın bölgede etkinliğini kaybetmesi sonucu bölgedeki yerel milletler bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu kaos ortamından istifade etmek isteyen Osmanlı ve Almanların bölgeye asker sevk ederek Hazar Havzasını kontrol etme düşüncesi ile Bolşeviklerin bölgede güç kazanma arayışı, İngilizlerin geleneksel güvenlik sorunlarını gündeme getirdi. Bununla beraber bölgenin zenginlik kaynaklarına da sahip olma önemli bir etkendi. Böylece İngiliz Hükümeti'ni bölge üzerinde askeri ve stratejik manevralar harcamaya yöneltmiştir.

İngilizlerin aldığı stratejik tedbirleri üç başlık altında özetlemek mümkündür. Birincisi anti-Bolşevik Rus ordularını ekonomik açıdan destekleyerek güney cephesini güçlendirmek, İkincisi Ermeni-Gürcü birlikleri askeri ve mali açıdan organize etmek ve sonuncusu ise hem Bolşevik hem de Panturanist-Panislamist ideolojik tehdidi önlemek için Güney Seddi projesiyle Sovyetleri güneyden, Alman ve Osmanlı ordularını ise doğudan çevirerek bir güvenlik çemberi oluşturmak şeklinde ifade edilebilir.

İngiltere'nin aldığı bu önlemler, savaşın yarattığı olumsuz ekonomik durum, İngilizlerin müttefik devletlerden yardım alamayarak bölgede yalnız kalması ile askeri ve mali açıdan destek verdiği Ermeni kuvvetlerinin Türk kuvvetleri karşısında yenilgiye uğraması gibi sebeplerden ötürü başarıya ulaşamamıştır. Bunun neticesinde, Osmanlı Hükümeti'nin Kafkas İslam Ordusu'nu Kafkasya'ya yönlendirmesi, Orta Asya ve Hindistan'a doğru yapılabilecek ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Kafkasya önünde durdurulamayan Türk kuvvetlerini engelleyebilmek için Hazar Denizi ve Kuzeybatı İran'da askeri misyonlar görevlendirilmiştir. Lakin savaşın İngiltere ve müttefikleri lehine sonuçlanması İngilizlerin bu tedirginliğini ortadan kaldırmıştır.

Savaş sonrası dönem ise bölgedeki İngiliz politikasına yönelik, İngiliz devlet adamlarınca siyasi ve politik görüşlerin ağırlık verildiği bir dönem olmuştur. Bu aşamada bölgede Anadolu Hareketi ile Bolşevikler arasında bir "set" oluşturulması fikri ağırlık basmıştır. Bu set Transkafkasya uluslarından inşa edilmeye çalışılmıştır. Hatta, İngilizlerin siyasi manevralarıyla beraber bu projeye destek için Bolşeviklere karşı Anadolu Hareketi de dâhil edilmek istenmiştir. Lakin yeterli mali ve askeri destekten yoksun bu proje başarısızlığa uğramıştır. Bir diğer politik mesele ise Paris Barış Konferansı'nda ortaya atılan Transkafkasya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının tanınması sorunu idi. Aslında 1919 yılı boyunca Transkafkasya Cumhuriyetlerinin dile getirmeye çalıştığı bu mesele Beyaz Ordu'nun Bolşeviklere yenilmesiyle aniden gündeme gelmişti. Nitekim bu cumhuriyetlerin tanınması Paris Barış Konferansı'nda kabul edildi. Bununla beraber bölgedeki İngiliz politikası adına bu tanınmanın olumlu neticeleri alınamamıştır. Bunda Bolşeviklerin güçlenmesi kuşkusuz en büyük neden olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak İngilizler Transkafkasya'yı işgalinden henüz 3 ay bile geçmeden çekilme kararı almıştır. Bu kararı almasında İngiliz kamuoyunun savaş karşıtı faaliyetleri ve savaş sonrası dönemde mali sıkıntıların önemli

etkisi olmuştur. Tüm bunlara Haziran 1919'dan sonra Beyaz Ordu'nun mağlubiyeti de eklenince İngiliz askerlerinin bölgeden tahliyesi hızlanmıştır. Netice itibariyle İngilizler 1917 yılı sonlarında ilgi gösterdiği Transkafkasya'dan kuvvetlerini 1921 yılında tamamen tahliye ederek bölgeden ayrılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara 2001.
- AKYOL, Taha, **Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye**, C.I, İstanbul 1976.
- ARMAOĞLU, Fahir **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2007.
- ARSLANIAN, Artin ; “Dunsterville’s Adventures: A Reappraisal”, **International Journal Of Middle East Studies**, C.XII, S.2, Cambridge University Press, September 1980.
- ARSLANIAN, Artin “British Wartime Pledges 1917-1918: The Armenian Case” , **Journal Of Contemporary History**, C. XIII, S. 3, Temmuz 1978.
- ASLAN, Cahit, C. DEVRİM, F. HUVAJ, M.PAPŞUN. KARAERKEK, Ö ÖZBAY, S.E.BERZEG VE S.S. DAĞISTANLI, **Biz Çerkezler**, Düz. M. ÜNAL, E. YILDIR, Kafkas Dernekleri Federasyonu Yayını, Ankara 2005.
- ATASOY, E.; **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2003.
- ATNUR, İbrahim Ethem; **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar NAHÇIVAN 1918-1921**, TTK, Ankara 2001.
- AVŞAR, Bekir Zakir; “*Kafkasya, Rusya Federasyonu Ve Türkiye*”, **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, C.II, S.16, 1997.
- AVŞAR, Bekir Zakir; “*Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye*”, **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı II, Yıl:3, S.6, Ankara Temmuz-Ağustos 1997.

- AYAN, Ergin; “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi “, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.I,S.2, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay.
- AYDIN, Necati; “Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında Kafkas Politikası Açılımı”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi: Bildiriler Kitabı**, Bilgesam Yay., Kocaeli Temmuz 2012
- BADDELEY, John F.; **Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil** (Çev. Sedat Özden), İstanbul 1989.
- BAKAN, Mustafa; “Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum”, **Turkish Studies**, C.III, S.7, Sonbahar 2008.
- BAL, Halil; “Ermenistan Hükümeti’nin Güney Kafkasya’daki Türklere karşı Saldırgan Politikası ve Mezalimi (1918-1920)”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C. I, İstanbul.
- BAŞAK, Tolga; **İngiltere’nin Ermeni Politikası 1830-1923**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- BAYKARA, Hüseyin; **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul 1975.
- BEDİRHAN, Yaşar; **Selçuklular ve Kafkasya**, Birinci Basım, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2000.
- BERKOK, İsmail; **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- BEYOĞLU, Süleyman; “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış**, C.II, S.3, Ankara, Kış 2008.
- BRINKLEY, George; **The Volunteer Army And Allied Intervention In South Russia 1917-1921; A Study In The Politics And Diplomacy Of The Russian Civil War**, University of Notre Dame Press, 1966.

BUDAK, Mustafa; "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Osmanlı 9. Ordusunun Kuzeybatı İran (Güney Azerbaycan)ı Tahliyesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVII, S.51, Kasım 2001.

BUSCH, Briton Cooper; **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier In West Asia 1918-1923**, Suny Press, 1979.

BUXTON, Herald; **Transcaucasia**, Faith Press, London

CAN, Sönmez; "Jeopolitik Açıdan Kafkasya", **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, Rusya-Kafkasya Özel, C.III, S.4., Ankara 1996.

CARR, Edward; **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, (Çev. Orhan Suda), c.I, Metis Yayınları, İstanbul 1989.

ÇAĞLAYAN, Tuncer Kaya; "Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları Ve İngiltere", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, S.41, Ankara, Temmuz 1998.

ÇAĞLAYAN, Tuncer Kaya; **British Policy Towards Caucasia 1917-1921**, The Isis Press, İstanbul 2004.

ÇILOĞLU, Fahrettin; "Kafkasya Konusunda Yanılgılar ve Yanlışlar", **Kafkasya Yazıları Dergisi**, Yıl:1 S.3, Sonbahar/Kış, 1998.

ÇOLAK, Mustafa; **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası 1914-1918**, TTK, Ankara 2006.

ÇOLAK, Özlem; "Lenin döneminde Türk-Rus ilişkileri 1917-1923", **Yüksek lisans Tezi**, Isparta 2010.

ÇUREY, Ali; "Bilinen Dünyanın Bilinmeyen Ülkesi: Kuzey Kafkasya ve Çerkezler (1)", **Kafkasya Yazıları Dergisi**, Yıl:2, s.5, Sonbahar, İstanbul, 1998.

DAVUTOĞLU, Ahmet; **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul 2011.

- DAYI, Esin; **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1997.
- DEBO, Richard K.; **Survival and Consolidation: The Foreign Policy of Soviet Russia (1918 1921)**, McGill-Queens Press, 1992.
- DEMİR, Ali Faik; **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Birinci Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.
- DİLEK, Mehmet Sait; "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 15-16, 2009.
- DOĞANAY, Rahmi ;"İngiliz İtilaf Komiseri Rawlinson Gözüyle Mütareke Döneminde Doğu Anadolu ve Kafkasya", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, S.23, Ankara.
- DOĞANAY, Rahmi; "İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü", **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30,Kasım 2002.
- DOĞANAY, Rahmi; "Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkas Politikaları," **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XIX, S.2, Elazığ 2009.
- DOĞANAY, Rahmi; **Milli Mücadelede Karadeniz (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.
- DUGİN, Aleksandr; **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev. Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2005.
- DUNSTERVILLE, Lionel Charles; **The Adventures Of Dunsterforce**, London, Edward Arnold, 1920.
- ELLIS, Charles Howard; **The Transcaspiian Episode 1918-1919**, Hutchinson, London 1963.

- ERCİLASUN, Konuralp; “Selçuklular’ın Kafkasya Politikası”, **Türk Kültürü**, C.XXXIII, S.287, Temmuz 1995.
- EROL, Mine; **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun 1972.
- ERŞAN, Mehmet; “Kafkasya’da Son Türk Zaferleri”,**Türkler**, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ERTAN, Fikret; Rusya’nın Dönüşümü, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- FROMKİN, David; **Barışa Son Veren Barış**, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, Ankara 1993.
- GEORGE, David Lloyd; **The Truth About The Peace Treaties**, C.I, V. Gollancz, London 1938.
- GÖKÇE, Cemal; **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979.
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender; **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.
- GÜL, Muhittin; Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri”,**Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C.XI, S.1, 2009.
- GÜNDÜZ, Ahmet; “1917 Bolşevik İhtilali’nin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. VI, S.1, 2005.
- HENZE, Paul B.; “Kafkasya’da Çatışma Geçmiş Sorunlar ve Gelecek için Öngörüler”, **Avrasya Etüdleri**, C. I, İlkbahar 1994.
- HULAGÜ, Metin; “ Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)”, **Osmanlı-Yeni Türkiye Yayınları**, C.II.

İLHAN, Suat; “Jeostratejik Kuzey Ufkumuz (Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz)”, **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara 2003.

İLHAN, Suat; “Kafkasların Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği”, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu**, Harp Akademileri Sempozyumu, İstanbul 28-29 Nisan 1998.

İLHAN, Suat; **Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1993.

İNALCIK, Halil; “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşesi ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü 1569”, **Belleten**, C. XII, S.46, Nisan 1948.

İŞYAR, Ömer Göksel; **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Birinci Baskı, İstanbul 2004.

İZZET, Met Çünatıko Yusuf; **Kafkas Tarihi**, Çev: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, Ankara, Kasım 2009.

KAFLI, Kadircan; **Kuzey Kafkasya**, (Haz.) Erol Cihangir, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 2004.

Kantarıcı, Hasan; **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

KARADAĞ, Faik; **Petrol Fırtınası**, Truva Yayınları, İstanbul, 2011.

KAZIMZADEH, Firuz; **The Struggle For Transcaucasia 1917-1921**, Anglo Caspian Press, 2008.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; **Teşkilat-ı Mahsusa’nın Hindistan Misyonu 1914-1918**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

KELLY, Sean **Britain Has Ruled Here: Transcaucasia and Considerations Of İmperial Defence in Lord Curzon's Search For a Near Eastern Settlement (1918-1923)**, Simon Fraser University Press, 2003.

KILIÇ, Selami; "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi Ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.4, 2010.

KILIÇ, Selami; **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

KILIÇBEYLİ, Elif Hatun; "Sovyet Sonrası Kafkasya'da "Yeni Egemen" Devletler: Bölge ve Bölge Dışı Aktörler ile Bütünleşme Süreci", **Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara 2006.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; **Osmanlıların Kafkasya Ellerini Fethi (1451-1590)**, TTK, Ankara 1993.

KODAMAN, Bayram; "Bolşevik İhtilali ve Türkiye", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 25, Mayıs 2012.

Kopisto, Lauri; **The British Intervention In South Russia**, Helsinki University Press, 2011.

KUMKALE, T. Tamer; **Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1995.

KUMUK, Cem; **Neredesin Prometheus**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.

KURAN, Ercüment; "Amiral Bristol Raporu ve A.B.D. de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", **Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, S. 37, Ankara 2001.

KURAT, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)**, TTK, Ankara 1993.

KURAT, Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

KURAT, Yuluğ Tekin; "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol; **Kafkasya'da Petrol Mücadelesi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2005.

LANG, David Marshall; **A Modern History of Georgia**, Grove Press, New York, 1962.

MACAR, Oya Dağlar; MACAR, Elçin; **Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de**, Libra Yay., İstanbul, 2010

MEHMETOV, İsmail; **Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

MEMMEDOV, Nadir; **Azerbaycan'da Yer Adları**, Bakü 1993.

MİLLMAN, Brock; "The Problem with Generals: Military Observers and the Origins of the Intervention in Russia and Persia 1917-1918," **Journal of Contemporary History**, C.XXXIII, S.2, Nisan 1998.

MÜTERCİMLER, Erol; **Türkiye-Türk Cumhuriyetler İlişkileri Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.

NALBANTYAN, Zare Vand; **Ermeni Cephesinden Pan-Turanizm**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011.

OGAN, Sinan, AĞACAN, Kamil; "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bilinmeyen Soğuk Savaş", **Stratejik Analiz**, Mayıs 2001.

- ÖZBAY, Özdemir; **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, Ankara 1995.
- ÖZEY, Ramazan; “Kafkasya Ve Kafkas Ülkeleri”, **Harp Akademileri Bülteni**, Harp Akademileri Yay., Yıl:37, S.199,İstanbul 2001.
- ÖZEY, Ramazan; **Dünya ve Ülkeler Coğrafyası**, Özeğitim Yayınları, İstanbul 1999.
- Özey, Ramazan; **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, İstanbul 1996.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “*Kafkasya’nın Tarihî Coğrafyası ve Stratejik Önemi*”, **Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2003.
- QAFAROV, Vasif; “Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya’nın Azerbaycan Siyaseti Ve Bakü Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış**, C. II, S. 3, Ankara, Kış 2008.
- QURBANOV, Rafiq; **Qafqas Tarixi**, Zerdabi Yay., Bakü 2008.
- RAWLINSON, Alfred Frederick; **Edvantures In The Near East (1918-1922)**, London 1934.
- RICHARD, Carl J. ; **When the United States Invaded Russia: Woodrow Wilson’s Siberian Disaster**, Rowman& Littlefield Press, 2012.
- SADIKOV, Ramin; “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXIX, S. 48, Ankara 2010.
- SARAY, Mehmet; “*Kafkasya Araştırmalarının Türkiye için Önemi*”, **Kafkas Araştırmaları I**, İstanbul 1988.

SARAY, Mehmet; **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK, Ankara 1996.

SAREEN, T.R.; **British Intervention In Central Asia and Transcaucasia**, Anmol Press, New Delhi 1979.

SARGENT, Micheal; **British Military Involvement in Transcaspia 1918-1919**, Camberley, Surrey: Defence Academy Of The United Kingdom, 2004

SAYDAM, Abdullah; "Rus Sömürge Siyaseti Ve Kafkasya", **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, C.II, S.16, 1997.

SAYDAM, Abdullah; **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, TTK, Ankara 1997.

SCHULZ, Gerhard; **Revolutions and Peace Treaties 1917-1920**, Harper & Row Press, Londra 1972.

SEKİN, Sefa, TEKİN, Rahşan; "*Güney Kafkasya ve Gürcistan*", **Kafkas Araştırma & Analiz**, S.2, Nisan 2006-Eylül 2006.

SHCWARZ, Benjamin; "Divided Attention: Britain's Perception of a German Threat to Her Eastern Position in 1918" , **Journal of Contemporary History**, C.XXVIII, S.1, Ocak 1993

STANWOOD, Frederick; **War, Revolution & British Imperialism In Central Asia**, Ithaca Press, London 1983.

SÜRMELİ, Serpil; **Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1921**, Divan Yayıncılık, Ankara 2001

ŞAHİN, Enis; "Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı İle İlgili Gelişmeler", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Çalışmaları Enstitüsü Dergisi**, S.4, 1996.

- ŞAHİN, Enis; **Türkiye ve Maveray-ı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları Ve Anlaşmaları (1917-1918)** , TTK, Ankara 2002.
- ŞAHİN, M.; “Transkafkasya Siyasi Coğrafyasından Etnik Dağılımın Etkileri”, **Avrasya Etüdleri Dergisi**, S. 19, 2001.
- ŞAŞMAZ, Süleyman; **Uluslar Psikolojisi**, Tarih Bilimi Yayınları, Bursa 1995.
- TAVKUL, Ufuk; “Kafkasya’da Konuşulan Türk Lehçeleri”, **Kırım Dergisi**, C.XV, S.57, 2006.
- TAVKUL, Ufuk; “*Kafkasyalı Kimliğinin Tarihi ve Sosyo-Kültürel Temelleri*”, **Kafkasya & Araştırma Analiz Dergisi**, Yıl.1,S.1, İstanbul, Ekim 2005-Mart 2006.
- TAVKUL, Ufuk; “Tarihi Ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, C.II, S.16, 1997.
- TAVKUL, Ufuk; **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2002.
- TAVKUL, Ufuk; **Kafkasya Gerçeği**, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007.
- TELLAL, Erel; **Uluslararası İlişkiler**, Ankara Stradigma Yayını, C.II.,S.5, Bahar 2005.
- TEMEL, Mehmet; “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Milli Mücadeleye Bakışı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.I, S.I, Ocak 1998.
- THOMPSON, John; **Russia, Bolshevism And The Versailles Peace**, Princeton University Press, 1966.

- TOPAL, Coşkun; “İngilizlerin Kafkasya Politikası ve Büyük Ermenistan Projesi”, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C.I, Erciyes Üniversitesi Yay., Ocak 2009.
- VAGNİNİ, Alessandro; “Great War In Transcaucasia: From Ottoman Occupation to the Treaty of Kars,” **Mediterranean Journal of Social Sciences**, C.III, S.2, Roma, Mayıs 2012.
- VERNADSKY, George; **Rusya Tarihi**, çev: Doğukan Mızrak, Egemen Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- WES, Marinus Antony; **Micheal Rostovtzeff, Historian in Exile: Russian Roots in American Context**, Steiner Yayınları, Stuttgart 1990.
- Winegard, Timothy C. ; “Dunsterforce: A Case Study Of Coalition Warfare In The Middle East 1918-1919”, **Canadian Army Journal**, C. VIII, S.3, Sonbahar 2005.
- YALÇINKAYA, Alâeddin; **Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler (Etnik Düğünden Küresel Kördüğüne)**,Lalezar Kitapevi, Ankara 2006.
- YANAR, Şule; **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.
- YERASİMOS, Stefanos; **Milliyetler ve Sınırları**, Çev: Şirin Tekeli, İletişim Yay, İstanbul 2010.
- YERASİMOS, Stefanos; **Türk-Sovyet İlişkileri; Ekim Devrimden Milli Mücadeleye**, İstanbul 1979.
- YILDIZ, Muharrem; **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006.
- YILMAZ, Reha; “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.6, Ankara 2008.

ÖZET

GÖKŞEN, Nesimi. İngiltere'nin Kafkasya Politikası (1917-1921), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Kafkaslar, Asya ve Avrupa arasındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel karşılaşmaların ve etkileşimlerin kesişme noktası olagelmıştır. Coğrafi özelliklerinden ötürü bölgede büyük, kalıcı devletlerin doğması mümkün olmamış, fakat bölge 19. yy.'a kadar Osmanlı ve İran gibi iki önemli Müslüman devletin rekabet alanı olmuştur. 19. yy.'ın ortalarına doğru Rusya da bu rekabetin önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. Tarihî Türk-Rus rekabetinin önemli çatışma alanlarından biri olan Kafkasya bölgesinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan gelişmeler, İngiltere'nin politikalarının şekillenmesinde ciddi bir faktör haline gelmiştir.

Bolşevik İhtilali sonrası Sovyet Rusya'nın genelinde olduğu gibi Kafkasya'da da kaos ortamı oluşmuştu. İhtilal sonrasında sosyalist ideolojinin Kafkasya bölgesine yayılması tehlikesi İngilizler tarafından istenmemekteydi. Bunun dışında Kafkasya'da oluşan boşluğu doldurmak için bir Alman-Osmanlı ittifakı harekete geçmiştir. Savaşın ağır ekonomik yükünü kaldırmakta zorlanan Almanların Tiflis üzerinden Bakü enerji kaynaklarını elde ederek Hazar çevresini kontrol etme arzusu ile Osmanlı kuvvetlerinin Kafkasya'ya yönelerek Panturanist-Panislamist tehdidi İngilizlerin güvenlik doktrinlerini harekete geçirmiştir. İngilizler tarafından beklenmeyen bu sorunlar, İngiliz Hükümetini bölgenin kontrolünü sağlamak için somut adımlar atmaya sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler:

1. Kafkasya
2. İngiltere
3. Rusya
4. I. Dünya Savaşı
5. Bolşevik

ABSTRACT

GÖKŞEN, Nesimi. The British Policy in Caucasia, Master Thesis, Ankara, 2012.

Caucasia has been concurrence of interaction of economical, social and cultural between asia and europe. Because of geographical features it had never been possible for great and stable states in the region. However, the region became rivalry field between Iran and Ottoman states untill 19th century. Russia had been one of the important actors of this competition in the middle of 19th century. The Caucasia that had been one of the crashing fields of Historical Turk-Russian competition affected the change of the British Policy In the region.

After Bolshevik Revolution, the Caucasia was involved in chaos as well as in other part of Russia. The british government aimed to prevent the danger of Socialist ideology in the region. On the other hand, the allied German-Turkish troops moved towards Transcaucaisa to have some benefits in the region. The aim of Germany in the region was to take control of Transcaspian by retaining Baku energy sources. In addition, the Panturanism-Panislamism movement of Turks in Caucasia and central asia was perceived as a great menace by British Government. In order to prevent these unexpected situations, the british government had to take measures to maintain the control in the region.

Key Words:

1. Caucasia
2. Britania
3. Russia
4. First World War
5. Bolshevik